

ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો

[' ઉવાસગદસાઓ ']

અનુવાદક

અધ્યાપક બેચરદાસ દોશી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

શ્રી પૂજ્યભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા - ૪

ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો

[' ઉવાસગદસાઓ ']

અનુવાદક

અધ્યાપક એચરદાસ દોશી

“ હું આર્યો! ધરમાં વસતા આ શ્રમણોપાસકો પોતાના વ્રતના પાલનમાં દેવ-મનુષ્ય-પશુ વગેરેએ કરેલાં વિદ્વેનો સમભાવે સહન કરે છે, અને ચલાયમાન થતા નથી; તેો તમોરે શ્રમણનિગ્રંથોએ તેો પોતાના આચારોને સુરક્ષિત રાખવા માટે બરાબર તૈયાર રહેવું જોઈએ. ” [૨/૧૧૯]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

પ્રકાશક :
મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ
મહામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

મુદ્રક :
જીવજીત ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ

આવૃત્તિ પહેલી સન ૧૯૩૧
આવૃત્તિ બીજી, પ્રત ૧,૭૦૦

દોઢ રૂપિયા

ડિસેમ્બર, ૧૯૪૮

પ્રાપ્તિસ્થાન :
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

સંપાદકીય નિવેદન

‘શ્રી પૂંજભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા’માં જૈન અંગ્રંથોનો ગુજરાતી સરળ ભાવાનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યા પછી, એ યોજના મુજબ ‘જ્ઞાતાધર્મકથાસૂત્ર’નો અનુવાદ ‘ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ’ એ નામે પ્રસિદ્ધ થયો. ત્યારબાદ ‘ઉપાસકદસા’ સૂત્રનો તેવો જ અનુવાદ ‘ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો’ એ નામે તૈયાર થતાં, તેનું છાપકામ હાથ ઉપર લેવાયું. પરંતુ તે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે ત્યાર પહેલાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ઉપર તે વખતની આઝાદીની લડતના ધમસાણુમાં સુલતાનીના ઓળા ઊતર્યાં, અને છાપખાનામાં પડેલા પુસ્તકના ફરમા સમેટી તેમને પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ ગૂર્જર-ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયને સોંપી દેવામાં આવ્યું. એ પુસ્તક એ પ્રમાણે એક રીતે મોટા ભાગના વાચકવર્ગના લક્ષ્મી બહાર જ રહી ગયું. જોકે, એ પહેલી આવૃત્તિની અધી નકલો તો થોડા જ વખતમાં ઊપડી ગઈ હતી.

લગભગ સત્તર-અઠાર વર્ષે હવે અધું થાળે પડ્યા બાદ, એ પુસ્તકની ખીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરીને તેને નવેસર ગુજરાતના બહોળા વાચકવર્ગની સન્મુખ લાવવાનો વિચાર તાજો થયો. પરંતુ આ વખતે તેને ફરીથી છપાવતા પહેલાં, તેની અનેકવિધ ઉપયોગિતા લક્ષમાં રાખીને, તથા આ માળામાં ત્યારબાદ બહાર પડેલા ખીજા અનુવાદોની અપેક્ષાએ તેને ફરીવાર નજર તળે કાઢી જવું યોગ્ય માન્યું. એ પ્રમાણે પંડિત ખેચરદાસજીવાળા પ્રમાણુભૂત અનુવાદને પાયામાં રાખી, મૂળ સૂત્રમાંથી જે કાંઈ વધુ ઉમેરણુ અનુવાદમાં ઉમેરી લેવું ઠીક માન્યું, તે છૂટથી

આમાં સામેલ કરી લીધું છે. અનુવાદમાંના કેટલાક શબ્દો માટેના મૂળ પ્રાકૃત શબ્દો ગુજરાતી અભ્યાસીને સરખામણી માટે ઉપયોગી માની, પાન હેઠળની ટીપોમાં છૂટથી આપવામાં આવ્યા છે; તથા મૂળ સૂત્રમાં ન્યાં, 'ભેગી થયેલી મોટી પરિપદને ભગવાને ધર્મકથા કહી' એટલું જ કહીને પતાવ્યું છે, તથા જે ધર્મકથા સાંભળીને જ ગૃહસ્થ વગેરે શ્રોતાઓ ભગવાન મહાવીર પાસેથી જૈન માર્ગ પ્રમાણે વ્રતો સ્વીકારવા તૈયાર થયા કહેવાય, ત્યાં તે ધર્મકથાવાળો ભાગ ખીજાં જૈન સૂત્રોમાંથી ઉતારી લીધો છે. એમ કરવાથી તે તે આખ્યાનની કથા સંપૂર્ણ, વધુ રસિક તથા લાભદાયક બની છે, એમ માન્યું છે. 'જ્ઞાતાધર્મકથાસૂત્ર'ના અનુવાદ વખતે પંડિતશ્રીએ એ પદ્ધતિ અપ્સાર કરી જ હતી.

આ બધા વિસ્તૃત ઉમેરા થવાથી પહેલી આવૃત્તિવાળો અનુવાદ-ભાગ તો ઓળખી ન શકાય તેટલો ઠંકાઈ ગયો છે. છતાં એ બધા નવા ઉમેરાઓનો સાખૂત પાયો તો પંડિતશ્રીએ મૂળ અનુવાદ જ છે. પહેલી આવૃત્તિ વખતે પંડિતશ્રીએ અમુક શબ્દો અને વિગતો વિષે અભ્યાસપૂર્ણ માહિતીવાળાં ટિપ્પણો લખ્યાં હતાં. આ આવૃત્તિમાં તેમાંનો મોટો ભાગ દરેક પાન નીચે ટીપ તરીકે સાથે જ મૂકી આપ્યો છે, જેથી પુસ્તકને અતે સામટી આપેલી એ બધી માહિતી, સામાન્ય રીતે બને છે તેમ, વાચકના લક્ષ બહાર રહી ન બન્ય. તોપણ, પાન નીચે ટીપ તરીકે ન મૂકી શકાય તેવી કેટલીક આનુબંધિક માહિતી પુસ્તકને અતે જ ટિપ્પણ તરીકે રાખવી પડી છે.

આજીવિક સંપ્રદાયના આચાર્ય મંખલિપુત્ર ગોશાલ સંબંધે આ સૂત્રમાં એએક કથામાં ઠીક ઠીક ઉલ્લેખ આવ્યો કહેવાય. ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધનો સમકાલીન એ આચાર્ય એ બંને સાથે ઠીકઠીક અથડામણમાં આવ્યો લાગે છે; અને ભગવાન મહાવીર સાથે તો તેને છેવટે જીવલેણ તકરાર જ થઈ હતી. આ બધી બાબત ધ્યાનમાં લઈ, ગોશાલક વિષેની માહિતી મળે ત્યાંથી એકઠી

કરીને આ પુસ્તકને અંતે પરિશિષ્ટ તરીકે આપી છે. વાચકને એ માહિતી આશ્ચર્ય સંપ્રદાય અને તેના આચાર્ય વિષે કંઈક જાણકારી મેળવવામાં ઉપયોગી થશે એવી આશા છે.

જૈન ધર્મના અનુયાયીઓની ઠીક ઠીક સંખ્યા આજે પણ ગુજરાતમાં મોજુદ છે. તથા ગુજરાતનું સામાજિક અને ધાર્મિક જીવન ઘડવામાં જૂતકાળથી તે વર્ગે ઠીક ઠીક ભાગ લીધો છે. તે ધર્મના ગૃહસ્થ ઉપાસકોનાં જીવનચરિત્રની આ પ્રાચીન કથાઓ અનેક રીતે સૌ ગુજરાતી વાચકોને ઉપયોગી તથા રસિક નીવડે તેવી છે. અને તે રીતે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ સવિશેષ છે. પાંડિત બેચરદાસજીએ પોતાના નિવેદનમાં તથા કાકાસાહેબ કાલેલકરે આ પુસ્તકની કથાઓ વિષે લખેલા વિસ્તૃત ઉપોદ્ધાત (“સત્પુષ્પધર્મ”)માં એ બધી આબતો અંગે ઠીક ઠીક નિરૂપણ કર્યું છે. વાચકને એ બધું જ્ઞેતા જવા ભલામણ છે.

ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ

अनुक्रमणिका

संघादकीय निवेदन	३
अनुवाहकनुं निवेदन [पंडित जेयरादासच]	६
'सत्पुरुषधर्म' [काकासाहेब कावेलकर]	१३
प्रास्ताविक	३
१. आनंद	५
२. कामदेव	४६
३. ब्रूलणीपिता	६०
४. सुरादेव	६६
५. युःसशतक	७०
६. कुंडकालिक	७६
७. सदासपुत्र	८५
८. महाशतक	१०२
९. नन्दिनीपिया	१०७
१०. सावित्रीपिया	१०८
टिप्पण्य	११०
परिशिष्ट	१२२
सूचि	१४६

અનુવાદકનું નિવેદન

[પહેલી આવૃત્તિ વખતનું]

આર્યસંસ્કૃતિના સાહિત્યમાં સંયમધર્મ તરફ વળતાં અને તેને વરેલાં એવાં મનુષ્યોનાં ચરિત્રોની રૂપરેખા જાળવી રાખવાની પ્રથા સનાતન જેવી છે. ઉપનિષદો, મહાભારત અને પુરાણગ્રંથોમાં આવાં અનેક ચરિત્રો આપણને વાંચવા મળે છે. “ઔદ્ધસંધનો પરિચય” માં બુદ્ધભગવાનના અનુયાયી મહાશ્રાવકો (ભિક્ષુઓ), મહાશ્રાવિકાઓ (ભિક્ષુણીઓ) અને ઉપાસકો (ગૃહસ્થો) તથા ઉપાસિકાઓનાં ચરિત્રો મૂળગ્રંથોમાંથી લઈને વર્ણવેલાં છે. જૈનધર્મના મૂળભૂત સાહિત્યમાંના આ સાતમા અંગમાં ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકોના ગૃહસ્થાશ્રમની આછી રૂપરેખા બતાવવામાં આવી છે. તેમાં મુખ્યત્વે તેઓનું સંયમ તરફનું વલણ બતાવવાનો જ સૂત્રકારનો ઉદ્દેશ છે.

આચાર્ય હેમચંદ્ર લખે છે કે ભગવાન મહાવીરનો શ્રાવકપરિવાર એક લાખ ઓગણસાઠ હજાર શ્રાવકોનો હતો અને શ્રાવિકાપરિવાર ત્રણ લાખ અઠાર હજાર શ્રાવિકાઓનો હતો. એ બધામાંથી આપણી સામે માત્ર દશ ઉપાસકોનો જ વૃત્તાંત રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. એથી એમ કહી શકાય કે એક લાખ કરતાં વધારે શ્રાવકોમાં કેવળ નમૂના તરીકે જ આ દશ શ્રાવકો સૂત્રમાં લીધા હોય.

ઔદ્ધધર્મના પિટક સાહિત્યમાં ઉપાસિકાઓનાં ચરિત્રો પણ જાળવાયાં છે. ત્યારે જૈન અંગસૂત્રોમાં ચરિત્ર બતાવવાની દૃષ્ટિએ ઉપાસકો જ વર્ણવ્યા છે અને તે પણ આટલા જ.

તમામ વર્ણ કે જાતિનાં સ્ત્રી અને પુરુષને સમાનભાવે જોનાર અને સમાન સ્થિતિનાં અધિકારી ગણનાર ભગવાન મહાવીરના મુખમાં મુકાયેલા આ સૂત્રમાં સદાલપુત્ર કુંભારની હકીકત આવે એમાં નવાઈ નથી. પણ એક પણ ઉપાસિકાનું સ્વતંત્ર વર્ણન નથી એ શું આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવું નથી?

આ સૂત્રમાં કયી કયી હકીકતો આવે છે એની ઠીકઠીક નોંધ ચોથા અંગ સમવાયસૂત્રમાં અને શ્રુત (શાસ્ત્ર) ગ્રંથનો પરિચય આપનારા નંદીસૂત્રમાં પણ મળે છે. (જુઓ આ પુસ્તકને અંતે ટિ. ૧.) તે ઉપરથી પણ ઉપાસિકાઓ વિષે કશો જ નિર્દેશ આ સૂત્રમાં નથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે,

પણ ટીકાકારો લખે છે કે આ સૂત્રમાં ૧૧ લાખ અને પર હજાર પદો છે. ૧૦ પદોનો એક અનુષ્ટુપ શ્લોક ગણીએ તો આ સૂત્રમાં બધા મળીને લાખ શ્લોક તો થાય જ; પણ અત્યારે તો આપણી સામે આ સૂત્ર માત્ર ૮૧૨ શ્લોક પ્રમાણુ જ છે. સંભવ છે કે સ્ત્રીજાતિ તરફની ઉપેક્ષાના સમયની અસરે આપણને કદાચ ભગવાન મહાવીરની ઉપાસિકાઓના વર્ણનથી વંચિત રાખ્યા હોય.

આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકર ('સન્મતિ-પ્રકરણ'માં) કહે છે કે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, પર્યાય, દેશ, સંયોગ અને ભેદ એ બધું^૧ લક્ષમાં રાખીને તત્ત્વની વિચારણા, પ્રરૂપણા કે આચારની યોજના કરવી. આ રીતે આ સૂત્રને સમજવાની દૃષ્ટિ આપણા આધુનિક કેળવણીના

૧. અહીં દ્રવ્ય એટલે જિજ્ઞાસુ, ક્ષેત્ર એટલે તેની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ, કાળ એટલે વખત, ભાવ એટલે જિજ્ઞાસુની શક્તિ, પર્યાય એટલે એ શક્તિનાં પ્રકાશમાં આવેલાં કાર્યો, દેશ એટલે તેનું વર્તમાન નિવાસસ્થાન, સંયોગ એટલે તેની આજુબાજુની પરિસ્થિતિ, અને ભેદ એટલે જિજ્ઞાસુના અનેક પ્રકારો. આટલી વસ્તુઓ ઉપર ધ્યાન આપીને ઉપદેશક કે જિજ્ઞાસુ આચાર કે તત્ત્વને સમજવવા કે સમજવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તે જીવનસ્પર્શી થઈ જીવનને લાભ પહોંચાડનાર થઈ શકે.

આચાર્યશ્રીની પ્રસ્તાવનામાંથી વાચકો સુલભ રીતે મેળવી શકશે તથા પરધર્મીનો પરિચય સરખો ન કરવાના બધા ધર્મોના સાંકડા આદેશનો ખરો અર્થ પણ સમજી શકશે.

જેઓ સમભાવને ચાહનારા અને પોષનારા છે, તેઓને આ અનુવાદનાં ટિપ્પણોમાંથી વૈદિક જૈન અને બૌદ્ધ સંસ્કૃતિની એક-વાક્યતા જડ્યા વિના રહેવાની નથી.

વૈદિક ગૃહ્યસૂત્રો જુઓ, વિનયપિટક જુઓ કે આ ઉવાસગ-દસાઓ જુઓ, તો તે ત્રણેમાં ગૃહસ્થ ઉપાસકોની અહિંસા અને સંયમને છાજે તેવી રહેણીકરણી બતાવેલી છે.

છતાં, જ્યાં સુધી તે તે સ્મૃતિઓ કે સૂત્રોને અનુસરનારા એવું જીવન જીવવા પ્રયત્ન ન કરે, ત્યાં સુધી તેઓ એ સૂત્રોની પણ કળેતી જ કરે છે એમ કહેવામાં શું ખોટું છે? વૈદિક ધર્મમાં બતાવેલી જીવનચર્યા માત્ર શુષ્ક ક્રિયાકાંડમાં ફેરવાઈ ગઈ ત્યારે તેનો પુનરુદ્ધાર કરવા જૈનસૂત્રોએ અને બૌદ્ધ પિટકોએ પ્રયત્ન કર્યો. હવે જ્યારે જૈનસૂત્રો અને પિટકોને અનુસરનારાઓએ તે તે પોતાનાં મનેલાં શાસ્ત્રોને દાદ ન દીધી, ત્યારે આ રાષ્ટ્રીય યુગના સૂત્રધારો માનવની નબળાઈ કાઢવા મથી રહ્યા છે. એમ અહિંસામૂલક બધાં શાસ્ત્રો, સૂત્રકારો કે યુગપ્રવર્તકો અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સજામ્બહમ્ આ ગીતાના ન્યાયે આવ્યા જ કરે છે.

આ ઉપરથી સહજમાં સમજાશે કે વૈદિક, જૈન કે બૌદ્ધ સંસ્કૃતિ એક ખીજની કેટલી બધી પોષક છે તથા તેઓ પરસ્પર ભાગીદારીમાં ચાલી આવતી પેઢીઓની જેમ કેવું અતિઉપયોગી કામ પછીની પેઢીઓ માટે કરતી આવી છે.

સર્વધર્મસમભાવના તત્ત્વ જેવું ખીજું કોઈ તત્ત્વ ચિત્તશુદ્ધિનું પોષક નથી. આ ગ્રંથમાગાના મણુકા એ.તત્ત્વની વૃદ્ધિને માટે પ્રબળને ઉપયોગમાં આવે એ ઇષ્ટતમ છે.

અનુવાદની શૈલી “લગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ” જેવી રાખેલી છે. ઉપયોગી ટિપ્પણો અને શબ્દકોશ પણ પાછળ ઉમેરવામાં આવ્યાં છે. અનુવાદમાં કેટલાક શબ્દો અર્થની શુદ્ધ સમજણને માટે મૂળ જેવા જ રાખવા પડ્યા છે. પણ તેમનો કેટલોક ખુલાસો વાચકો કોશમાંથી મેળવી લેશે.

આ ગ્રંથમાળાના મણકાઓ તૈયાર કરવામાં શ્રી. ગોપાલદાસ-ભાઈનો સહકાર મારે માટે ખાસ સ્મરણીય છે.

શ્રીમાન કાકાસાહેબની લખેલી પ્રસ્તાવનાને સમજવા તરફ ફરીવાર વાચકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું.

બેચરદાસ દોશી

अर्पण

लगवान महावीरना अनन्य उपासक
सङ्गत श्रीमान कविश्री रायचंद्मभाईने

सेवक
धन्यरहास

“સત્પુરુષધર્મ”

૧

આ ગ્રંથમાં ભગવાન મહાવીરના દસ ઉપાસકોની અવસ્થા વિષે કેવળ ટૂંકી નોંધો છે. આ દસેદસ ઉપાસકો સંપત્તિશાળી અને વ્યવહારકુશળ ગૃહપતિઓ છે. એમણે પોતાની સંપત્તિનો પ્રમાણુસર વિભાગ કર્યો છે, કઠણ પ્રસંગે કામ આવે એટલા માટે અમુક સંપત્તિ સ્થાયી નિધિ તરીકે અલગ રાખી છે, અમુક ખીજા વેપારીઓને અથવા ગરબુ લોકોને મૂડી તરીકે ધીરેલી છે, અને અમુક પોતાના વેપાર માટે તેમ જ નિત્યખર્ચ માટે રાખેલી છે. ગામડાંનું મુખ્ય ધન જે ગાયો તે એમની પાસે હજારોની સંખ્યામાં છે. એક જણ પાસે તો પાંચસો પેકો (બજારો) છે. આ ઉપાસકો અનેક વેપારીઓને અને વણજારાઓને ઉત્તમ સલાહ આપે છે. કુટુંબી જતો એમની સલાહ લઈ એમને પૂછીને પોતાનાં કાર્યો કરે છે. વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કેમ વધારવી એ બરાબર જાણતા-કરતા હોવાથી આખો સમાજ જાણે એમના ઉપર આધાર રાખીને ચાલતો હોય એવી રીતે સમાજમાં એમને પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન છે. સામાન્ય રીતે એમનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ સુખેથી ચાલે છે. પ્રવૃત્તિથી થાકી જાય એટલે પોતાના હાથ તળે તૈયાર થયેલા પોતાના દીકરાઓને બધો વહેવાર સોંપી નિવૃત્ત થવાની એમની તૈયારી હોય છે. આ દસ જણમાંથી નવ જણને એક એક પત્ની છે. એક જ એવો છે કે જેને રેવતી આદિ તેર સ્ત્રીઓ છે.

આપણે જેને સુખી સમાજ કહીએ છીએ એવા સમાજનું આ ચિત્ર છે. આ બધા વૈશ્યો સમાજસેવા કરીને જ પ્રતિષ્ઠિત થયેલા છે. એમને આત્મિક કલ્યાણની તરફ લાગવાથી તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન ખોળે.

૧૩

છે અને કોઈ પણ એક જીવનસિદ્ધાંત ગળે ઊતરે કે એ પ્રમાણે જીવન ગાળવાનો એમનો આગ્રહ પણ દેખાઈ આવે છે. શક્તિશાળી, દૃઢ-નિશ્ચયી, ઉતાવળા એમ અનેક પ્રકારના ઉપાસકો ભગવાનના અંતેવાસી થઈ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. આ વ્યવહારકુશળ ઉપાસકોને પોતાની શક્તિ અશક્તિનો પૂરતો ખ્યાલ છે. વિદ્યાસી જીવન એકદમ શી રીતે છૂટે? એટલે ધર્મની સમજ થયા છતાં, તેઓ પરમ આદર્શ ધ્યાનમાં રાખી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સૌમ્ય વ્રતો લઈ ધીમે ધીમે આગળ વધે છે. જ્યો ઉતાવળે ગૃહત્યાગ કરે છે તેમને ભાગે પસ્તાવાનું, ચિડાવાનું, પાછા પડવાનું કે વિકૃત જીવન ગાળવાનું આવે છે. એવાઓના દાખલા ‘ધર્મકથાઓ’માં આપણે જોયા છે. આ કુશળ વૈશ્યો એવી ભૂલ કરતા નથી. સમજણમાં સહેજ ભૂલ થાય, કોકના ઉપર જરાક ક્રોધ થઈ જાય તો તેઓ તરત એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સાફ થઈ જાય છે અને આગળ વધે છે. એમની આ યથાક્રમ પ્રગતિ જોઈ ભગવાન મહાવીર પણ સંતુષ્ટ થાય છે અને પોતાના સંન્યાસી નિર્ગ્રંથોને આ વૈશ્યોના જીવન ઉપરથી બોધ લેવાનું સૂચવે છે. અને એ શ્રમણનિર્ગ્રંથો પણ આ ઉપાસકોની પ્રગતિ જોઈ નમ્રપણે વિનયથી ભગવાનની શિખામણ સ્વીકારે છે. લીધેલી દીક્ષા યોગ્ય રીતે પાળવાની શક્તિ હવે શરીરમાં રહી નથી એવો અનુભવ થાય, એટલે ‘સંયમધર્મ પાળવો શક્ય હોય ત્યાં સુધી જ શરીર ટકાવાય’ એ બોધ સાચો કરવા, તેઓ શરીરનો લોભ ન રાખતાં આહાર તદ્દન અંધ કરીને સ્વેચ્છાએ મૃત્યુને ભેટ છે; અને આ રીતે મરણાંત સુધી સ્મૃતિયુક્ત અને સમાધિપરાયણ રહે છે. મરણ આવીને ઝડપી જાય એવી દયામણી સ્થિતિમાં તેઓ રહેવા નથી માગતા. માણસની પ્રતિષ્ઠા એમાં જ રહેલી છે કે સમય સમજી એ પોતાની મેળે પોતાનું મરણ નક્કી કરે અને તેને અમલમાં મૂકે.

પુરાણોના દેવોની પેઠે જૈન શાસ્ત્રોના દેવો પણ તપસ્યાના ખીકણ હોય છે. કોઈ ઉગ્ર તપસ્યા કરે તો એને એમાંથી ચળાવી નીચે

પાડવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો એ દેવો શાના? આપણા આ ઉપાસકોને ચળાવવા માટે પણ દેવો આવ્યા. માણસ નિર્વાણની ઇચ્છા રાખે, મોક્ષનો પિપાસુ હોય, તો દેવાને મન એ અધમાધમ લક્ષણવાળો છે. પોતાની માયા વડે દેવો એની આગળ એના પુત્રના કક્કડા કરી બતાવે અને એ કક્કડા રાંધીને એના શરીર પર લોહી માંસના છાંટા ઉડાડે!

ઉપાસકો ગમે તેટલા નિર્ભય હોય તોય આખરે માણસ ખરા. દીકરાના કક્કડા જોઈને પણ જે ચલાયમાન ન થયો તે પોતાની માતાના વધની બીક બતાવતાંવેંત સામે થવા તૈયાર થયો. બીજો એક શરીરમાં સોળ રોગ ઉત્પન્ન કરવાની બીક બતાવતાં અસ્વસ્થ થયો. ત્રીજો ધનને કારણે, ચોથો સ્ત્રીને કારણે. વળી એક જીભે અંતિમ ઘડીએ ક્રોધ કરીને પોતાની સ્ત્રીને શાપ આપ્યો અને થોડુંક તપ ખોયું. પણ જ્યારે ભગવાને કહ્યું કે અંતિમ સંલેખનાને સ્વીકારીને રહેતા અમણોપાસકે કોઈને સાચું હોય તો પણ અનિષ્ટ અને અપ્રિય વચનોથી કાંઈ કહેવું ન ઘટે, ત્યારે એણે તરત પ્રાયશ્ચિત્ત કયું.

સાધારણ રીતે શિષ્યો ગુરુની કહી વાત કેવળ શ્રદ્ધાથી જ ગ્રહણ કરે છે. ગુરુનું કહ્યું સાચું હોવું જ જોઈએ એ જાતની આસ્તિક બુદ્ધિ હોવાથી એ વાત સ્વીકારતાં એમને મુશ્કેલી નથી નડતી. પારણામે એમને આવી વસ્તુ દાખલા દલીલથી સિદ્ધ કરતાં નથી આવડતી. પછી સામા પક્ષની દલીલ તોડવાની તો વાત જ શી. તેથી જ્યારે ગૃહપાત કુંડકોલિક ગોશાલ પક્ષના એક દેવને નિરુત્તર કરી શક્યો, ત્યારે ભગવાને એનાં ખાસ વખાણ કર્યાં.

ભગવાન બુદ્ધ તથા મહાવીરના કાળમાં ખાસકે કે ત્રેસઠ સ્વતંત્ર ધર્મોપદેશકો ફરતા હોવાનો ઉલ્લેખ છે. જેમ વેપારીઓ ધન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે, રાજ્યો રાજ્ય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે અથવા ગયેલું રાજ્ય પાછું મેળવવા મથે, તેમ તે વખતે ધર્મોપદેશકો અને ધર્મ-સંસ્થાપકો શિષ્યો મેળવવા, સાચવવા અને ગણવાએને પાછા જીતવા ઈતેગર રહેતા. સદાસપુત્રની વાર્તામાં સદાસપુત્રને પ્રથમ મંખલિપુત્ર

ગોશાલનો શિષ્ય બતાવ્યો છે. સાં એક દેવ (આ દેવ સારો લાગે છે) એને ભગવાન મહાવીરને શરણે જવાનું સૂચવે છે. ભગવાને એની સાથે ચર્ચા કરતાં જે ચાતુર્યભરી દલીલો કરી છે, તે મહાવીરની વાદકુશલતા બતાવે છે. નિયતિવાદ તમામ પુરુષાર્થને કેમ હણે છે, જવાબદારીનો નાશ કેમ કરે છે, એ એમણે ત્યાં ટૂંકામાં બતાવ્યું છે.

આ વાણિયા વેપારીઓ મહાવીર પાસેથી ઉદ્ધારનો રસ્તો મેળવ્યા પછી કૃતજ્ઞતાથી મહાવીરને જે વિશેષણો લગાવે છે તે પણ વૈશ્ય જીવનને અનુરૂપ જ છે. મહાવીર મહાગોપ છે, કેમકે સંસાર અટવીમાં ભમતા જીવોનું તે રક્ષણ કરનાર છે. તે મહાસાર્થવાહ પણ છે, કેમકે તે જીવોનું ધર્મરૂપ પંથ વડે રક્ષણ કરી તેમને નિર્વાણરૂપ મહાનગરમાં પહોંચાડનાર છે. તે મહાધર્મકથી પણ છે, કેમકે સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા અને અસત્યથી પરાજિત થયેલા જીવોને ઘણી સમજૂતી અને ઐશ્વર્ય આપીને સંસારકાંતારથી પાર ઉતારનાર છે. તે મહાનિર્ધામક છે, કેમકે તે સંસારરૂપ મહાસમુદ્રમાં નાશ પામતા, વિનાશ પામતા, ડૂબતા અને ગળકાં ખાતા જીવોને ધર્મરૂપ નાવ દ્વારા પાર ઉતારીને નિર્વાણને કાંઠે પહોંચાડનાર છે. આ બધાં વિશેષણો વૈશ્ય જીવન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. મહાવીરના ધર્મોપદેશની સિદ્ધિ આ વિશેષણો મારફતે વિશેષ રીતે વ્યક્ત થાય છે. આવા શ્રદ્ધાવાન ગૃહપતિઓ પોતાની સ્ત્રીઓને પણ એટલી જ છૂટ આપે છે. ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ ગળે ઊતરે કે તરત પોતાની પત્નીઓને એ જ ઉપદેશ સ્વતંત્ર રીતે સાંભળવા મોકલી દે છે જેથી તેઓ જે કાંઈ દીક્ષા લેવી હોય તે સ્વેચ્છાએ લે અને જ્યાં પોતાની મર્યાદા જડે ત્યાં થોભી જાય.

આવા સુંદર વાતાવરણમાં ગૃહસ્થ ઉપાસકોએ કેવાં કેવાં વ્રતો લેવાં જોઈએ, કઈ રીતે જીવન ગાળવું જોઈએ, ઓછામાં ઓછા ધર્મનો કેટલો ભાગ એમણે પાળવો જ જોઈએ, અને કઈ ઢોંચે

આગળ વધવાથી સંપૂર્ણ ધર્મનું પાલન થઈ શકે, તે બધું આ નોંધસંગ્રહમાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

જૈન ધર્મ જેવો ઉત્કટ ધર્મ—મોક્ષધર્મ—એકાએક આચરણમાં ન જ મુકાય, એટલે એની સૌમ્ય આવૃત્તિઓ તૈયાર કર્યા વિના ચાલે જ નહિ. તેથી શિષ્યોને ચડાવવામાં અત્યંત કુશળ એવા માનસશાસ્ત્રી મહાવીરે તેમને ચડવાના માર્ગ અને ક્રમ સુંદર રીતે ગોઠવી આપ્યા છે.

જ્ઞાનમાત્ર સાપેક્ષ છે, માણસનો અનુભવ એકાંગી હોય છે, એમ કહેનાર જૈન ધર્મ કોઈ પણ સંપ્રદાયનો આત્યંતિક વિરોધ તો ન જ કરી શકે. તત્ત્વજ્ઞાનનું રતન અનેક પાસાઓવાળું છે. લોકો એકેક પાસાનો આગ્રહ રાખી બીજા પાસાઓની નિંદા કરે છે. ખરું જોતાં દરેક પાસાને જુદી જુદી બાજુએથી જોઈએ ત્યારે જ સમગ્ર રતનનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકશે. જૈન ધર્મને જેમ આપણે અનેકાન્તવાદ કહીએ છીએ તેમ એને સંમન્વયવાદ પણ કહી શકીએ. દષ્ટિસમન્વય અને તાત્ત્વિક ભેદોની એકવાક્યતા એ જ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રધાન સૂર છે. આ ગ્રંથમાં જ્યારે પરપાખંડની પ્રસંશા કરવાનો નિષેધ કર્યો છે^૧, ત્યારે એનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે, એક વાર તાવીને તપાસીને એક માર્ગ ગ્રહણ કર્યો, એટલે રોજ રોજ નવા નવાના લોભમાં નવા નવા માર્ગો સ્વીકાર કરવા બેસવું નહિ. અન્ય સંપ્રદાયોમાં રહીને પણ માણસ મોક્ષ મેળવી શકે છે એવી જૈન વૃત્તિ નીચલા શાસ્ત્રવાક્યમાં સુંદર રીતે આની ગણેલી છે.

સેયંબરો ય આસંબરો ય બુદ્ધો વા તહ ય અન્નો વા ।

સમભાવમાવિઅપ્પા લહહ મુક્કં ન સંદેહો ॥

‘સ્વેતાંબર હોય, દિગંબર હોય, બાહ્ય હોય કે અન્ય કોઈ હોય પણ જેનો આત્મા સમભાવથી વાસિત છે તે મોક્ષ મેળવે છે એમાં સંદેહ નથી.’

૧. જુઓ પાન ૨૩.

ઘતિહાસસંશોધકોને આ પ્રાચીન વાર્તાઓમાંથી જૂના કાળની સામાજિક સ્થિતિ વિષે કેટલીક માહિતી અવશ્ય મળી શકે છે. ગૃહ-પતિ મહાશતકની પત્ની રેવતી “અમાઘાત”^૧ નો ઘોષ થયા પછી પણ રોજ એ એ ગાયના વાછરડા મારીને ખાવા માગે છે; ગૃહપતિઓ માતા કે સ્ત્રીના વધના પ્રમાણમાં પોતાના પુત્રોના વધ વિષે ઓછી અસ્વસ્થતા રાખે છે; પત્ની પોતાની શોકચને વિષપ્રયોગ કરવાની પણ તૈયારી રાખે છે. આવી આવી કેટલીયે ખીનાઓ સામાજિક ઘતિહાસની દૃષ્ટિએ ભેગી કરી શકાય.

પહેલી જ વાર્તામાં ગૃહપતિ આનંદ રહેણીકરણીમાં જે સંયમના નિયમો લે છે, તે ઉપરથી પણ સમૃદ્ધ અને સમર્થ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ શું ખાતા શું પીતા ઇત્યાદિ કેટલીયે માહિતી આવી જાય છે. એ ગૃહપાતએ પોતાની ઇચ્છાઓને મર્યાદિત કરવામાં પણ પોતાનું રસિયાપણું છોડ્યું છે એમ લાગતું નથી સારામાં સારી એક વસ્તુ રાખીને બાકીની વસ્તુ એણે છોડી દીધી છે. પોતપોતાના સંપ્રદાયમાં શિષ્યોને ખેંચવાની અબળખા ન્યારે સાધુઓમાં આવે છે, ત્યારે એની સામે બચાવ તરીકે ભિન્ન ધર્મીઓનું હું સાંભળીશ નહિ, એમનો સત્કાર કરીશ નહિ, એમને આશ્રય કે મદદ આપીશ નહિ, એવાં વચનો^૨ લેવાં પડે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું! કોનવર્સન, તબલીઘ, વટલામણ વગેરેનો આશ્રય લઈ પોતાના સંપ્રદાયની સંખ્યા વધારવાના આ દિવસોમાં ઉપરનાં વચનો ફરી જગૃત થાય તો નિર્ધાર નથી. ઇસ્લામનો સ્વીકાર કર્યા પછી જે કોઈ પાછો જાય તો એને સંગસાર કરવો - પથરાંનો વરસાદ વરસાવી મારી નાખવો એવો નિયમ કેટલાક મુસલમાનોએ કર્યો હતો જ ને!

રાજના દબાણથી, ન્યાત જેવા સમૂહના દબાણથી, દેવતાએ ખતાવેલી ખીકની જળરજસ્તીથી, ગુરુના આગ્રહથી અથવા આજીવિકા મેળવવાની મુશ્કેલીરૂપ જંગલમાં સપડાયા હોઈએ ત્યારે ધર્મનંતર

૧. કોઈ હણુશો ના એવો ઠંડેરો. ૨. જુઓ પાન ૩૦-૧.

કરવાની મુસીબત આવી પડે છે; કાંઈ નહિ તો અન્ય ધર્મોનું સારુંસારું તો બોલવું જ પડે છે, તથા અન્યધર્મીઓને નમવું જ પડે છે. એવા પ્રસંગો સંપ્રદાયનિધાના અપવાદરૂપ ગણીને^૧ શાસ્ત્ર-કારોએ સ્વધર્મીઓની આધ્યાત્મિક શક્તિ વધારી નથી, તેમના આત્માને ચડાવ્યો નથી અને પોતાના સંઘને મજબૂત પણ કર્યો નથી. એમાં કેવળ નબળા લોકોને રક્ષણ આપ્યું છે.

ઉપાસકો ન્યારે જીવનવ્યવહારમાંથી નિવૃત્ત થાય છે, ત્યારે લોકો સાથેનો એમનો સંબંધ ઓછો થઈ જાય છે. આત્મોન્નતિ માટેનું મોટામાં મોટું વાતાવરણ તેઓ ખોઈ બેસે છે. ભિક્ષા દેનાર અને ઉપદેશ સાંભળવા આવનાર લોકો ઉપરાંત અન્ય સમાજ સાથેનો એમનો સંબંધ તૂટી જાય છે. પિંડપાત જેટલી જ સામાન્ય સેવા લેવી, અને આવે તેને શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉપદેશ સંભળાવવો, આટલું સંકુચિત જીવન થવાથી સમાજસેવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર એમને માટે બંધ થઈ જાય છે. હંમેશાં જેમની સાથે રહેવું પડે છે એવા બીજા બાવાઓ સાથે શાસ્ત્રચર્ચા અને રહેણીકરણીના કર્મકાંડોની ચર્ચા એટલા જ રસના વિષયો એમને માટે બાકી રહે છે. તેથી સાધુઓનું જીવન જેટલું વ્યાપક અને ભવ્ય થવું જોઈએ તેટલું નથી દેખાતું. તપ કરીને કાયા શુષ્ક, કૃશ અને હાડાંપંજર જેવી કરી નાખવી એ જ મોટું ભૂખણ મનાય છે. એનાં જ જ્યાં ત્યાં વખાણ આવે છે. જો ઉપાસકોએ અને શ્રાવકોએ ધાર્મિક ઇતિહાસ લખ્યો હોત તો આ વર્ણનોમાં કાંઈક નવું જ તત્ત્વ આવત. આજની સ્થિતિ એ છે કે મૂળ ધર્મસંસ્થાપક અને એના નિકટવર્તી શિષ્યો, એ બધાના ગયા પછી બસો ત્રણસો વર્ષો બાદ જૂની વાતો સંભારી સંભારીને સાધુઓએ આ બધું લખેલું છે. એટલું પણ એમણે કર્યું એ મનુષ્યસમાજ ઉપર એમનો મહાન ઉપકાર છે.

૧. જુઓ પાન ૩૦.

ઉપાસકોની અવસ્થામાં ગૃહસ્થાશ્રમી શ્રાવકોએ કષ્ટ જાતનો ધર્મ પાળવો જોઈએ, એમની પાસે ઓછામાં ઓછા કેવા આચારની અપેક્ષા રખાય છે એનો અંગુલિનિર્દેશ કરવાનો આ અંગનો ઉદ્દેશ દેખાય છે. ભગવાન મહાવીરના સમયમાં જે ઉપાસકોએ એવા ધર્મનું પાલન કર્યું, તેમના દાખલાઓ આ અંગમાં એકત્ર કરેલા છે. ઉપાસક આનંદનું ધર્મજીવન પ્રથમ દાખલા તરીકે આપીને એણે જે જાતનો સંયમ કર્યો અને જેટલો કર્યો તે જાતનો અને તેટલો જ ઉપાસકોએ કરવો જોઈએ એમ કહેવાનો હેતુ ન હોઈ શકે. ઉપાસક આનંદ ઠીકઠીક સ્વાદિયો દેખાય છે. એટલે ઇચ્છાવિધિ-પરિણામ નક્કી કરવામાં તેણે સારામાં સારી વસ્તુઓ જ ઉપભોગ-પરિભોગ માટે રાખેલી જણાય છે. પણ એણે સંયમધર્મની શરૂઆત કરી એટલું એને માટે બહુ હતું. ચૌદ પંદર વર્ષ આ રીતે ગાળ્યા પછી એને વાનપ્રસ્થ લેવાનું સૂઝ્યું અને અંતે એણે મારણાંતિક સંલેખના કરી છે. છતાં ભગવાને પ્રથમથી જ એને વિષે કહી રાખ્યું છે કે એનો સંયમ પ્રવ્રજિત થવા જેટલી કોટિએ પહોંચવાનો નથી. ઉપાસક અણુવ્રત કે શિક્ષાવ્રતનું પાલન કરે તોયે અંતે તે સ્થૂલ વ્રત જ છે. એથી સામાજિક સદાચાર જળવાય; એ મોક્ષ સુધી લઈ ન જાય.

વૈદિક ધર્મની ચાતુર્વર્ણ્યની કલ્પનામાં પણ માણસ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે આચારધર્મ પાળતો રહે એટલો જ ભાવ છે. જીવનની પ્રગતિ માટે તો આશ્રમધર્મ કલ્પેલો છે. જૈનધર્મ પ્રમાણે સામાજિક ધર્મ અને મોક્ષધર્મ એ બે જુદા છે. નિર્વાણ એ બન્નેનો ઉદ્દેશ છે ખરો; પણ સમાજમાંથી મુક્ત થયા વગર માણસ સૂક્ષ્મ ધર્મનું પાલન ન જ કરી શકે એવી રીતિ હોવાથી, જે સાધુ-વેષધારી થાય છે એ જ મુક્ત થઈ શકે, એવી કલ્પના પાછળથી ઊભી થઈ છે.

ધાર્મિકે ઉન્નતિ તો માનસિક સ્થિતિ અને હૃદયની તૈયારી ઉપર આધાર રાખે છે; છતાં જ્યાં અજ્ઞાન છે અને સંઘ ચલાવવા છે ત્યાં બાહ્ય નિયમો કરવા પડે છે. બાહ્ય નિયમો માટે આગ્રહ રાખવો સહેલો હોય છે એટલે એનું મહત્ત્વ વધતું જાય છે; અને સમાજ પણ એ જ વસ્તુ પસંદ કરે છે. આંતરિક તૈયારીનું માપ બહારથી શી રીતે કઢાય? પરંતુ મોક્ષ માટે કેવલ બાહ્ય પાલનથી આવતી અલંબુદ્ધિ અથવા સંતોષ પ્રગતિને અટકાવનારાં નીવડે છે. તેથી સ્થૂળ પાલનને સામાજિક ધર્મ તરીકે જ ઓળખવું જોઈએ.

આર્ય સંસ્કૃતિની બધી જ શાખાઓમાં અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ જાતના સંયમો ઓછાવતા પ્રમાણમાં અને સૂક્ષ્મભેદ સાથે મહત્ત્વના ગણાયા છે. સમાજમાં રહેવું તે દ્રોહ વગર રહેવું જોઈએ; જ્યાં દ્રોહ ટાળી ન શકાય ત્યાં ઓછામાં ઓછા દ્રોહથી જીવન ચલાવવાની ઉત્કટ ઇતિજારી હોવી જ જોઈએ. મનુસ્મૃતિમાં બ્રાહ્મણધર્મ વિષે બોલતાં ગૃહસ્થધર્મનું એ જ લક્ષણ આપેલું છે:—

અદ્રોહેઐવ ભૂતાનામ્

અલ્પદ્રોહેણ વા પુનઃ ।

યા વૃત્તિઃ તૌં સમાસ્થાય

વિપ્રો જીવેદ્ અનાપદિ ॥

ગૃહસ્થજીવન એટલે કે સામાન્ય મનુષ્યજીવન હિંસા અને દ્રોહ વગર ચાલતું જ નથી. પણ દ્રોહ અને હિંસામય જીવનમાં કૃતાર્થતા નથી. માણસે જોયું અને શોધી કાઢ્યું કે હિંસા જેટલી ઓછી કરાય તેટલું જીવન પવિત્ર અને કૃતાર્થ થાય છે. જીવનનો પ્રવાહ વિકૃત કર્યા વગર હિંસાની માત્રા જીવનમાંથી દહાડે દહાડે કેમ ઘટાડાય એની શોધ અખંડ ચાલવી જોઈએ. કુદરતમાં તો હિંસા અખંડ લી રહી છે. જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ એ ન્યાય ત્યાં અનાદિ કાળથી

ચાલતો આવ્યો છે. પરંતુ માણસે એમાંથી અહિંસાનો સિદ્ધાંત તારવી કાઢ્યો અને પ્રકૃતિધર્મમાંથી ઊગરી જઈ મોક્ષના આદર્શ સુધી પહોંચાડવાનો રસ્તો નક્કી કર્યો. માણસે જોયું કે જેટલા જીવો જન્મ્યા છે તે બધાને જીવવાનું એટલે કે ઉપભોગ-પરિભોગ કરવાનું હોય જ છે. એક માણસ પોતાની જરૂરિયાત કરતાં ઉપભોગ-પરિભોગ માટે વધારે વસ્તુઓ વાપરે તો તેટલા પ્રમાણમાં ખીજા જીવો માટે ભૂખમરો પેદા થવાનો જ. સર્વ જીવોનું હિત જોનારે પોતાના મોજશોખ તો છોડવા જ જોઈએ, પરંતુ પોતાની હાજતો પણ ઓછામાં ઓછી કરવી જોઈએ. આત્મવિકાસની દૃષ્ટિએ આ સંયમધર્મ સરખો જ ઉપકારક હોવાથી એને જ જીવનમાં પ્રધાનપદ આપવું જોઈએ.

આધુનિક સમાજવાદ રાજદારી સામર્થ્ય વડે જે પરિસ્થિતિ બહારથી ઉત્પન્ન કરવા માગે છે, તે જ પરિસ્થિતિ ધર્મની મદદથી જૂના લોકો કેળવણી દ્વારા આ આંતરિક જીવન માટે સાધવા મથતા હતા. રાજદારી માર્ગ બાહ્ય નિયમનનો હોઈ અંતે દયાણુનો એટલે કે હિંસાનો છે. ધર્મનો રસ્તો કેળવણી દ્વારા આંતરિક નિયમનનો હોઈ અહિંસાનો છે. અંતે એ જ ચાલવાનો છે. એ જ જીવનનું પરમ શાસ્ત્ર છે. એ શાસ્ત્ર સમાજમાં ચાલતું કરવા માટે કથા, વાર્તા દાખલા, દલીલ, ઇતિહાસ, ઉદાહરણ જે હાથમાં આવે તે ધર્મકારો વાપરતા આવ્યા છે, અને આંતરિક નિયમન કઈ રીતે કરાય એનો રસ્તો બતાવતા આવ્યા છે.

આજની દુનિયાનો બાહ્ય સામર્થ્યનો મોહ ઊતરી ગયા પછી, કાયદાકાનૂન અને રાજદારી સત્તાની બધી યુક્તિઓ અજમાવી જોઈ એમની અપૂર્ણતા જોયા પછી, તે ફરી ધર્મને એટલે કે કેળવણીને રસ્તે જ આવવાની છે. ત્યાં સુધીમાં ધર્મ પોતાની જૂની કાંચળી ઉતારી નાખી, સત્તા અને બાહ્ય નિયમ સાથેનો મેલો સહકાર છોડી દેવા પડશે, તથા શુદ્ધ કેળવણીને માર્ગે પોતાનું સંસ્કરણ કરી લેવું પડશે.

શાસ્ત્રીય પરિભાષા અને સૂક્ષ્મ મતભેદની ઝીણવટ બાબતે રાખતાં સદ્ગચારી ગૃહસ્થધર્મી ઉપાસકે પાળવાના નિયમો નીચે પ્રમાણે જણાય છે. આ નિયમો પાછળ સાંપ્રદાયિક આગ્રહ બહુ નથી. ધર્મનો આગ્રહ ન હોય એવો સુવ્યવસ્થિત સમાજ પણ પ્રગ્નના કલ્યાણને અર્થે આવા જ નિયમો ઘડે.

(૧) સત્યાચરણ — આના ઉપર સમાજનો બધો આધાર રહેલો છે. જે સત્યને ચોરે છે તે બધું ચોરે છે. સત્યેન ચાર્યતે પૃથ્વી । માટે માણસ અસત્ય ન બોલે. પણ પામર માણસ કોક વખતે સત્ય બોલવાની હિંમત ન કરે એટલે ઓછામાં ઓછા નીચલા નિયમો તો પાળે જ :-

કોઈના ઉપર વગર વિચાર્યે આળ ન મૂકે, કોઈની ગુપ્ત વાત પ્રકાશિત ન કરે, સ્ત્રીરહસ્યની વાતો ન બોલે, ખોટી સલાહ ન આપે, અને ખોટા લેખ પણ ન કરે.

કન્યાની લેણદેણમાં, ઠોર ઢાંખરની લેણદેણમાં, વાડીવજીકાની લેણદેણમાં ખોટી વાત કહેવાની લાલચ ખૂબ હોય છે; તે આગ્રહપૂર્વક ટાળવી.

કોઈની થાપણ ન ઓળવવી.

ખોટી સાક્ષી ન આપવી.

(૨) અસ્તેય — કોઈ એ ન આપેલું લેવું એ તો ચોરી જ છે પણ પામર માણસ લોભને ખાળી નથી શકતો એટલા માટે ખીજ પણ કેટલીક ખાસ ચેતવણી એને આપી છે :-

ચોરી ન કરવી, ચોરીનો માલ ન રાખવો, ચોરી કરવા કોઈને પ્રેરણા ન કરવી, ખોટાં તોલ-માપ ન રાખવાં કે ન વાપરવાં, સેળભેળ કરીને કે બનાવટી વસ્તુને મૂળની જગ્યાએ બતાવી વહેવાર ન કરવો, અને રાજ્યે પ્રજાહિત ખાતર અમુક વસ્તુ રાજ્ય બહાર ન જાય અથવા રાજ્યમાં ન આવે એવો પ્રતિબંધ કર્યો હોય તો તે તોડવો નહિ.

(૩) અહિંસા — અહિંસા એ જ જીવનની સાર્થકતા છે છતાં માણસને દેહધારણુ માટે પણ થોડી ઘણી હિંસા કર્યા વગર છૂટકો નથી. આ હિંસા જેટલી ટાળી શકાય તેટલી ટાળવી રહી. હૃદયમાં અહિંસાવૃત્તિ જાગે એટલે હિંસા ટાળવાના જેટલા ઉપાયો જડે તેટલા માણસ શોધતો રહેવાનો. માણસ આટલું તો કોઈ કાળે ન જ કરે:—

કોઈનો વધ ન કરે, કોઈને અંધે નહિ, ગાત્રછેદ ન કરે, ગળ ઉપરાંત ભાર ન મૂકે કામ ન કરાવે, તેમજ કોઈનું ખાનપાન અંધ ન કરે.

(૪) અહિંસા — વિકારમાત્રમાંથી મુક્ત રહેવા માણસે મથવું જોઈએ. ગૃહસ્થાશ્રમીએ પણ અહિંસા તરફ જવાનો પ્રયત્ન રાખવો જ જોઈએ. પ્રાકૃત સમાજના લોકો આટલું સાચવે તો પણ બહુ થયું:—

પોતાની સ્ત્રીથી જ સંતોષ માને, કુમારી કે વિધવાનો સંસર્ગ ન કરે, વેસ્થાગમન ન કરે, ખીજી સ્ત્રીઓ સાથે પણ શુંગારચેષ્ટા ન કરે, પોતાની સ્ત્રી સિવાય કોઈનો પણ વિકારી સ્પર્શ ન કરે, કે તેમના તરફ વિકારી આંખે ન જુએ.

મુમુક્ષુ માણસે મનને સાચવવા માટે ખીજના વિવાહો કરવાની જાનબંધમાંથી પણ મુક્ત જ રહેવું અને પોતાના વૈવાહિક જીવનમાં પણ કામભોગમાં તીવ્ર અભિલાષ નહિ કરવો.

દરરોજ ન અને તો મહિનામાં ચાર દિવસ (૮,૧૪,૨૫,૩૦) આખો વખત ઉપવાસ કરવો, સ્નાન, વિક્ષેપન, ગંધ, માલ્ય, અને અલંકાર છોડી દેવા, દાબ કે કાષ્ટની પથારીએ રહીને અથવા વીરાસન વગેરે આસનો પર રહીને ધર્મનું ચિંતન કરવું તથા સર્વ નિંદ્ર પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો.

(૫) અપરિગ્રહ — ગૃહસ્થાશ્રમીનાં મુખ્ય આકર્ષણો એ: કનક અને કાન્તા. બન્નેનો સંપૂર્ણ ત્યાગ ઇષ્ટ હોય તોયે સામાન્ય માણસની હિંમત ન ચાલે. તેથી માણસે ઓછામાં ઓછું આટલું તો કરવું જ જોઈએ:—

પોતાના ખાનપાન ઉપર અંકુશ રાખવો, ઝોઢવા પાથરવા તથા કપડાંલતાંની બાબતમાં આકરી મર્યાદા બાંધી દેવી, ધર્માધર્મનો વિચાર કરીને જ ધંધો પસંદ કરવો, સંપત્તિ આદિના સંગ્રહ માટે પણ પરિમાણ નક્કી કરવું, જેટલી સાદાઈ જીવનમાં દાખલ કરાય તેટલી કરવી, ભોગસેવન, ધંધો, મુસાફરી, ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓ ઝોઢી કરવા તરફ વલણ રાખી ક્યાંક એની મર્યાદા સ્પષ્ટપણે બાંધી રાખવી. એક અંગ્રેજ લેખક કહે છે તેમ Nothing relieves and ventilates the mind like resolution. અહીં resolution એટલે વ્રત સમજવું.

આપણું મન હંમેશ સ્થિર અને વિવેકી નથી હોતું; તેથી દરેક પ્રલોભન વખતે વિચાર કરવા બેસવા કરતાં શાંત સમયે સમગ્ર વિચાર કરી કેટલાંક વ્રતો લઈ રાખ્યાં હોય, તો મનને સ્વાભાવિક મજબૂતી મળે છે અને શાન્તિ રહે છે. માનાસિક શક્તિનો સંગ્રહ કરવાનો આ ઉત્તમ ઉપાય છે.

વ્રતો લીધા બાદ પણ તેમનું સ્મરણ તાજું રાખવું જોઈએ; અને એ બધું આત્માનો અનાત્મા ઉપર વિજય સાધવા માટે છે એ ધ્યાનમાં રહે એટલા ખાતર, માણસે રોજ અર્થો પોણો કલાક શાન્ત બેસીને સમભાવ કેળવવો જોઈએ; કે જેથી વિકારો શમી જાય અને બધા જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ બંધાય.

આ મૈત્રીભાવ અથવા સમભાવ કેવળ મનમાં રહે તો તેની કિંમત કેટલી? માણસને પોતાની ઝોછામાં ઝોઢી જરૂરિયાત કરતાં વધારે રાખવાનો હક જ નથી; એવી સ્થિતિમાં માણસ પરિગ્રહ રાખે જ, તો એણે એવી વસ્તુનો ઉપભોગપરિભોગ, ઇષ્ટમિત્રોને સાથે રાખીને અને જે ઇષ્ટામિત્ર નથી એવા અતિથિઓનો પણ ભાગ રાખીને પછી જ કરવો; જેથી સંપાત્ત શાપરૂપ ન નીવડે અને પ્રજામાં અસૂચા ન ફેલાય. માણસ પાસે શક્તિ છે એટલા ખાતર માણસ ગમે તેટલો ઉપભોગ કરે એ જેમ ખોટું છે, તેમ સાધન સગવડ છે એટલા ખાતર

લોભ કરીને માણસ ખેતી, વેપાર, વાણિજ્ય, વ્યાજવટું ઇત્યાદિ ધંધાઓ પણ હદ બહાર વધારે, એ ખોટું છે. નહિ તો ખીજાઓ જે આવી પ્રવૃત્તિના સરખા જ હકદાર છે, પણ અસ્પ સાધનોને લીધે હરીફાઈ કરવા અસમર્થ છે, તેમને અન્યાય થાય, તેમની હિંસા થાય. સેવા લેતા કે સ્વાર્થની દ્રષ્ટિએ સેવા કરતા માણસે દિશાનું પરિમાણ બાંધવું જોઈએ અને આગળ જતાં તે ઓછું પણ કરવું જોઈએ. આમાં સંકુચિતપણું કેળવાશે એવી ખીક કેટલાક રાખે પણ તે મિથ્યા છે. સ્વાર્થ, લોભ, દ્રોહ, અધિકાર અને સત્તાનો વિસ્તાર કર્યે કોઈને લાભ નથી. એમનો સંકોચ થવો જ જોઈએ. નિરપેક્ષ સેવા, પ્રેમ, અહિંસા, હૃદયનો વિકાસ અને કલ્યાણચિંતનને કોઈ મર્યાદા સૂચવતું નથી.

કેટલાંક કર્મો એવાં છે કે જે અનિષ્ટ કે સદોષ હોય તોય કર્યા વગર છૂટકો નથી. એવાં કર્મો પોતે પોતા પૂરતાં જ કર્યાં હોય તો એના પર સ્વાભાવિક અંકુશ રહે છે; પણ એનો એકવાર ધંધો બનાવી દીધો કે પછી સંયમ રાખવો અશક્ય થઈ જાય છે, હિંસા ઘટવાને બદલે વધતી જ જાય છે. એવાં કર્મો ધંધા તરીકે ન કરવાં એમાં જ સમાજહિત અને આત્મિક કલ્યાણ રહેલાં છે.

જેમાં મોટા પાયાપર અગ્નિપ્રયોગ કરવો પડે, જંગલો બાળવાં પડે, રમવાની કે શોભાની વસ્તુઓ તૈયાર કરવા માટે પ્રાણીઓનો વધ કરવો પડે, કે એવા વધને ઉત્તેજન આપવું પડે, હિંસ્ર પ્રાણીઓ, વિષ, મદ્ય, શસ્ત્ર જેવી ઘાતક વસ્તુઓનો વેપાર, માણસાઈને ન છાજે એવો દાસદાસીઓનો વેપાર, વગેરે બધું પ્રથમથી જ ત્યાજ્ય ગણવું જોઈએ. આવા નિયમોમાં એક જ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે અને તે એ કે આપણું જ્ઞાન વધે તેમ નિયમોમાં ફેરફાર થવો જોઈએ. નહિ તો કંઈ તો ન ખવાય પણ અસંખ્ય જીવોને ઉકાળી તૈયાર કરેલાં રેશમનાં વસ્ત્રો મંદિરમાં વપરાય એવો હાસ્યાર્પદ પ્રકાર થઈ જવાનો.

દાખલા તરીકે ગાડાં વગેરે ચલાવવાનો કરેલો નિષેધ અને ભોંય ફાડવી પડે તેવો ધંધો ન કરવાની સૂચના સ્વીકારાય તેવાં નથી. કેમકે અનાજ ખાઈ એ છીએ એટલે ખેતી કર્યે જ છૂટકો. પોતે કરીએ અથવા ખીજ પાસેથી કરાવીએ એ સરખું જ છે. ગાડાં ન ચાલે તો બળદનું ખર્ચ ખેડૂતને ન પોસાય. ઘણી કોલાં વગેરે ચલાવવાના ધંધાનું પણ તેમ જ. જળાશયોમાં મચ્છર થાય અથવા પાણી નરક જેવું ગંધાવા લાગે ત્યારે આરોગ્ય ખાતર તે પૂરવાં જ પડે. અને એ કામ ધંધાદાર લોકો પાસેથી પણ કરાવવું પડે.

વ્રતો એ કાંઈ પીનલ કોડના નિયમો નથી કે વધીલની પેઠે તેમનો અર્થ કરવામાં જ બધી સુધ્ધિ વાપરીએ. યાવચ્છકચ મૂળ વ્રતોનું પાલન કરવાની દૃષ્ટિએ આ બધાં વ્રતોની વિગત ઉત્પન્ન થઈ છે. એટલે મૂળ વ્રતોનો ઉદ્દેશ સધાય એવી રીતે વિગતોમાં ધર્મજોએ ફેરફાર કરવો જ જોઈએ. નહિ તો આપણી જડતા ધર્મમાં પેસી જવાની.

વ્રતો લીધા પછી એમને બાધક એવું વાતાવરણ ન જ રાખવું જોઈએ.

કામોત્તેજક વાતો કરવી, ભાંડની પેઠે શરીરના ચાળા કરવા, બકબકાટ કરવો, મન વચન કાયાનો દુષ્ટ પ્રયોગ કરવો, સ્મૃતિ કાયમ ન રાખવી, કરવાનાં ધર્મ્ય કામો અવ્યવસ્થિત રીતે અથવા શ્રદ્ધા-વિરહિત થઈને કરવાં, વ્રતોનો શબ્દાર્થ પાળીને તેમનો ઉદ્દેશ નષ્ટ જાય એમ કરવું, — એ બધું ટાળવું જોઈએ. દાન કરતી વખતે, દાનનો ઢોંગ ન કરવો, દાન ન દેવાની દાનતથી પોતાની વસ્તુ પારકાની છે એમ ન બતાવવું, હરીફાઈની દાનત રાખીને દાન ન આપવું, — એવી સૂચનાઓ તો ધ્યાનમાં રાખવી જ જોઈએ.

જે વસ્તુ આપણે ન કરીએ તે ખીજ પાસેથી, તોફર ચાકર મારફતે પણ ન કરાવીએ એ નિયમ તો સહેજે આવી જાય છે.

સંપ્રદાય પરત્વે એ પ્રતો ખાસ છે. પોતાના સંપ્રદાયના સાધુ-સંતોને આદરપૂર્વક સહાય કરવી એ તો યથાયોગ્ય છે જ. પરંતુ ભિન્નધર્મીઓની સેવા કરવામાં કશો વાંધો ન હોવો જોઈએ. બિલકુલ અહિંસાધર્મની પ્રતિષ્ઠા એમાં રહેલી છે કે ભિન્નધર્મીઓ પર પોતાના ધર્મની ઉદારતા, અને સહિષ્ણુતાની છાપ પડવી જ જોઈએ; અને પોતાના ધર્મનું શ્રેષ્ઠત્વ વાદ દ્વારા નહિ પણ આપણી આર્યવૃત્તિ દ્વારા સિદ્ધ થવું જોઈએ.

પણ કેવળ શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સાને લીધે મનને માણસ ડામાડોળ સ્થિતિમાં રાખે, પોતાની માન્યતાઓમાં અસ્થિર રહે અને પોતાના ધર્માચરણના ક્ષણ વિષે અવિશ્વાસ કેળવે અને એ રીતે નવા નવા સંપ્રદાયના સાધુઓને ખોલાવી રોજ અસ્વસ્થ થાય, — એ જાતનો પરપાખંડસંસ્તવ નિંદ્ર જ કહેવાય. પરંતુ પરધર્મીઓ સાથે વાતો પણ ન કરવી, તેમને ખાવાપીવાનુંય ન આપવું, એ બધું તો જન-વ્રાત્તથી વિરુદ્ધ છે.

મુશળ, કોદાળી, તલવાર આદિ પ્રહારનાં સાધનોથી સંયુક્ત ન રહેવું એ અનર્થદંડસાગનું એક લક્ષણ આજે આપણું ધ્યાન વધારે ખેંચે એવું છે. યુરોપ અમેરિકામાં disarmament-શસ્ત્ર-સંન્યાસની હિલચાલ ચાલે છે તેનું જ તત્ત્વ એની પાછળ રહેલું છે. હાથમાં શસ્ત્ર આવે એટલે હિંસા કરવાનું મન થવાનું જ.

જૈન ધર્મમાં પ્રતિક્રમણ અને આલોચનની પ્રથા છે તે પણ દરેક મનુષ્યે સ્વીકારવા જેવી છે. પોતાનાં પાપો એકવાર યાદ કરવાં અને તેમને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એ જ એક ઉન્નતિનો માર્ગ છે. આવું માનસિક સ્નાન કર્યા પછી જ સમભાવ કેળવવાનું સામાયિક-વ્રત પાર પાડી શકાય.

. દત્તાત્રેય આલકૃષ્ણ કાલેલકર

भगवान महावीरना दश उपासके ['उवासगदसाओ']

પ્રાસ્તાવિક

અંગ^૧ દેશની રાજધાની અંપા^૨ નગરીમાં કોણિક^૩ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે સમયે, શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય આર્ય સુધર્મા^૪ નામે વૃદ્ધ સાધુ, જંબુ^૫ વગેરે પાંચસો શિષ્ય સાથે, ગામેગામ અનુક્રમે પગપાળા ફરતા ફરતા અને તપ તથા સંયમથી આત્માને વિકસિત

૧. ભૂતા મગધ પાસે આવેલો પ્રદેશ. આજના ભાગલપુર જિલ્લાને પ્રાચીન અંગદેશ કહી શકાય. જુઓ આ માળાનું 'ધર્મકથાઓ' પુસ્તક પા. ૧૭૫.

૨. અંપાનું વર્તમાન નામ અંપાનાલા છે, અને તે ભાગલપુરથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલું છે. જુઓ આ માળાનું 'ધર્મકથાઓ' પુસ્તક પા. ૧૭૫-૬.

૩. ખૌદ્ધ અંથેમાં અન્નતરાત્રુ નામે પ્રસિદ્ધ થયેલો રાજા. તે બુદ્ધ તથા મહાવીરનો સમકાલીન હતો. તે પ્રસેનજિતનો પૌત્ર અને ત્રેણિકનો પુત્ર થાય. તેની માતા ચેલ્લાણા વિદેહ વંશની હતી. જુઓ આ માળાનું 'ધર્મકથાઓ' પુસ્તક પા. ૧૭૬-૭.

૪. આચાર્ય સુધર્મા મહાવીર ભગવાનના ૧૧ પટ્ટશિષ્યોમાંના એક હતા. ભગવાનના સાધુગણના નાયક હોવાથી તે 'ગણધર' પણ કહેવાય છે. તેમનો જન્મ આશરે ઈ. સ. પૂ. ૬૦૭માં નાલંદા નજીક થયો હતો. [જુઓ આ માળાનું પુસ્તક 'સંયમધર્મ', (ખીજી આવૃત્તિ) પા. ૨-૪.] તેમનું નિર્વાણ મહાવીર પછી ૨૦ વર્ષે થયું હતું.

૫. તેમનો જન્મ રાજગૃહમાં થયો હતો. સુધર્મસ્વામી પછી તે આચાર્ય બન્યા હતા. [જુઓ આ માળાનું 'સંયમધર્મ' પુસ્તક, (ખીજી આવૃત્તિ) પા. ૨-૪.] તેમનું નિર્વાણ મહાવીર પછી ૬૪ વર્ષે થયું હતું. (ઈ. સ. પૂ. ૪૬૩).

કરતા, ચંપાનગરીની બહાર ઈશાનખૂણામાં આવેલા પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં^૧ આવીને ઊતર્યા. [૧-૨]

સુધર્માસ્વામીને આવ્યા બાણીને રાજ કોણિક તથા ચંપાની સમસ્ત પ્રજા તેમની પાસે ધર્મ સાંભળવા આવી. [૨]

ધર્મ સાંભળીને બધાંના ચાલ્યા ગયા બાદ આર્ય સુધર્માના મુખ્ય શિષ્ય આર્ય જંબુએ શ્રદ્ધા, સંશય અને કૃતૂહલથી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને તેમને કહ્યું :—

“નિર્વાણને પામેલા શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરે છઠ્ઠા અંગ ‘જ્ઞાતાધર્મકથાસૂત્ર’નો^૨ જે અર્થ કહ્યો છે, તે અમે આપની પાસેથી સાંભળ્યો. હવે સાતમા અંગ ‘ઉપાસક-દશાઃ’^૩ [દશ ઉપાસકો^૪]નો અર્થ અમને સંભળાવો.” [૨]

આર્ય સુધર્માએ જવાબમાં કહ્યું :—

“હું જંબુ, નિર્વાણને પામેલા તે શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરે આ ‘ઉપાસકદશાઃ’ નામના સાતમા અંગનાં દશ પ્રકરણો^૫ કહ્યાં છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે :—(૧)

૧. ચૈત્ય એટલે ચિતા ઉપરનું સ્મારક. જુઓ ‘ધર્મકથાઓ’ પા. ૧૭૮-૯.

૨. જૈન ધર્મના પ્રાચીન મુખ્ય ૧૨ ગ્રંથો ‘અંગ ગ્રંથો’ કહેવાય છે. (જુઓ આ માળાનું ‘સંયમધર્મ’ પુસ્તક પા. ૧ ઇ.) ‘જ્ઞાતાધર્મકથા’નો અનુવાદ આ માળામાં ‘ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ’ નામે પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

૩. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧.

૪. ‘અનગાર’ (ગૃહલ્યાગી) બન્યા વિના મહાવીરે ઉપદેશોલા ધર્મનો અનુયાયી બન્યો હોય તેવો ગૃહસ્થ—શ્રાવક તે ‘ઉપાસક’ કહેવાય. જે ‘અનગાર’—ભિક્ષુ બને, તે ‘શ્રમણ’ કહેવાય. શ્રમણ અને ઉપાસકનાં પ્રતો, આચારો વગેરેમાં તફાવત હોય છે.

૫. મૂળ : ‘અધ્યયન’. સામાન્ય રીતે ‘અધ્યાય’ કહીએ છીએ તે.

આનંદ (૨) કામદેવ (૩) ગૃહપતિ^૧ ચૂલણીપિતા (૪) સુરાદેવ
(૫) ચુલ્લશતક (૬) ગૃહપતિ કુંડકોલિક (૭) સદાલપુત્ર
(૮) મહાશતક (૯) નંદિનીપિતા (૧૦) સાલિહીપિતા.” [૨]

૧

આનંદ

જંબુએ પૂછ્યું, “એ દશ અધ્યયનોમાંના પહેલા અધ્યયનનો શો અર્થ છે?”

આચાર્ય સુધર્મા બોલ્યા :—

“વાણિજ્યગ્રામ^૨ નામે નગરમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તેમાં આનંદ નામે જાણીતો^૩ ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે ગૃહસ્થ ધન-ધાન્ય, સોનું-રૂપું, ખડોળાં-પહોળાં ઘર, શયન, આસન, પ્રાહન, ઘોડા વગેરેથી સમૃદ્ધ હતો; વેપાર-ધંધો, તથા વ્યાજવટાવમાં^૪ તેને ઘણી આવક હતી; તેના ઘરમાં અન્નપાનની રેલ છેલ રહેતી; અને દાસ-દાસી,

૧. મૂળ: ‘ગાહાવર્હ’। જગીરદાર-તાલુકદાર એવો તેનો અર્થ થાય (ગ્રામમહત્તરાદિ). સામાન્ય રીતે આવક-ગૃહસ્થ એવો અર્થ કરાય.

૨. લિચ્છવીઓની રાજધાની વૈશાલીનું ખીલું નામ. મૂળે વૈશાલી શહેરમાં ખાસ વૈશાલી ઉપરાંત વાણિજ્યગ્રામ અને કુંડગ્રામનો પણ સમાવેશ થતો હતો. આને પણ તે બે સ્થળો ‘ખાનિયા’ અને ‘ખસુકુંડ’ નામનાં ગામડાંરૂપે અવશેષ રહેલાં છે. એ બેગું શહેર સંજ્ઞા અનુસાર તે ત્રણમાંથી ગમે તે એક નામે પણ સંબોધાતું. વૈશાલી અને વાણિજ્યગ્રામ વચ્ચે ગંડકી નદી આવેલી હતી એમ આવશ્યકસૂત્ર ઉપરથી જણાય છે.

૩. દિત્ત (દીપ્ત) ।

૪. આબોગ-પબોગ ।

ઢોર-ઢાંખ પણ તેને ખૂબ હતાં. આ બધાને કારણે તેનો પરાભવ ઝટ કોઈથી થઈ શકે તેમ નહોતું. [૩]

“તેની પાસે ચાર કરોડ (પાલી જેટલું) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં^૧ હતું, ચાર કરોડ વ્યાજે,^૨ અને ચાર કરોડ ઘરના વાપરમાં^૩ હતું. ઉપરાંત દશહજાર ગાયનો એક વ્રજ (ગોકુળ) એવા ચાર વ્રજો હતા. [૪]

“તે આનંદ ગૃહસ્થને કેટલાય રાજ-મહારાજ શેઠ-સંઘવી વગેરે^૪ પોતાનાં જરૂરી કાર્યો, વિવાહાદિ પ્રયોજનો, ચિંતવવા યોગ્ય બાબતો,^૫ ખાનગી રાખવા યોગ્ય કૌટુંબિક બાબતો, રહસ્યો, નિર્ણયો, અને વ્યવહારોમાં પૂછવા અને સલાહ લેવા યોગ્ય માનતા. પોતાના કુટુંબનો પણ તે પૂછવાભોગ,^૬ આધારભૂત, આંખરૂપ અને સર્વ કાર્યોને આગળ ધપાવનાર હતો. [૫]

આનંદ ગૃહપતિને શિવનંદા નામે ભાર્યા હતી. તે શિવનંદા પરિપૂર્ણ પાંચે ઈન્દ્રિયોયુક્ત શરીરવાળી હતી; સુકુમાર હાથપગવાળી હતી; સર્વ શુભ લક્ષણો - ચિહ્નો અને સ્ત્રીગુણોથી યુક્ત હતી; પ્રમાણસર-સુઘડ-પરિપૂર્ણ તથા સુંદર અંગોવાળી હતી; સુરૂપ હતી; ચંદ્ર જેવા સૌમ્ય

૧. નિધાન । ‘પાલી’ એટલે આગળ અધ્યં ૭માં (સૂ. ૨૩૨) જણાવેલું ‘કાંસ્ય’-કાંસાનું પત્રાલું. આગળ સૂ. ૨૩૫માં જણાવ્યા પ્રમાણે એક કાંસ્યમાં બે દ્રોણ વજન હોય, અર્થાત્ આઠશેર.

૨. વરૂદિ । ૩. પવિટ્ટર ।

૪. મૂળમાં: ‘રાજઓ, યુવરાજો, તલવરો, માડંબિકો, કૌટુંબિકો, ઈન્દ્રિયો, શેઠિયાઓ, સેનાપતિઓ, અને સાર્યવાહો.’ ૫. મંત્ર ।

૬. મૂળમાં: — મેઢો(ખજાની વચ્ચેનો ખીલો, જેને આધારે નનવર ફેર છે), પ્રમાણરૂપ, આધારરૂપ, આલંબનરૂપ, ચક્ષુરૂપ.

તથા પ્રિય દેખાવવાળી હતી; સુંદર-મનોહર વેષ-ભૂષણ-
વાળી^૧ હતી; તેની ચાલ, હાસ્ય, ખેલછા, ચેષ્ટા, અને
વિલાસો સુસંગત હતાં; લલિત અને મધુર સંલાપોમાં તે
નિયુજ્ઞ હતી; સર્વ યોગ્ય લોકવ્યવહારોમાં તે કુશળ^૨ હતી;
તથા જોનાર દીઠ નવા નવા વધુ સુંદર રૂપે દેખાતી હતી.
આનંદ ગૃહપતિને તે ઇષ્ટ, પ્રિય, અને મનગમતી હતી;
સૌની પણ તે માનીતી તથા વહાલી હતી;^૩ ઘરેણાંના કે
રત્નોના દાખડાની જેમ, માટીના કોડિયાની જેમ,^૪ તથા
વસ્ત્રોની મજૂસની^૫ જેમ તે સ્વીકારવા, સંરક્ષવા તથા
સંભાળવા યોગ્ય હતી: રખે તેને ટાઢ-તડકો લાગી
જાય, રખે તેને માંખ-મચ્છર કરડી જાય, રખે તેને સિંહ
વાઘ કે ચોર-ડાકુ ઇજ્જા કરે, રખે તેને વાત-પિત્ત વગેરે
રોગો સ્પર્શ કરે! એવી તે શિવનંદા આનંદ ગૃહપતિ સાથે
પાંચે ઇંદ્રિયોને લગતા માતૃષી કામલોગો ભોગવતી વિહરતી
હતી. [૬]

વાણિજ્યગ્રામની પાસે ઇશાન ખૂણામાં કોલ્લાક નામે
પરું^૬ હતું.

૧. મૂળ: સિંગારાગારચાલ્લેસા — શૃંગારના ધામરૂપ સુંદર વેષ-ભૂષણ
જેનાં.

૨. યુક્તોપચારકુશલા ।

૩. સંમતા અનુમતા ।

૪. તેલકેલા જ્વ સુસંગોવિયા — સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં જાણીતું એવું જે માટીનું
કોડિયું, તે જેમ સ્વકી-ભાગી ન જાય તેમ કાળજીપૂર્વક સંભાળથી રખાય
જે તેમ. ૫. ચેલપેઢા જ્વ ।

૬. સંનિવેશ । આ પરામાં જ્ઞાતૃવંશી ક્ષત્રિયોનો મહોલ્લો હતો. આગળ
૧૬મા ફકરામાં કોલ્લાક સંનિવેશમાં આવેલા તે મહોલ્લાનો (નાયકુલંસિ)

“તે પરું મોટાં મકાનોને લીધે મોટું, ભયરહિત હોવાથી સ્થિર, અને ધનધાન્યની વિભૂતિ વડે સમૃદ્ધ હતું. આનંદના સાધનરૂપ અનેક વસ્તુઓની છતને લીધે, ત્યાં રહેનારા અને બહારથી આવેલા એમ તમામ લોકો આનંદમાં રહેતા. તેના માર્ગની સીમાઓ સેંકડો અને હજારો હોયો વડે દૂર દૂર સુધી ખેંચાયેલી, ક્ષુદ્રરૂપ તથા બીજા વાવવા યોગ્ય હતી. ત્યાં સુંદર આકારવાળાં ચૈત્યો, અને સુંદરીઓનાં ક્રીડાસ્થાનો આબુબાબુ પથરાયેલાં હતાં. ત્યાં લાંચ ખાનારા, ખીસાકાતરુ, ગુંડાઓ,^૧ ચોરો, અને ક્રાંસિયાઓનું નામ નહોતું. ત્યાં ભિક્ષુકોને સારી રીતે ભિક્ષા મળતી. ત્યાં આરામ, ઉદ્યાન, ફૂવા, તળાવ, વાવ અને કચારડા પુષ્કળ હતા. વળી તે અનેક જાતવાન ઘોડાઓ, મત્ત હાથીઓ, રથના સમૂહો, શિબિકાઓ અને સુખપાલોથી ભરેલું હતું; ત્યાંના માર્ગો આવનાર-જનારથી ગાજતા રહેતા. અર્થાત તે જાંચી આંખ કરીને જોવા યોગ્ય, મનને પ્રસન્નતા દેનારું, અને જોનાર દીઠ નવું નવું હતું. [૭]

ઉલ્લેખ છે. મહાવીર ભગવાનનો જન્મ આ પરામાં જ જ્ઞાતૃવંશી ક્ષત્રિય સિદ્ધાર્થને ત્યાં થયો હતો. કલ્પસૂત્રમાં (૨૨) આ ખીનાને સ્વતિય-કુણ્ડગામે-નયોરે ક્ષીને વર્ણવી છે. તેનો અર્થ પણ ‘કુંડગ્રામ નગરનો ક્ષત્રિય વિભાગ’ થાય. આચારાંગ સૂત્રમાં (૨,૧૫) ઉત્તર-સ્વતિય-કુંડપુર-સંનિવેશ પદ વાપર્યું છે. તેનો અર્થ પણ ‘કુંડપુરનું ઉત્તરે આવેલું પરું’ કરવો જોઈએ. અહીં ઉપાસકદશા સૂત્રમાં તે વૈશાલિને કુંડપુર નામથી સંબોધવાને બદલે વાલ્મીક્યગ્રામ નામથી સંબોધ્યું છે, અને તેના ઈશાન ખૂણામાં આવેલા કોલ્લાક નામના પરામાં જ્ઞાતૃવંશી ક્ષત્રિયો (આનંદ ઉપાસકનાં મિત્ર-જ્ઞાતિ-નિજક-સ્વજન-સંબંધી-પરિજન) રહેતા હતા, એમ જણાવ્યું છે.

૧. મઢ (બલાત્કારપ્રવૃત્તયઃ) ।

તેમાં આનંદના મિત્રો, જ્ઞાતીલાઓ, અને સગાં-સંબંધીઓ^૧ રહેતાં હતાં. તે બધાં પણ સમૃદ્ધ અને સંપન્ન હતાં. [૮]

તે વખતે ફરતા ફરતા શ્રમણુ^૨-લગવાન મહાવીર વાણિજ્યગ્રામની બહારના દૂધપલાસય^૩ ચૈત્યમાં આવી બિતર્યા. તે લગવાન આદિકર, તીર્થંકર, ગુરુ વિના જ સ્વયં તત્ત્વનાં જ્ઞાતા, પુરુષોત્તમ, પુરુષસિંહ, લોકોત્તમ, લોકનાથ, લોકપ્રદીપ, અભય દેનાર, નેત્ર દેનાર, માર્ગ દેનાર, ધર્મચકવર્તી, શઠતારહિત, રાગદ્રેષને જીતનાર, સકલ તત્ત્વના બાણુકાર, બુદ્ધ, બોધક, મુક્ત, મોચક, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હતા; તથા કલ્યાણુરૂપ - સર્વબાધારહિત - અચલ - રોગરહિત - અનંતપદાર્થ-વિષયક જ્ઞાનસ્વરૂપ - અક્ષય - વ્યાબાધરહિત તથા પુનરાવૃત્તિ-રહિત એવી સિદ્ધિગતિ (મુક્તિ)ને પામવાની ઇચ્છાવાળા હતા. [૯]

તેમની સાથે બીજાં પણ જાતિ-કુલ-બલ-રૂપ-વિનય-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-લજ્જા-ઓજસ-તેજ-વર્યસ્વ-બળ અને યશવાળાં અનેક^૪ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ હતાં. [૯]

તેમને આવેલા બાણી રાજા જિતશત્રુ અને પ્રબળનેા તેમને વંદવા-પૂજવા, સત્કારવા-સન્માનવા, દર્શન કરવા,

૧. મિત્ર-જ્ઞાતિ-નિજક-સ્વજન-સંબંધી-પરિજન. અર્થાત્ આનંદ પણ જ્ઞાતૃવંશી હતો. તેથી જ તે પછીથી પોતાની સાધના માટે જ્ઞાતૃવંશી ક્ષત્રિયોની ધોષધશાળામાં જાય છે.

૨. (તપરૂપી) શ્રમ કરે તે શ્રમણુ. અર્થાત્ શૃહલ્યાગી તપસ્વી.

૩. આનંદ શ્રાવકના આખ્યાનમાં આચાર્ય હેમચંદ 'પૂતિપલાસ' નામ આપે છે.

૪. મૂળમાં ચૌદ હજાર સાધુઓ અને છત્રીસ હજાર સાધ્વીઓ.

કુતૂહલખાતર, અર્થ પૂછવા, નહીં સાંભળેલું સાંભળવા અને સાંભળેલું શંકારહિત કરવા, પ્રશ્નો પૂછવા, ઘરખાર તણ સાધુ થવા, કે શ્રાવક (ગૃહસ્થ)નાં વ્રત લેવા, લક્ષિતના રાગથી, કે આચાર માની-એમ જુદાં જુદાં અનેક પ્રયોજનથી ત્યાં આવ્યાં. [૯]

લગવાન આવ્યાની વાત આનંદે પણ જાણી. તેને વિચાર આવ્યો કે, આવા અરહંત લગવંતોનું નામ-ગોત્ર સાંભળવાથી પણ મહાક્રમ થાય છે, એમ કહેવાય છે; તો પછી તેમની પાસે જઈ તેમને વંદન-નમસ્કાર કરીએ, તેમની ઉપાસના કરીએ, તેમનું આર્ય અને ધર્મયુક્ત એક પણ વચન સાંભળીએ, તથા તેમની પાસેથી વિપુલ અર્થ ગ્રહણ કરીએ, તો તો કેટલું બધું કલ્યાણ થાય ? માટે લાવ, હું તે શ્રમણ-લગવાનનાં^૧ વંદન-નમસ્કાર કરવા જાઉં, અને તેમની ભલી પેરે ઉપાસના કરું. [૧૦]

આવો વિચાર કરી, તે સ્નાનાદિ પરવારી, નિર્મળ વસ્ત્રો તથા થોડાં પણ બહુમૂલ્યાં આલરણેા પહેરી, ઘેરથી માણસોના વૃંદ વડે વીંટળાઈને પગપાળો ત્યાં જવા નીકળ્યો.^૨ ત્યાં આવી તેણે લગવાન પાસે જઈ, તેમની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા^૩ કરી, તથા નમસ્કાર વગેરે કર્યાં. [૧૦]

૧. મૂળમાં તેમને માટે “ કલ્યાણરૂપ, મંગળરૂપ, દેવરૂપ, અને ચૈત્યરૂપ ” એટલાં વિશેષણ વધુ છે.

૨. તે વખતે તેના માથા ઉપર કોરંટવૃક્ષનાં ફૂલની માળાઓવાળું છત્ર ખરવામાં આવ્યું હતું, એવું મૂળમાં વધુ છે.

૩. આયાહિણં પયાહિણં ।

લગવાને ત્યાં લેગી થયેલી મોટી^૧ પરિષદને ધર્મકથા કહી. [૧૧]

“સંસારમાં જીવને આ ચાર વસ્તુઓ મળવી મુશ્કેલ છે : મનુષ્યપણું, ધર્મનું શ્રવણ, શ્રદ્ધા, અને સંયમમાં પુરુષાર્થ. સામાન્ય રીતે જીવો વિવિધ કામનાઓથી મૂઢ બની, તથા અનેક કર્મો કરી, પરિણામે સંસારમાં અનેકવિધ યોનિઓમાં જન્મ-મરણ પામ્યા કરે છે. તેઓ કોઈ વાર દેવલોકમાં, કોઈ વાર નરકલોકમાં, તો કોઈ વાર અસુરલોકમાં પણ જાય છે. પરંતુ રાજાઓ જેમ કામિની-કાંચનથી કંટાળતા નથી, તેમ અધમ કર્મોને વળીવળીને આચરતાં તે પ્રાણીઓ વારંવાર બદલાતી યોનિઓમાં જન્મતાં કંટાળતાં નથી. કામનાઓ વડે મૂઢ બનેલાં તથા વિવિધ કર્મોવાળાં તે પ્રાણીઓ આમ અત્યંત દુઃખ અને વેદના અનુભવતાં, મનુષ્ય સિવાયની યોનિઓમાં જ (સામાન્ય રીતે) ભટક્યા કરે છે. તેમ કરતાં કરતાં, ઘણે લાંબે કાળે, ક્રમે કરીને, કોઈ વાર શુદ્ધિ પામેલા વિરલ જીવો કર્મોનો નાશ થઈ શકે તેવું મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે.

“પરંતુ એ પ્રમાણે દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું પામવા છતાંય તપ, ક્ષમા, અને અહિંસામાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સદ્ધર્મનું શ્રવણ થવું દુર્લભ છે.

“કદાચ કોઈને સદ્ભાગ્યવશાત્ ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થાય, તોપણ તેમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી અતિ દુર્લભ છે. ઘણાંય લોકો ધર્મ જાણવા છતાં તેનાથી દૂર રહે છે.

૧. મહદ્મહાલિયાદ ।

“અને કદાચ કોઈને ધર્મમાં શ્રદ્ધા પણ ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તે પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરવો એ તેથી પણ દુર્ઘટ છે. કારણ કે, ઘણા માણસોને સારી સારી વસ્તુઓમાં શ્રદ્ધા હોવા છતાં, તે પ્રમાણે તેઓ આચરણ નથી કરતા.”^૧

“જીવિત નિરંતર મૃત્યુ તરફ દોડી રહ્યું છે; અને વૃદ્ધાવસ્થા માણસનું રૂપ અને બળ હરી રહી છે. માટે મહાઆરંભવાળાં કર્મોમાં જ ગૂંથાઈ રહેવાનું છોડી, દીક્ષા લઈ, આ ઘેર સંસારમાંથી બહાર નીકળી આવો, અને સંયમધર્મનો સ્વીકાર કરો!”^૨

“કાળ ચાલ્યો જાય છે; કામલોગોમાં એક પક્ષી એક રાત્રી પૂરી થાય છે; પરંતુ માણસના લોગો નિત્ય નથી. કૃળ વિનાના ઝાડને પક્ષીઓ છોડી દે છે, તેમ વખત આવતાં લોગો પુરુષને છોડી દે છે. આમ છતાં અત્યારે તમે લોગો છોડવાને અશક્ત હો, તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ-ધર્મ આચરો, ધર્મમાં સ્થિત રહો, અને સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકંપા રાખો. એટલાથી પણ તમે સદ્ગતિ પામશો.”^૩

“જેઓ મનુષ્યપણું પામી, સદ્ધર્મનું શ્રવણ કરી, તેમાં શ્રદ્ધાયુક્ત બની, તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે, તેવા સરળ અને શુદ્ધ માણસો પાણીથી સિંચાયેલા અગ્નિની પેઠે પરમનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે.”^૪

૧. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર અ૦ ૩, ૧-૧૦.

૨. સદર : અ૦ ૧૩, ૧૫-૨૬.

૩. સદર : અ૦ ૧૩, ૩૧-૩.

૪. સદર : અ૦ ૩, ૧૧-૨.

લગવાનનું પ્રવચન સાંભળી, આનંદ હૃષ્ટ, તુષ્ટ, અને પ્રસન્ન થયો. પછી બધી પરિષદ અને રાજ વગેરે વિદાય થયા બાદ, તે લગવાન પાસે જઈને બોલ્યો :—

“હે લગવાન! તમારા પ્રવચનમાં^૧ મને શ્રદ્ધા થઈ છે, પ્રતીતિ થઈ છે, તથા રુચિ થઈ છે. તમે જે કહો છો તે યથાર્થ છે, સત્ય છે. પરંતુ બીજા અનેક સુમુક્ત^૨ આપનું પ્રવચન સાંભળી, ઘરબાર તજી, આપની પાસે ભિક્ષુ બને છે, તેવું કરવાનું મારામાં સામર્થ્ય નથી; એટલે હું બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ-ધર્મ આપની પાસેથી સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.” [૧૨]

લગવાને કહ્યું :—

“હે દેવાનુપ્રિય! તને સુખ થાય તેમ કર.” [૧૨]

ત્યાર બાદ આનંદગૃહપતિએ શ્રમણ-લગવાન મહાવીર પાસેથી [પાંચ અણુવ્રત^૪ અને સાત શિક્ષાવ્રતવાળો^૫] બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. પાંચ અણુવ્રત તેણે આ પ્રકારે ક્ષીધાં :—

૧. મૂળ : નિર્ગમ્બં વાક્યણ — નિર્ગમ્બેશું ઉપદેશજ્ઞાન.

૨. મૂળમાં પા. ૬, નોંધ ૪માં જણાવેલા રાજ, યુવરાજ, શેઠ, સેનાપતિ વગેરે બધા ગણાવ્યા છે.

૩. ‘મા પલ્લિવન્થં કરેહ’ ।

૪. અણુવ્રત એટલે મહાવ્રતથી ઊલટું એવું નાનું વ્રત. સાંધુ તો હિંસા-અસત્ય-ચોરી-અગ્રહણચર્યા-પરિગ્રહ એ પાંચ મહાપાપના સર્વથા ત્યાગરૂપ મહાવ્રત લે છે, પણ ગૃહસ્થ તે મહાપાપોનો સર્વથા નહીં, પણ અમુક મર્યાદામાં ત્યાગ કરવારૂપી અણુવ્રત લે છે.

૫. આત્માને ‘શિક્ષા’ — કેળવણી માટેનું વ્રત તે શિક્ષાવ્રત. સરખાવે ગૃહસ્થો માટેના આ નવતા જ વ્રત માટેનું બૌદ્ધ નામ ‘શિક્ષાપદ.’

(૧) સ્થૂલ-હિંસા-ત્યાગ :—

“હું જીવીશ ત્યાં સુધી મન-વાણી-કાયાથી એમ ત્રણે પ્રકારે ‘સ્થૂલ’ (એટલે કે મોટી મોટી) હિંસા^૧ જાતે નહીં કરું કે ખીજા પાસે નહીં કરાવું.” [૧૩]

(૨) સ્થૂલ-અસત્ય-ત્યાગ :—

“હું જીવીશ ત્યાં સુધી મન-વાણી-કાયાથી એમ ત્રણે પ્રકારે, સ્થૂલ (એટલે કે મોટું મોટું)^૩ અસત્ય જાતે નહીં જોલું, કે ખીજા પાસે નહીં જોલાવું.” [૧૪]

(૩) સ્થૂલ-ચૌર્ય^૪-ત્યાગ :—

૧. સ્થૂલ હિંસા એટલે કે, સ્થાવર અને ત્રસ એ બે પ્રકારનાં પ્રાણીઓમાંથી ત્રસ પ્રાણીઓની હિંસા. (ત્રસ પામવા છતાં જે દોડાદોડ ન કરી શકે તેવા પૃથ્વી-પાણી-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ એ પાંચ પ્રકારના પ્રાણી સ્થાવર છે; અને દુઃખ પામતાં ત્રાસીને નાસી જઈ શકે તેવા જંગમ પ્રાણી ‘ત્રસ’ છે) સાધુ તો સ્થાવર અને ત્રસ એ બંને પ્રકારના તમામ પ્રાણીની, મન-વાણી-કાયાથી એમ ત્રણ પ્રકારે, તેમ જ જાતે કરવી, ખીજા પાસે કરાવવી, અથવા કેઈ કરવું હોય તેને અનુમતિ આપવી એમ ત્રણે રીતે (અર્થાત્ ગૃહસ્થની પેઠે જાતે કરવી કે ખીજા પાસે કરાવવી એમ માત્ર બે રીતે જ નહીં) હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાસ્વી મહાવ્રત લે છે.

૨. ગૃહસ્થની બાબતમાં, ‘કરનારને અનુમતિ નહીં આપું’ એ ત્રીજી રીત નથી લીધી; કારણકે ગૃહસ્થને છૈયાંછોકરાં, નોકરચાકર હોય; અને તેઓ જે કાંઈ હિંસા જૂઠું વગેરે કરે, તેમાં તેની અનુમતિ કહેવાય જ. — અનુ૦.

૩. મોટું મોટું જૂઠું એટલે કે, વિવાહ, પથુ, જમીન, થાપણ, અને સાક્ષી એ પાંચ મોટી બાબતોને લગવું. તે ઉપરાંત ખીજા નજીવી બાબતોને માટે પણ જૂઠું જોલવામાં આવે છે. સાધુ તો નજીવું કે મોટું બધા પ્રકારનું અસત્ય ત્યાગે છે; ત્યારે ગૃહસ્થ તો વ્યવહારની આ મોટી મોટી બાબતોને લગવું જૂઠું લાગવાડુંપ અણુ એટલે કે નાનું વ્રત લે છે.

૪. મૂળ : મદત્તાદાન । ‘અદત્ત’ એટલે ન આપેલું, ‘આદાન’ એટલે લેવું તે.

“હું જીવીશ ત્યાં સુધી મન-વાણી-કાયાથી એમ ત્રણે પ્રકારે, સ્થૂલ (એટલે કે મોટી મોટી)^૧ ચોરી જાતે નહીં કરું કે ખીજા પાસે નહીં કરાવું.” [૧૫]

(૪) સ્વદાર-સંતોષ :—

“હું મારી પોતાની સ્ત્રીથી જ સંતોષ માનીશ; મારી ભાર્યા શિવનંદાને છોડી, ખીજા કોઈ પણ (દેવ-મનુષ્ય-પશુ) સ્ત્રી સાથે હું મૈથુન સેવીશ નહીં.” [૧૬]

(૫) ઇચ્છાઓની મર્યાદા^૨ :—

[હિરણ્યસુવર્ણની આખતમાં :—] “ચાર કરોડ (પાલી) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરવામાં, ચાર કરોડ વ્યાજે, અને ચાર કરોડ ઘરના વાપરમાં, — એ સિવાય વધુ સુવર્ણ રાખવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૧૭]

[ઠોર-ઠાંખની^૩ આખતમાં :—] “દશ હજાર ગાયનો એક એવા ચાર વ્રજ (ગોકુળ) સિવાય વધુ પશુ રાખવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૧૮]

૧. મોટી મોટી ચોરી એટલે કે, ચોરીની વસ્તુ લેવી, ચોરને મદદ કરવી, ખોટા લેખ-પત્ર લખવા, પરધર પ્રવેશ કરવો, રાત્રએ મનાઈ કરેલ દાણચોરી વગેરે કામ કરવાં, ખોટાં તોલ-માપ રાખવાં, સારી વસ્તુ ખતાવી ખરાબ આપવી, ખાતર પાડવું, ખીસું કાતરવું, તાળાં તોડવાં, વાટપાડુનું કામ કરવું, વગેરે. ત્યારે સોપારી, છીંકણી વગેરે થોડી કિંમતની વસ્તુની તથા માલિક ભ્રમમાં પણ પડે નહીં તેવી ચોરી તે નાની ચોરી. સાધુ નાની-મોટી તમામ ચોરી ત્યાગે; ગૃહસ્થ મોટી મોટીનો ત્યાગ કરે.

૨. इच्छ:विधिपरिमाणम् ।

૩. चतुष्पद ।

[જમીનજગીર^૧ની ખાખતમાં :—] “(ચાલીસ હજાર ચોરસ હાથ જમીન એટલે એક ‘નિવર્તન’. એવાં સો નિવર્તન એક હુળ ખેડે; તેવાં—) પાંચસો હુળથી ખેડાય તેટલી જમીન સિવાય વધુ જમીન રાખવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૧૯]

[ગાડી-ગાડાંની^૨ ખાખતમાં :—] “ગામતરું કરનારાં^૩ પાંચસો, અને ખેતરમાંથી માલની લે-મૂક કરનારાં^૪ પાંચસો ગાડાંથી વધુ ગાડાં રાખવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૨૦]

[વહાણોની^૫ ખાખતમાં :—] “મુસાફરી કરવા માટે ચાર, અને સામાનની લે-મૂક કરવા માટેનાં ચાર વહાણોથી વધુ વહાણો રાખવાનો હું ત્યાગ કરું છું. [૨૧]

સાત શિક્ષાવ્રત^૬ તેણે આ પ્રમાણે લીધાં :—

[(૧) દિગ્વ્રત : અર્થાત્ દશેદિશામાં અમુક હદ સુધી જ હરવા-ફરવાની મર્યાદા નક્કી કરી.]

(૨) ઉપભોગ-પરિભોગની^૭ વસ્તુઓની મર્યાદા :—

[શરીર લોહવાના વસ્ત્ર (‘ઉલ્લણિયા’)ની ખાખતમાં :—]
“સુગંધી રાતો અંગૂઠો [‘ગંધકાપાથી’ નામથી ઓળખાતા

૧. ક્ષેત્રવાસ્તુ । ૨. શકટ । ૩. દિશા-ચલિત્ર (યાત્રિક) ।

૪. સંવાહણિય (સાંવાહનિક) । ૫. વાહણ ।

૬. મૂળ સૂત્રમાં આ સાતમાંથી માત્ર ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ અને અનર્થદંડત્યાગ એમ બીજા અને ત્રીજા શિક્ષાવ્રતનો જ નામથી ઉલ્લેખ છે; બાકીનાં વ્રતો તરત જ પછી તે વ્રતોના ખતાવેલા અતિચારો ઉપરથી સમજી લેવાનાં છે.

૭. ધર, વસ્ત્ર વગેરે વારંવાર ભોગવી શકાય તેવી વસ્તુઓ તે ‘ઉપભોગ’; અને આહાર, વિદ્યેપન વગેરે એક જ વાર ભોગવી શકાય તેવી વસ્તુઓ તે ‘પરિભોગ’.

અંગૂછા] સિવાય બીજા કોઈ વસ્ત્રથી શરીર લોહવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૨]

[દાતણની આખતમાં :—] “ લીલી જેઠીમધ^૧ સિવાય બીજા કશાથી દાતણ કરવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૩]

[નાહવામાં વાપરવાના ફળની આખતમાં :—] “ ઠળિયો બંધાયા વિનાના કાચા આમળા^૨ સિવાય સ્નાનમાં બીજું કોઈ ફળ વાપરવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૪]

[શરીરે ચોળવાના તેલની^૩ આખતમાં :—] “ શતપાક અને સહસ્રપાક તેલ^૪ સિવાય બીજું કોઈ તેલ શરીરે ચોળવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૫]

[મિલ કાઢવા શરીરે ચોળવાની પીઠીની^૫ આખતમાં :—] “ ઘઉંના સુગંધી આટા^૬ સિવાય બીજી કોઈ પીઠી શરીરે ચોળવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૬]

[નાહવાના પાણીની આખતમાં :—] “ ઊંટ ઉપર પાણી લાવવા વપરાતા આઠ ઘડાઓ ભરીને પાણી કરતાં વધુ પાણી નાહવામાં વાપરવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૭]

[પહેરવાનાં કપડાંની આખતમાં :—] “ એક જોડ સુતરાઉ વસ્ત્ર સિવાય વધુ વસ્ત્ર પહેરવાનો હું ત્યાગ કરું છું. ” [૨૮]

૧. અહ (આદ્ર) લટ્ટોમહુ ।

૨. ‘ ક્ષીરામલક ’ ।

૩. અભંગણ-અભ્યંજન ।

૪. સો અને હજાર ચીજોનું ગાળેનું ? કે સો અને હજાર જેટલી કિંમતનું ?

૫. ઉવટ્ટણ-ઉદ્દર્તન ।

૬. મુરહિ ગંધક । ઉપલેટ વગેરે સુગંધી દ્રવ્યોનું ચૂર્ણ (આટા), કે ઘઉંનો સુગંધી આટો એમ અર્થ થઈ શકે.

[શરીરે કરવાના વિલેપનની બાબતમાં:—] “અગરુ, કુંકુમ અને ચંદન વગેરે* સિવાય બીજા કશાનું વિલેપન કરવાનો હું ત્યાગ કરું છું. [૨૯]

[પુષ્પની બાબતમાં:—] “એક શુદ્ધ પદ્મ અથવા માલતીની માળા સિવાય બીજાં ફૂલ વાપરવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૦]

[આભરણની બાબતમાં:—] “સાદાં કુંડળ અને નામવાળી વીંટી^૧ એ સિવાય બીજાં આભરણોનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૧]

[ધૂપની બાબતમાં:—] “અગરુ, તુરુકક વગેરે* સિવાય બીજા કશાનો ધૂપ કરવાનો હું ત્યાગ કરું છું.”

[હવે મોજનની મર્યાદાઓમાં - પ્રથમ પીણાની બાબતમાં:—] “(મગનું કે ભૂંજેલા ચોખાનું) કઠૂપેચા નામનું પીણું છોડી, બીજું પીણું પીવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૩]

[મીઠાઈની^૨ બાબતમાં:—] “ઘેઅર,^૩ અને ખાંડ-ખાન્^૪ સિવાય બીજા મીઠાઈ ખાવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૪]

[ચોખાની બાબતમાં:—] “કલમી ચોખા^૫ સિવાય બીજા ચોખા ખાવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૫]

*આમ ‘વગેરે’ શબ્દ મૂકવાથી પરિમાણ—મર્યાદાનો કશો ખ્યાલ આવતો નથી; બીજા બાબતોમાં તે નક્કી નામ કે પરિમાણ બતાવેલું છે. ટીકાકારે પણ આ વિષે કશું લખ્યું નથી.

૧. ‘નામસુદ્રા’. ૨. મૂળ: મક્કલા. ૩. ઘયપુષ્પા. ૪. લંડલજ્જા.

૫ મૂળ: કલમશાલી. આ જાત પૂર્વ દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે, એમ ટીકાકાર જણાવે છે.

[દાળની^૧ ખાખતમાં:—] “કલાય, મગ કે અડદ સિવાયની ખીજી દાળ ખાવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૬]

[ઘીની ખાખતમાં:—] “શરદ ઋતુના ગાયના દાણાદાર ઘી સિવાય ખીજું ઘી ખાવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૭]

[શાકની ખાખતમાં:—] “બથવો, અગથિયો કે ડોડી,^૨ સિવાય ખીજું શાક ખાવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૮]

[રસ (‘માહુરય’)ની ખાખતમાં:—] “પાલંગામાધુર^૩ સિવાય ખીજો રસ પીવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૩૯]

[ખાટા-તીખા^૪ની ખાખતમાં:—] “ખાટિયું કે વાટી દાળનું ખાટું વડું^૫ એ સિવાય ખીજી વાનીનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૪૦]

[પાણીની ખાખતમાં:—] “આકાશમાંથી પડેલા^૬ (ટાંકાના) પાણી સિવાય ખીજું પાણી પીવાનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૪૧]

૧. મૂળ: સ્વ (સર) ।

૨. વસ્તુ મુલ્યિય-મંડુકિય૦ ।

૩. શલ્લકી (શાલ) નામના ઝાડના ગુંદરમાંથી બનાવેલું મધુર પીણું આચારાંગ સૂત્ર ૨-૧-૮માં તેને શલ્લકી-પલંગ એ કહ્યો છે. પાલંગા એ શલ્લકીનું દ્રાવિડિયન ભાષાનું (સર૦ તેલુગુ અને તામિલ ‘પાલંગી’) નામ લાગે છે.

૪. મૂળ: ‘જમણ’ — જમતાં મોં સ્વાદવાળું કરવા જે ખાટું-તીખું સેવાય છે તે — અંજન.

૫ ‘સેધામ્લ’, અને ‘દાલિકામ્લ’. સેધામ્લ એટલે દહીં-વડું અર્થ પશુ સેવાય છે.

૬. ‘અંતરિક્ષોદક’.

[મુખવાસની બાબતમાં:—] “એલચી, લવંગ, કપૂર, કકોલ અને જાયફળ—એ પાંચ મુગંધી દ્રવ્યોવાળા તાંબૂલ સિવાય બીજા મુખવાસનો હું ત્યાગ કરું છું.” [૪૨]

(૩) પોતાના શરીર વગેરે કશાના પ્રયોજન વિનાની — વ્યર્થ હોવા છતાં પાપબંધન ઊભું કરનારી ચાર પ્રકારની ‘અનર્થદંડ’ કહેવાતી પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ. તે ચાર પ્રકારો જેમકે:—

૧. ઇષ્ટ વસ્તુ મળે, અનિષ્ટ વસ્તુ દૂર થાય એવી કલ્પનાઓ—ચિંતન કરવાં તથા હિંસા, અસત્ય, ચોરી અને વિષયસંરક્ષણ રૂપી પાપપ્રવૃત્તિઓના ઘાટ ઘડવા—એ વગેરે ‘અપધ્યાન’; ૨. કુતૂહલને કારણે ગીત-નૃત્ય-નાટક જોવાં, કામશાસ્ત્રનું પરિશીલન કરવું, ઘત-મઘ-કીડા-વેર, સ્ત્રી-ખાનપાન-દેશ-રાજકારણ સંબંધી નકામી વાતચીત, રોગ અને શ્રમ સિવાય લાંબો કાળ સૂઈ રહેવું વગેરે ‘પ્રમાદ’; ૩. જીવહિંસામાં કારણભૂત થાય તેવાં ઘંટી-ખાંડણીયો-કોશ-કોદાળી-શસ્ત્ર વગેરે સાધનોની વ્યાવહારિક આપલે રૂપી હિંસાપ્રદાન’; ૪. પશુઓને પલોટવાં, ખેતર ખેડવાં, પશુને ખસી કરવાં વગેરે પાપકર્મોની સલાહ આપવા રૂપી ‘પાપકર્મોપદેશ.’^૧ [૪૩]

[(૪)^૨ સામાયિક વ્રત. અર્થાત્ ખોટાં ચિંતન અને સંકલ્પોનો ત્યાગ કરી, કાયિક તથા વાચિક પાપકર્મોનો

૧. અહીં મુઘીનાં ત્રણ શિક્ષાવ્રતોને ‘ગુણવ્રત’ પણ કહે છે. ગૃહસ્થનાં મૂળ પાંચ આણુવ્રતોને તે ગુણકારક-ઉપયોગી છે

૨. પા. ૧૨, નો. ૬માં જણાવ્યા પ્રમાણે આવા [ ] કૌંસમાં હવે પછી મુકેલાં બાકીનાં ચાર શિક્ષાવ્રતોનો પણ મૂળમાં નામથી ઉલ્લેખ નથી; પરંતુ પછી તેમના ત્રણવેલા અતિચારો ઉપરથી તેમને અહીં સમજાવવાનાં છે.

ત્યાગ કરી, અમુક વખત સુધી સમતા ધારણ કરીને ખેસવાનું વ્રત. (ગૃહસ્થ તેટલા સમય પૂરતો યતિ જેવો થાય છે. આમાં દોષયુક્ત વ્યાપારનો જ નિષેધ છે; બાકી, સ્વાધ્યાય, પાઠ આદિ નિર્દોષ વ્યાપાર કરવાની છૂટ છે. જોકે યતિની પેઠે તેમાં દેવપૂજનો તો ત્યાગ જ કરવામાં આવે છે. જ્ઞાન મંદિરમાં, સાધુની સમીપમાં, પાષધશાળા^૧માં, કે પોતાને ઘેર આ વ્રત ઓછામાં ઓછું એક મુહૂર્ત (૪૮ મિનિટ) કરવામાં આવે છે.)]

[(૫) દેશાવકાશિક વ્રત. અર્થાત્ દિગ્વ્રત રૂપી પ્રથમ શિક્ષાવ્રતમાં દશ દિશાઓમાં પ્રવૃત્તિની જે મર્યાદા બાંધી હોય, તેને પણ થોડા વખત પૂરતી ઘટાડી ('દેશ'), અવસ્થાન કરવું ('અવકાશ') તે. (દિગ્વ્રતના પરિભ્રમણને ઘટાડવાની પેઠે બીજાં અણુવ્રત વગેરેની છૂટને પણ તે પ્રમાણે થોડો વખત ઘટાડવામાં આવે છે.)]

[(૬) પૌષઘોપવાસવ્રત. અર્થાત્ આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ અને અમાવાસ્યાને રોજ ચાર ટંકનો ઉપવાસ કરી કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય^૨ ધારણ કરવું, અને સ્નાનાદિ શરીર-સંસ્કારોનો ત્યાગ કરવો તે. (તેના મૂળમાં 'ઉપવસથ' ઉપરથી ઉપવાસ અને ઉપાસનાનો ભાવ મુખ્યત્વે છે.^૨ પૂરા પૌષધવ્રતમાં સાથે સામાયિક વ્રત કરવાનું હોય છે.)]

[(૭) યથાસંવિભાગવ્રત. અર્થાત્ ભિક્ષા માટે ભોજનકાળે આવેલા સાધુ વગેરે અતિથિને ન્યાયથી પેઠા

૧ ઉપાસના, ધ્યાન વગેરે માટેનું અલગ મકાન.

૨. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨.

કરેલ તથા નિર્દોષ એવાં અન્ન-પાન, પાત્ર-આચ્છાન અને સહેઠાણુ વગેરેનું દાન કરવું તે.]

[આનંદ ગૃહપતિએ લગવાન મહાવીર પાસેથી આમ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત^૧ મળીને થતો બાર પ્રકારનો શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો, અને એમ તે શ્રમણ-લગવાન મહાવીરનો ગૃહસ્થવર્ગનો શિષ્ય અર્થાત શ્રમણોપાસક-શ્રાવક બન્યો. હવે જે જાતની પ્રવૃત્તિથી તેણે સ્વીકારેલાં એ વ્રતોનો દેખીતો ભંગ થયો કહેવાય નહીં, તેમ છતાં જે જાતનાં સ્ખલનોથી એ સ્વીકારેલો ગુણુ મલિન થાય અને ધીરેધીરે હાસ પામી ચાલ્યો જાય, એવાં દરેક વ્રતનાં ‘અતિચાર’^૨ નામનાં સ્ખલનો પ્રત્યે શ્રમણોપાસક આનંદનું ધ્યાન ખેંચતાં] શ્રમણ-લગવાન મહાવીરે પછી આનંદને કહ્યું:—

“હે આનંદ જિનોના સમ્યક્-સારા ધર્મમાર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા કરવા રૂપી સમ્યક્ત્વ^૩ તેં સ્વીકાર્યું, અને એ રીતે તું શ્રમણોપાસક બન્યો, તથા જિનમાર્ગ પ્રમાણે જીવ-અજીવ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજ્યો; હવે [કઈ ક્રિયાઓથી કે સાધનોથી

૧. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણુ નં. ૩

૨. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણુ નં. ૪.

૩. તેને જ સમ્યક્-દર્શન કહે છે. છોડી દેવા યોગ્ય અને સ્વીકારવા યોગ્ય તત્ત્વોનો યથાર્થ વિવેક-સમજ પ્રાપ્ત કરવાની રુચિ થઈને, તેનાથી ઉત્પન્ન થતી ધર્મતત્ત્વમાં નિષ્ઠા તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય. ખોટા તત્ત્વમાર્ગ ઉપરનો પદપાત-કદાચહ સાંત થવો, સાંસારિક બંધનોનો ભય થવો, વિષયોમાં આસક્તિ ઓછી થવી, દુઃખી ઉપર અનુકંપા થવી, અને આત્મા આદિ પદાર્થોમાં આસ્તિકતા થવી, એ તેનાં લક્ષણો છે.

કર્મબંધન થાય છે, કેવી રીતે તેને રોકી શકાય છે, અને કેવી રીતે તેને ખંખેરી નાખી મોક્ષ પામી શકાય છે, એ પણ તું સમજ્યો છે; હવે તને ખીજા કશાની મદદની જરૂર ન રહે, તથા દેવ-નાગ-યક્ષ વગેરે] કોઈપણ તને તારી મર્યાદામાંથી કે શ્રદ્ધામાંથી ચળાવી ન શકે.

“પણ તારી તે શ્રદ્ધા-સમ્યક્ત્વ-માં તારે અવિચલિત રહેવું હોય, તો મુખ્યત્વે^૧ નીચેની પાંચ બાબતો કે જે સમ્યક્ત્વને બગાડનાર-અતિચારરૂપ છે, તેમને તું બાણી લે, અને કદી આચરીશ નહીં : તે જેમકે : ૧. (મનની ડામાડોળ સ્થિતિ); ૨. કાંક્ષા (ઘડીકમાં એક માન્યતા ધારણ કરવી, અને ઘડીકમાં ખીજી માન્યતા ધારણ કરવી તે); ૩. વિચિકિત્સા (વ્રત-નિયમ વગેરેનું ક્ષણ મળશે કે નહીં એવી શંકા^૨ કર્યા કરવી તે, અથવા જ્ઞાની પુરુષોની ઘૂણા કરવી તે); ૪. પરપાખંડપ્રશંસા (ખીજાના મતની પ્રશંસા);^૩ અને ૫. પરપાખંડસંસ્તવ (ખીજા મતવાળાઓનો સંસર્ગ). [૪૪]

“તે જ પ્રમાણે—

૧. પેવાલા=પ્રધાનાઃ। અર્થાત્ આ પાંચ તો ઉપલક્ષણ-ઉદાહરણરૂપ જ છે; ખીજા તે બંધનના સમજી લેવા. પછીનાં બારે વ્રત અને છેવટના સંલેખના પ્રતના અતિચારોની બાબતમાં આ શબ્દ મૂકેલો છે

૨ શંકા અને વિચિકિત્સા વચ્ચે એવો ભેદ બતાવાય છે કે, શંકા તો તત્ત્વોના સ્વરૂપને લગતી હોય છે, ત્યારે વિચિકિત્સા ક્રિયાની બાબતમાં હોય છે.

૩. જોકે આનો અર્થ એ નથી સમજવાનો કે પોતા સિવાય ખીજાના સંપ્રદાય કે ધર્મની નિંદા કરવી.

“[૧] સ્થૂલ હિંસાના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા લેનાર શ્રાવકે અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:—કોઈને બાંધવો (બંધ); કોઈને નિર્દયપણે મારવો (વધ); કોઈનાં અંગ-પ્રત્યંગ કાપવાં (છવિચ્છેદ); ગબ્બ ઉપરાંત ભાર ભરવો કે કામ કરાવવું (અતિમાર); કોઈનું ખાનપાન બંધ કરાવવું (મક્તપાન-ચુચ્છેદ). [આ તથા આના જેવી પ્રવૃત્તિઓથી ભલે વ્રતનો ભંગ કર્યો શબ્દથી ન કહેવાય; પણ આ બધું કરનારનું હિંસાત્યાગનું વ્રત મલિન થઈ થોડે વખતે જરૂર હાસ પામે જ.] [૪૫]

“[૨] સ્થૂલ અસત્ય (મૃષાવાદ)ના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા લેનાર શ્રાવકે અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:—કોઈ ઉપર વગર વિચારે આળ મૂકવું; કોઈની ગુપ્ત વાત પ્રકાશિત કરવી; પોતાની સ્ત્રીની ગુપ્ત વાતો પ્રકાશિત કરવી;^૧ ખોટી સલાહ આપવી; અને ખોટા લેખ કરવા.^૨ [૪૬]

“[૩] સ્થૂલ ઔર્યના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા લેનાર શ્રાવકે નીચેની પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:—ચોરીનો માલ રાખવો; ચોરી

૧. ટીકાકાર કહે છે તેમ, સ્ત્રીની એ ગુપ્ત વાત ભલે સાચી હોય, તે પણ પ્રગટ કરવાથી તે ક્ષત્રીને કારણે આત્મહત્યા કરે, કે દુઃખાય ઇત્યાદિ. ‘યોગશાસ્ત્ર’ ૩, ૬૦માં હેમચંદ્રાચાર્ય આને બદલે ‘વિશ્વસ્તમંત્રભેદ’ એવો અતિચાર મૂકે છે; અર્થાત્ પોતાના ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાં સ્ત્રી, મિત્ર વગેરે કોઈની વાત ખુલ્લી કરી દેવી તે. આમાં ને ઉપર આવેલા કોઈની ગુપ્ત વાત પ્રકાશિત કરવા રૂપી અતિચારમાં તફાવત એ છે કે, પેલામાં તે કોઈની ખાનગી વાત તેણે કહી ન હોય અને જાણી હોય છે, ત્યારે આમાં તે પેલાએ વિશ્વાસ રાખી આપણને તેની ગુપ્ત વાત કહી હોય છે.

૨. બુદ્ધો પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૫.

કરવા પ્રેરણા કરવી; બે વિરોધી રાજ્યે નિષિદ્ધ કરેલી સીમાનું (દાણુચેરી ખાતર) ઉલ્લંઘન કરવું; ખોટાં તોલમાપ રાખવાં; સેળભેળ કરીને કે બનાવટી વસ્તુ મૂળને બદલે બતાવીને વહેવાર કરવો. [૪૭]

“ [૪] સ્વદ્વારસંતોષ વ્રતની પ્રતિજ્ઞા લેનાર શ્રાવકે અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:—^૧વેશ્યાગમન કરવું; કુમારી, વિધવા કે પતિરહિતાનો^૨ સંસર્ગ કરવો; બીજી સ્ત્રીઓ સાથે શૃંગારચેષ્ટા કરવી;^૩ બીજાના^૪ વિવાહો કરવા; અને કામભોગમાં તીવ્ર અભિલાષા રાખવી.^૫ [૪૮]

“ [૫] ઇચ્છાવિધિનું પરિમાણુ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર શ્રાવકે અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:—જમીન બગીર, હિરણ્ય સુવર્ણ, ઢોરઢાંબ અને દાસદાસી, ધનધાન્ય,

૧. દત્તવરપરિગૃહીતા વેશ્યા એ કોઈની નિયત સ્ત્રી નથી અને પૈસા વગેરેથી થોડા વખત પૂરતી પોતાની બનાવી શકાય છે. તેની સાથેના સંબંધને કોઈ કદાચ ‘સ્વદ્વારસંતોષ વ્રત’નો ભંગ ન માને.

૨. અપરિગૃહીતા જે વેશ્યા નથી, તેમ છતાં કુંવારી, વિધવા, કે (પતિ પરદેશ ગયો હોવાથી કે ગાંડો થયો હોવાથી વસ્તુતાએ) પતિ ત્રિનાની હોઈ, બીજા કોઈ પતિની સ્ત્રી અત્યારે નથી, તેને પણ સંબંધ પૂરતી સ્વ-સ્ત્રી ગણી કદાચ કોઈ વર્તે; અને વ્રતભંગ થતો ન માને.

૩. અર્થાત્ સંભોગ સિવાયની કામચેષ્ટાઓ કરવામાં કોઈ કદાચ વ્રતભંગ થતો ન માને.

૪. પોતાના કે પોતાનાં છોકરાં સિવાયના એમાં પણ પ્રેરક હેતુ બીજાઓને કામભોગમાં લેડી વિકૃત સ્વ-સંતોષ સાધવાનો હોઈ શકે.

૫. સ્વ-સ્ત્રી સાથે પણ તીવ્ર કામાભિલાષ છેવટે વ્રતભંગ તરફ જ લઈ જાય.

તથા ધરવખરી—એ બધાનું જે પ્રમાણ નક્કી કર્યું હોય તેને (ખીજી રીતે)^૧ ઓળંગી જવું. [૪૯]

“ [૬] દિગ્વત ધારણ કરનાર શ્રાવકે અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:— ઊર્ધ્વ દિશામાં, અધો દિશામાં, અને તિર્યગ્ દિશામાં જવા-આવવા માટે નક્કી કરેલા પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું (એ ત્રણ), વેપાર કે કોઈ વ્યવહારુ કામ માટે ધારેલા ક્ષેત્રના માપમાં વૃદ્ધિ કરવી (અર્થાત એકનું બાકી રહેલું માપ ખીજામાં વધારવું), તથા પ્રવાસને અંગે (મર્યાદાની) ચોક્કસ સ્મૃતિ ન રાખવી.^૨ [૫૦]

“ [૭] ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ વ્રત ધારણ કરનાર શ્રાવકે ઉપભોગ-પરિભોગને ‘ભોજન’ (ભોગ) અને (તે ભોગનાં સાધન મેળવવા માટે કરાતાં) ‘કર્મ’ (આજીવિકા) એમ બે પ્રકારે સમજવો. હવે ‘ભોજન’ની મર્યાદા સુરક્ષિત રાખવા અંગે અતિચારરૂપ નીચેની પાંચ પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી:— સજીવ વસ્તુ ખાવી; સજીવ વસ્તુ સાથે સંબંધવાળી વસ્તુ

૧. અર્થાત્ એતર કે ધર નવું લીધું-કર્યું હોવા છતાં, જૂતા એતર કે ધરની પાસે જ લઈ-કરીને મેળવી દેવું. અને સંખ્યાનું ઉલ્લંઘન થયેલું ન માનવું; ધાતુનાં વાસણની સંખ્યા કાયમ રાખે, પણ તેમના વજન-કદમાં ફેરફાર કરે; દોર વગેરેમાં નવા પ્રસવથી થતી વૃદ્ધિને સંખ્યાની મર્યાદામાં ન ગણે; વપરાશથી અમુક સંખ્યા ઓછી થાય ત્યારે ઉમેરી લેવા કામમાં આવે તે માટે પહેલેથી ખીજાને ત્યાં મૂકી રાખે, વગેરે રીતે.

૨. ચોક્કસ મર્યાદાની સ્મૃતિ ન રાખવી, અને એક મર્યાદાને ઓછી કરી ખીજાને વધારવી એ બે (અર્થાત્ પાંચમા અને ચોથા) સિવાય બાકીના અતિચાર તે ચોખ્ખો વ્રતભંગ જ કહેવાય. એટલે પાંચની સંખ્યા પૂરી કરવા જ દિશાના પહેલા ત્રણ પ્રકારો ઉમેર્યા છે, એમ કહેવું જોઈ એ. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૬.

ખાવી; કાચી વનસ્પતિ^૧ ખાવી; બરાબર નહીં રંધાયેલી વનસ્પતિ ખાવી; અને તુચ્છ^૨ વનસ્પતિ ખાવી. ‘કર્મ’ (—આજીવિકા) વિષયક મર્યાદા સુરક્ષિત રાખવા અંગે અતિચારરૂપ નીચેની પાંચ પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી. ભારે પાપ-કર્મનાં ‘આદાન’ એટલે કે કારણ હોવાથી તે પ્રવૃત્તિઓ ‘કર્માદાન’^૩ કહેવાય છે. તે જેમકે:—

“(૧) જેમાં કોયલાનો કે બીજા બળતણુનો સતત હગલાબંધ ઉપયોગ કરવો પડે તેવો, કે કોયલા પાડવાનો વેપાર ન કરવો; (૨) જેમાં વનોનો નાશ કરવો પડે તેવી પ્રવૃત્તિઓ ન કરવી; (૩) સંખ્યાબંધ માઠાં વગેરે વાહનો બનાવવાનો અને વેચવાનો વેપાર ન કરવો; (૪) ગાડાં વગેરે વાહનો માટે ફેરવવાનો ધંધો ન કરવો; (૫) ભોંય ફાટવી પડે તેવો ધંધો ન કરવો; (૬) હાથીદાંત, શંખ, કચકડા વગેરેનો વેપાર ન કરવો; (૭) લાલ વગેરેનો વેપાર ન કરવો; (૮) સુરા વગેરે રસોનો વેપાર ન કરવો; (૯) સોમલ વગેરે વિષોનો વેપાર ન કરવો; (૧૦) કેશનો વેપાર ન કરવો; (૧૧) ઘાણી, કોલાં વગેરે ચલાવવાનો^૪ ધંધો ન કરવો; (૧૨) ખસી વગેરે કરવાનો^૫ ધંધો ન કરવો; (૧૩) ખેતર, જંગલ વગેરે સાફ કરવા માટે દવ-અગ્નિ મૂકવાનો ધંધો ન કરવો; (૧૪) સરોવરો, તળાવો, ધરાઓ

૧ મૂળ: ‘ઝીષધિ’। શાકભાજી.

૨. જેમાં નાખી દેવાનું ધણું અને ખાવાનું થોડું હોય એવી.

૩. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૭.

૪. જન્તપીલળા.

૫. તિલીંછન.

વગેરે પૂરવાનો^૧ ધંધો ન કરવો; (૧૫) દાસીઓ કે ગુલામો દ્વારા આજીવિકા ન ચલાવવી, તેમજ હિંસ્રપ્રાણીઓનો વેપાર કે પોષણ ન કરવું.^૨ [૫૧]

“[૮] “અનર્થદંડના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાવાળા શ્રાવકે તે વ્રતના અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યત્વે ન કરવી. તે જેમકે:—કામોત્તેજક વાતો કરવી; ભાંડની પેઠે શરીરના ચાળા કરવા; ખકબકાટ કરવો; મુશળ, કોદાળી તલવાર વગેરે સાધનોથી સંયુક્ત રહેવું;^૩ અને આવશ્યકતા ઉપરાંતનાં ભોગપરિભોગનાં સાધનો રાખવાં.^૪ [૫૨]

“[૯] સામાયિક વ્રત કરનાર શ્રમણોપાસકે તે વ્રતના અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યત્વે ન કરવી. તે જેમકે:—મન વાચા અને કાયા એ ત્રણનો દુષ્ટ પ્રયોગ^૫ કરવો; અમુક નિયત વખતે સામાયિક કરવું જ એવી સામાયિકને અંગેની સ્મૃતિ તાજી ન રાખવી; અને સામાયિકને અવ્યવસ્થિત રીતે કરવું. [૫૩]

“[૧૦] “દેશાવકાશિકની મર્યાદા ધારણ કરનાર શ્રાવકે તે વ્રતના અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યત્વે ન કરવી. તે જેમકે:—પોતાની મર્યાદાનો ભંગ થાય એવી રીતે સંદેશા વગેરે દ્વારા કાંઈ મંગાવવું; તે માટે ખાસ કોઈને મોકલવો; તે માટે કોઈ પ્રકારનો અવાજ કરવો; આંખ

૧. શોષણ ।

૨. વ્યભિચારની આવક માટે સ્ત્રીઓ (બસતી) પોષવી, તેમ જ પોષક-ફૂકડાં-મોર વગેરે પાળવાં વેચવાં—એવો અર્થ પણ કરાય છે.

૩. કારણકે, ખીન્ન તે સાધનો માગી જાય, અને તે વડે થયેલી હિંસાના ભાગી આપણે બનવું પડે.

૪. દુષ્પ્રાણિવાન ।

વગેરેથી ઇશારા કરવા; અને તે માટે કાંઈ ફેંકવું કરવું.
[૫૪]

“[૧૧] “ પૌષ્ઠોપવાસ કરનાર શ્રમણોપાસકે અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યત્વે ન કરવી. તે જેમકે:—તપાસ્યા વિનાનાં કે બરાબર નહીં તપાસેલાં એવાં આસન કે પથારી વગેરેનો ઉપયોગ કરવો; સાફ કર્યા વિનાનાં કે બરાબર સાફ નહીં કરેલાં એવાં આસન કે પથારી વગેરેનો ઉપયોગ કરવો; તપાસ્યા વિનાનાં કે બરાબર નહીં તપાસેલાં શાય કે લઘુશંકાનાં સ્થાનોનો ઉપયોગ કરવો; સાફ કર્યા વિનાનાં કે બરાબર સાફ નહીં કરેલાં એવાં શૌચ કે લઘુશંકાનાં સ્થાનોનો ઉપયોગ કરવો; અને પૌષ્ઠોપવાસ અવ્યવસ્થિતપણે કરવો. [૫૫]

“[૧૨] “ યથાસંવિલાગત્રત ધારણુ કરનાર શ્રમણોપાસકે તે ત્રતના અતિચારરૂપ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યત્વે ન કરવી. તે જેમકે:— ન આપવાની વૃત્તિથી ભોજનસામગ્રીને સચિત્ત વસ્તુમાં મૂકવી; કે સચિત્ત વસ્તુથી ઢાંકવી; અયોગ્ય સમયે દાન દેવાનો ઢોંગ કરવો; ન આપવાની બુદ્ધિથી પોતાનું હોય તેમ છતાં બીજાનું કહેવું; અને બીજાની હરીફાઈ કરીને આપવું. [૫૬]

[આ પ્રમાણે લીધેલાં ત્રતોને બરાબર તથા અતિચારો વિના પાળતાં પાળતાં કાળના દોષથી, શરીરની દુર્બળતાના દોષથી કે કોઈ વિદ્યોના દોષથી જ્યારે સંયમધર્મ પાળવો અશક્ય થઈ જતો સમજાય, કે મૃત્યુકાળ નજીક આવી પહોંચેલો જણાય, ત્યારે શ્રાવક ધીરે ધીરે કે સદંતર

આહારનો ત્યાગ કરીને મરતા સુધી દોષોને ઘટાડતા જઈ સ્મૃતિ-સમાધિપરાયણ રહેવાનું] “અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખના વ્રત^૧ [લે, ત્યારે તે વ્રત પણ] નીચેના પાંચ અતિચારો વિનાનું જ પાળે. તે જેમકે: આ લોકની આસક્તિ^૨ રાખવી; પરલોકની આસક્તિ રાખવી; જીવિતની આસક્તિ રાખવી; મરણની આસક્તિ રાખવી; અને કામભોગોની આસક્તિ રાખવી.” [૫૭]

ભગવાન મહાવીર ખોલી રહ્યા ત્યાર પછી આનંદે તેમને વંદન-નમસ્કાર કરી, નીચે પ્રમાણે આગ્રહ (અમિપ્રહ) સ્વીકાર્યો:—

“હે ભગવાન! રાજની આજ્ઞા,^૩ ગણની^૪ આજ્ઞા, પોતાનાથી વધુ બળવાનની, દેવની આજ્ઞા, માતાપિતાની આજ્ઞા કે ગુરુજનને ઉપદ્રવ (થતો હોય તેમાંથી તેમને બચાવવા ખાતર કરવું પડે ત્યારે),^૫ અને આજીવિકાનો અભાવ^૬—એટલાં છ કારણો બાદ કરીને બાકીને બધે જ પ્રસંગે આજથી હું બીજા સંપ્રદાયના માણસોને, બીજા સંપ્રદાયના દેવતાઓને, અને બીજા સંપ્રદાયે

૧. ‘અપશ્ચિમ’ એટલે છેવટનું — મરણ વખતનું; મારણાંતિક એટલે મરતા સુધીનું; સંલેખના — અર્થાત્ શરીર અને દોષોને ધસી નાખવા માટે આહારત્યાગ — નું વ્રત.

૨. સંપ્રયોગ ।

૩. અમિયોગ ।

૪. જે સમુદાય પોતે જ આખો એકઠો મળી પોતાનું રાજ્ય સંભાળે છે, અને રાજ જેવો સરમુખત્યાર કે કુલમુખત્યાર રાખતો નથી, તે ‘ગણ’ કહેવાય છે. તે કાગમાં આવાં ગણસત્તાક રાજ્યો ધણાં હતાં.

૫. ગુરુનિગ્રહ ।

૬. વૃત્તિકાંતાર ।

સ્વીકારેલાંઓને^૧ વંદન કે નમસ્કાર નહીં કરું; પહેલાં તેમણે બોલાવ્યો હોય તે સિવાય તેઓની સાથે વાતચીત પણ નહીં કરું; તેમ જ તેઓને ખાન, પાન, વગેરે^૨ નહીં આપું.^૩

“આજથી હું (આપણા સંપ્રદાયના) તપસ્વી સાધુઓ [શ્રમણનિગ્રંથો^૪]ને નિર્ભય અને તપાસેલું^૫ ખાન, પાન વગેરે તથા વસ્ત્ર, કંબલ, પાત્ર^૬, હાથપગ પૂંછવાનું રજોચતું^૭, સૂવાનું પાટિયું^૮, ઓઠિંગણુ રાખવાનું પાટિયું^૯, શય્યા, ઉતારો^{૧૦} અને ઓસડવેસડ આપતો રહીશ.”

પછી કેટલાએક પ્રશ્નો શ્રમણુ-ભગવાનને પૂછીને, તથા તેમને બરાબર સમજાવે તે પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો. ઘેર આવી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું :—

“હું દેવાનુપ્રિયે!^{૧૧} શ્રમણુભગવાન મહાવીર પાસે

-
૧. અહીં તે કે ચૈત્યો (મંદિરો) વગેરેને.
  ૨. મૂળમાં :— અન્ન, પાન, સ્વાદિમ (મુખવાસ), સ્વાદિમ (મેવા વગેરે સ્વાદુ વસ્તુઓ).
  ૩. તે સંપ્રદાય ઉપર શ્રદ્ધા-ભક્તિ રાખીને કરું ન આપવાની વાત છે; દાન-સેવા ખાતર અહીં આપવાનો નિષેધ નથી.
  ૪. ગ્રંથિ-ગાંઠ (રાગદ્વેષ વગેરેની) જેમની છટી ગઈ છે તે નિર્ગ્રંથ.
  ૫. જૈન સાધુ માટે તે શબ્દ રૂઢ થયેલો છે.
  ૬. પ્રાસુક, એષણીય ।
  ૭. પ્રતિગ્રહ ।
  ૮. પીઠ ।
  ૯. ફલક ।
  ૧૦. સંસ્તારક - પથારી તેમ જ રહેવાનું સ્થાન.
  ૧૧. દેવોને પ્રિય. બૌદ્ધ રાજ અરોહ પોતાને માટે દેવાનાંપ્રિય શબ્દ વાપરે છે. કદાચ તે કારણે જ પછી બ્રાહ્મણ સાહિત્યમાં તે શબ્દ ‘મૂર્ખ’ ‘ગાંઠો’ એ અર્થમાં રૂઢ થયો છે.

જઈને તેમનું પ્રવચન^૧ મેં સાંભળ્યું. તે મને બરાબર ગમ્યું છે અને તેમાં મારી અભિરુચિ થઈ છે. તો તું પણ તેમની પાસે જા અને તેમની ઉપાસના કરી, તેમની પાસેથી પાંચ અણુવ્રતો અને સાત શિક્ષાવ્રતોવાળો ગૃહસ્થધર્મ સાંભળી, તેનો સ્વીકાર કર!" [૫૮]

આનંદનું કહેવું સાંભળી, શિવનંદા ખુશી થઈ, અને ઉતાવળે નોકરો પાસે નાના કાનવાળા, ઘોળા અને સારી રીતે શણગારેલા વેગવંત બળદો જોડેલો રથ તૈયાર કરાવી, તેમાં બેસી ભગવાનને ઉતારે પહોંચી. [૫૯].

ત્યાં ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી, તેણે પણ આનંદની પેઠે બાર પ્રકારનાં વ્રતોવાળો ગૃહસ્થધર્મ ભગવાન પાસેથી સ્વીકાર્યો. ત્યાર બાદ, ભગવાનને નમસ્કારાદિ કરી, રથમાં બેસી, તે પોતાને ઘેર પાછી ફરી. [૬૦-૧]

આમ આનંદ અને શિવનંદા ધર્મ સ્વીકારીને પાછાં ફર્યા બાદ, ભગવાનના પદ્મશિષ્ય ગૌતમે^૨ શ્રમણુ-ભગવાન મહાવીરને વંદન-નમસ્કાર કરી, નમ્રતાથી પૂછ્યું :-

૧. ઉપદેશ. પછી તો તત્ત્વસિદ્ધાંત, સિદ્ધાંતમાર્ગ, શાસ્ત્ર, એવા અર્થમાં પણ તે શબ્દ રૂઠ થયો છે.

૨. તે પણ ભગવાનના અગિયાર ગણધરોમાંના એક હતા. તે ઈ. પૂ. ૬૦૭માં રાજગૃહ નજીક જન્મ્યા હતા, અને ભગવાનના નિર્વાણ પછી બાર વર્ષ બાદ નિર્વાણ પામ્યા હતા (ઈ. સ. પૂ. ૫૧૫). બુદ્ધના પદ્મ શિષ્ય આનંદની જેમ જૈન પરંપરામાં ભગવાન મહાવીર સાથે ગૌતમનું નામ જોડાયેલું છે. વિશેષ માર્ટે જુઓ આ માળાનું 'સંયમધર્મ' પુસ્તક, પા. ૨૦૪ (ખીજી આવૃત્તિ).

“હે ભગવન્ ! આ આનંદ શ્રમણોપાસક (શ્રદ્ધાદિમાં આગળ વધતો વધતો (ભવિષ્યમાં ધરખાર તજી) આપની પાસે મુંડ થઈ સાધુ બનશે ?”

ભગવાને કહ્યું, “ના, એ વાત નહિ બને.”^૧ પણ હે ગૌતમ ! આનંદ શ્રમણોપાસક ઘણાં વર્ષો સુધી શ્રમણોપાસકનો ધર્મ પાળીને સૌધર્મકલ્પમાં^૨ અરુણાલ નામના વિમાનમાં દીર્ઘજીવી^૩ દેવ થશે.” [૬૨]

ત્યારબાદ ભગવાન મહાવીર વખત થયે (વાણિજ્ય-શ્રામથી નીકળી) બહારના પ્રદેશમાં^૪ ચાલ્યા ગયા. [૬૩]

શ્રમણોપાસક આનંદ તથા તેની સ્ત્રી શિવનંદા પણ શ્રાવકધર્મ પાળતાં તથા જૈન સાધુઓને ભિક્ષાદિ આપતાં રહેવા લાગ્યાં. [૬૪-૬૫]

એમ કરતાં કરતાં અને અણુવ્રત^૫ ગુણુવ્રત^૬ પાળતાં, દોષ વગેરેમાંથી વિરમતાં, જીદા જીદા ત્યાગના નિયમો^૭ અનુસરતાં, અને પૌષ્ઠવ્રતના ઉપવાસોથી આત્માને ખરાબર કેળવતાં કેળવતાં^૮ આનંદ શ્રમણોપાસકનાં ૧૪ વર્ષ ચાલ્યાં

૧. નો તિળદ્ધ સર્વદે. ૨. કલ્પ એટલે સ્વર્ગ. બાર કલ્પોમાં સૌધર્મ-કલ્પ પ્રથમ છે. વિમાન એટલે દેવસુવન — દેવનું નિવાસ્થાન. વિશેષ માટે જીઓ આ માળાનું ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’ પુસ્તક, પૃ. ૧૭૬ થી.

૩. મૂળ : ‘ચાર પલ્લોપમ વર્ષ આયુષ્યવાળો.’ ગણતરી બહારની આ ‘પલ્લોપમ’ સંખ્યાનો હિસાબ સમજવા માટે જીઓ આ માળાનું ‘આચારધર્મ’ પુસ્તક, પા. ૧૫૮ (બીજી આવૃત્તિ).

૪. જનપદ ।

૫. મૂળ : શીલવ્રત.

૬. જીઓ પા. ૨૦ નોંધ ૧.

૭. પ્રત્યાહવાન ।

૮. મૂળમાં ‘ભાવિત (વાસિત) કરતાં’ એમ છે.

ગયાં. પંદરમા વર્ષને વચગાળે એકવાર મધ્યરાત્રે,^૧ જાગરણ કરી તે ધર્મચિંતનમાં બેઠો હતો, તેવામાં તેને આ પ્રમાણે વિચાર^૨ આવ્યો :—

“હું આ વાણિજ્યગ્રામમાં ઘણા લોકોને પૂછવાનું સ્થાન છું, સલાહકાર છું, અને મારા કુટુંબનો પણ આધાર છું. આ વિક્ષેપને લીધે હું ભગવાન મહાવીર પાસે સ્વીકારેલી ધર્મસાધના^૩ પ્રમાણે ધરાબર વતી^૪ શકતો નથી. તેથી, આવતી કાલે સૂર્ય^૫ ઊગતાં, મારાં કુટુંબીઓને લોજનનું નિમંત્રણ આપીને ભેગાં કરી, તેમની સમક્ષ મારા મોટા પુત્રને આ બધો ભાર સોંપું; અને પછી પુત્રની તથા તે સૌની રજા લઈ, કોલ્લાક પરામાં ત્યાં જઈ, અને (અમારા) જ્ઞાતૃવંશીઓના મહોલ્લામાં^૬ આવેલી (અમારી) પૌષધશાળાને^૭ બેઠું—તપાસી, તેમાં રહું; અને ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલા ધર્મમાર્ગને અનુસરું.^૮ એ જ મારે માટે હિતકર કહેવાય.”

આવો વિચાર કરી, આનંદે ખીજે દિવસે વહાણું વાગે, લોજનનું નિમંત્રણ આપી પોતાનાં સગાંસંબંધીને તેડાવ્યાં; અને પુષ્કળ લોજનસામગ્રી તૈયાર કરાવીને, તેમની સાથે લોજન કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે તે સૌ સગાં—સ્વજનનું ફૂલહાર

૧. પુનરત્તાવરત્તકાલસમયસિ ।

૨. અજ્ઞત્થિય ।

૩. મૂળ : ધર્મપ્રજ્ઞસિ । ૪. જ્ઞાતૃકુળ ।

૫. પૌષધવ્રત ધારણ કરીને રહેવા માટેનું અલગ મકાન.

૬. મહાવીર ભગવાનની પાસે જાણેલી ધર્મપ્રજ્ઞસિ, તેને સ્વીકારીને (રૂપસંપદ) રહું.

વગેરેથી સંમાન કરી, તેમની સમક્ષ પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને બોલાવ્યો, અને કહ્યું : — “ હે પુત્ર ! હું આ વાણિજ્યગ્રામમાં ઘણા લોકોને પૂછવાનું સ્થાન છું, સલાહકાર છું, અને કુટુંબનો પણ આધાર છું. આ વિશ્વેષને લીધે હું લગવાન મહાવીર પાસેથી જાણેલા ધર્મમાર્ગને બરાબર અનુસરી શકતો નથી. તેથી મેં એવો વિચાર કર્યો છે કે, મારાં આ બધાં કુટુંબીઓ સમક્ષ તને બધો ભાર સોંપી, સૌની રજા લઈ, કોલ્લાક પરામાં જઈ, ત્યાં જ્ઞાતૃવંશી ક્ષત્રિયોના મહોલ્લામાં આવેલી પૌષધશાળામાં રહું, અને લગવાન મહાવીર પાસેથી જાણેલા ધર્મમાર્ગને અનુસરું.” [૬૬]

જ્યેષ્ઠ પુત્રે આનંદગૃહપતિની આ વાત વિનયપૂર્વક કબૂલ રાખી. [૬૭]

એટલે પછી આનંદ શ્રમણોપાસકે સૌ સગાંસંબંધીને કહ્યું, “ હે દેવાનુપ્રિયો ! હું મારા પુત્રને કુટુંબનો બધો ભાર સોંપું છું. માટે હવેથી કોઈ મને કશી બાબતમાં પૂછશો નહિ, કે મારી સલાહ માગશો નહિ; તેમ જ (કૌટુંબિક પ્રસંગોએ મને આવનારો ગણી) મારે માટે ખાનપાન વગેરે કાંઈ તૈયાર કરાવશો નહીં.” [૬૮]

ત્યાર પછી આનંદ શ્રમણોપાસક જ્યેષ્ઠ પુત્ર તથા મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન-સંબંધી વગેરેની રજા લઈ, પોતાને ઘેરથી નીકળી, વાણિજ્યગ્રામમાંથી બહાર આવ્યો; તથા કોલ્લાક પરામાં જઈ, ત્યાં જ્ઞાતૃવંશી ક્ષત્રિયોના મહોલ્લામાં આવેલી પૌષધશાળામાં આવ્યો. પછી તે મકાનને વાળી-ઝાડી, લુછી-પૂછી, મળ-મૂત્રનાં સ્થાનો બરાબર

તપાસી,^૧ દાહને સાથરે ઊંચી,^૨ પૌષ્ઠોપવાસ કરતો, શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરે પ્રજ્ઞેલા ધર્મમાર્ગને અનુસરતો ત્યાં રહેવા લાગ્યો. [૬૯]

[ધર્મસાધનામાં ઉપાસક તથા સાધુને વ્રત-તપના વિશિષ્ટ નિયમોરૂપી ‘પ્રતિમા’ઓ સ્વીકારવાની હોય છે. ઉપાસકની પ્રતિમાઓ સાધુની પ્રતિમાઓ કરતાં જુદી હોય છે તથા સાધુપણની પૂર્વતૈયારીરૂપ જ હોય છે. તેવી અગિયાર પ્રતિમાઓ હોય છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. ‘દર્શન પ્રતિમા’ : અર્થાત્ સાચાં ધર્મમાર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા કરવારૂપી સમ્યક્ત્વને, આગળ (પાન ૨૩ ઉપર) જણાવેલા પાંચ અતિચારોમાંથી એક પણ લાગવા દીધા સિવાય એક માસ સુધી બરાબર પાળવું તે.

૨. ‘વ્રત પ્રતિમા’ : અર્થાત્ પોતે સ્વીકારેલાં પાંચે આણુવ્રતોને આગળ (પાન ૨૪ ઇં ૦ ઉપર) જણાવેલા અતિચારોમાંથી એક પણ લાગવા દીધા સિવાય બે માસ સુધી બરાબર પાળવાં તે.

૩. ‘સામાયિક પ્રતિમા’ : અર્થાત્ આગળ (પાન ૨૦ ઉપર) જણાવેલ સામાયિક નામના વ્રતને (પા. ૨૮ ઉપર જણાવેલા) પાંચ અતિચારમાંથી એકે અતિચાર લાગવા દીધા સિવાય ત્રણ માસ સુધી બરાબર પાળવું તે.

૧. ઉચ્ચાર-પાલવળ (ઉચ્ચાર-પ્રસન્નળ) અર્થાત્ મળમૂત્ર ત્યાગવાં તે. પોતને ઉપયોગમાં લેવાના કોઈ સ્થળને પહેલેથી જોઈ તપાસી લેવાનો હેતુ જ્વ-જંતુની હિંસા ન થાય તે છે.

૨. દબ્ધસંચારોપગળ. ।

૪. 'પૌષધ પ્રતિમા': અર્થાત્ આગળ (પા. ૨૧ ઉપર) જણાવેલ પૌષધોપવાસ વ્રતને (પા. ૨૯ ઉપર જણાવેલા) પાંચ અતિચારમાંથી એકે અતિચાર લાગવા દીધા સિવાય ચાર માસ સુધી બરાબર પાળવું તે.

૫. 'કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા': અર્થાત્ (દરમહિને બે આઠમ, બે ચૌદશ અને પૂનમ તથા અમાસના દિવસે આખી રાત) કાયા-શરીરની પરવા ત્યાગીને (ઉત્સર્ગ), નિશ્ચળતા-પૂર્વક ઊભા રહી, મૌનપણે જિનનું ધ્યાન કરવું, સ્નાન ન કરવું, રાત્રે ભોજન ન કરવું, દિવસે સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું, રાત્રે^૧ મર્યાદિત બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પોતાના દોષનું નિરીક્ષણ કરવું, અને કાછડી ન ખોસવી, — એ પ્રમાણેનું વ્રત પાંચ મહિના સુધી બરાબર પાળવું તે.

૬. 'અબ્રહ્મવર્જન પ્રતિમા': અર્થાત્ શૃંગારનો ત્યાગ કરવો, સ્ત્રીસંબંધનો ત્યાગ કરવો, અને સ્ત્રી સાથે અતિ પ્રસંગ ન કરવો, એ પ્રમાણેનું વ્રત છ માસ સુધી બરાબર પાળવું તે.

૭. 'સચિત્ત-આહાર-વર્જન પ્રતિમા': અર્થાત્ સજીવ વસ્તુ ન ખાવાનો નિયમ સાત મહિના બરાબર પાળવો તે.

૮. 'સ્વયં-આરંભ-વર્જન પ્રતિમા': અર્થાત્ કશી સપાપ પ્રવૃત્તિ જાતે ન કરવાનો નિયમ આઠ મહિના બરાબર પાળવો તે.

૯. 'ભૂતક-પ્રેમ્ય-આરંભવર્જન પ્રતિમા': અર્થાત્ નોકર-ચાકર દ્વારા પણ પોતાને નિમિત્તે કોઈ પણ સપાપ

૧. અર્થાત્ મહિને જે છ રાતો આખી ધ્યાનમાં કાઢવાની છે તે બાદ કરતાં બાકીની રાતોએ.

પ્રવૃત્તિ નં કરાવવાનો નિયમ નવ મહિના બરાબર પાળવો તે.

૧૦. 'ઉદ્દિષ્ટ-લક્ષ્મ-વજ્ર'ન પ્રતિમા': અર્થાત્ પોતાને ઉદ્દેશીને કરેલા ખાનપાન વગેરે પદાર્થોનો ઉપયોગ ન કરવાનો અને મુંડ રહેવાનો કે માત્ર ચોટલી રાખવાનો નિયમ ૬૨ મહિના બરાબર પાળવો તે.

૧૧. 'શ્રમણુભૂત પ્રતિમા': અર્થાત્ શ્રમણુ-સાધુનો જ આચાર અગિયાર મહિના બરાબર પાળવો તે.^૧

આગળની દરેક પ્રતિમા વખતે પાછલી દરેક પ્રતિમા ચાલુ રહેલી જ ગણવાની હોય છે.]

આનંદે ઉપાસક માટેની એ અગિયાર પ્રતિમાઓનો એક પછી એક સ્વીકાર કર્યો, અને તે દરેકને શાસ્ત્ર (સૂત્ર) અનુસાર, આચાર (કલ્પ) અનુસાર, માર્ગ અનુસાર, તથા જેવી હોય તેવી બરાબર પાળી, શોભાવી, પાર કરી, (પૂરી થયેલી) બાહેર કરી,^૨ અને સમાપ્ત કરી.^૩

[૭૦-૧]

૧. આ બધી પ્રતિમાઓ પૂરી કરતાં બરાબર સાડાપાંચ વર્ષ થાય. ઉપર ૧૬મા ફકરામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉપાસક તરીકે આનંદે સાડાચોદ વર્ષ ગાળ્યા પછી આ પ્રતિમાઓ સ્વીકારી હતી; અને ૨૦ વર્ષ થતાં તે ગુજરી ગયો હતો; અર્થાત્ આ સાડાપાંચ વર્ષ પ્રતિમાનાં પૂરાં થતાં જ તે મૃત્યુ પામ્યો હતો. પ્રતિમાઓ દરમિયાન કુલ ૧૭૧૩ ઉપવાસ થાય, અને ૨૬૮ પારણાં થાય. પ્રતિમાઓ પૂરી થતાં કોઈ ઘેર પાછો ફરે, કોઈ સાધુપણાની દીક્ષા જ લઈ લે, અથવા કોઈ અન્નપાનનો ત્યાગ કરી મૃત્યુ સ્વીકારે.

૨. કિત્તેહ ।

૩. આરાહેહ ।

પરંતુ આવા ઉત્તમ, વિપુલ, યત્નમય અને ગાઢ તપકર્મથી આનંદ શ્રમણોપાસક શુષ્ક, કૃશ અને હાડપિંજર જેવો^૧ થઈ ગયો. [૭૨]

આવી દશામાં એક વખત રાતે ચિંતન કરતાં તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ ભારે તપકર્મથી હું હાડપિંજર જેવો થઈ ગયો છું. તોપણ હજી મારામાં ઊઠવાની શક્તિ (ઉત્સાહ), કર્મ કરવાની શક્તિ, બળ, વીર્ય, સાહસ,^૨ પરાક્રમ, શ્રદ્ધા, ધૃતિ અને સંવેગ છે; તો, જ્યાં સુધી તે બધાં મારામાં કાયમ છે, તથા જ્યાં સુધી મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક શ્રમણભગવાન મહાવીર પણ હયાત છે, ત્યાં સુધીમાં હું અંતિમ તથા મરતા સુધીનું (અન્નપાન છોડી સમાધિસ્થ રહેવાનું) સંલેખના વ્રત^૩ કાલે સવારે સૂર્યોદય થતાં સ્વીકારું; અને ખાવું-પીવું તજી દઈ, મોતની પરવા છોડી^૪, મારું છેલ્લું જીવન પૂરું કરું.

આવો વિચાર કરી, તેણે ખીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં અપશ્ચિમ-મારણાંતિક-સંલેખના વ્રત સ્વીકાર્યું, અને આન-પાન તજી દીધું. [૭૩]

એ સ્થિતિમાં રહેતાં રહેતાં, તેના આ શુભ અધ્ય-વસાયથી, તેનું શુભ પરિણામ થતાં, તથા તેની ચિત્તવૃત્તિઓ^૫

૧. ધમગિસન્તપ્ — નસોનાં ગૂંચળાંથી છવાઈ ગયેલો.

૨. પુરુષકાર ।

૩. અપશ્ચિમ-મારણાંતિક-સંલેખના ।

૪. કાલં અણવકલ્હમાણ । જીવન-મરણ સરખાં ગણી રહેતો.

૫. મૂળ : લેક્ષ્યા । સ્ફટિકની નજીક રંગીન વસ્તુ આવતાં જેમ તેનામાં તેવા રંગનો ફેરફાર થાય છે, તેમ પોતે બાંધેલાં વિવિધ શુભાશુભ કર્મોના સાન્નિધ્યથી આત્મામાં થયેલા ફેરફારનું નામ લેશ્યા.

શુદ્ધ થતાં, તેને 'અવધિ' નામનું જ્ઞાન^૧ ઉત્પન્ન થયું. તેથી તે પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં પાંચસો યોજન સુધીના લવણસમુદ્રના ક્ષેત્રને અહીં રહ્યો રહ્યો જ બોધ તથા બાણી શકવા લાગ્યો; અને ઉત્તરમાં ચુલ્લહિમવંત વર્ષધર પર્વત સુધી, ઉપર સૌધર્મ કલ્પ સુધી, તથા નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાંના લોહુચ્ચુચ નરક સુધીના પ્રદેશને બેવા તથા બાણવા લાગ્યો.^૨ [૭૪]

૧ ઇન્દ્રિય અને મનની મદદથી થતાં મતિજ્ઞાન (પ્રલક્ષ) અને શ્રુતજ્ઞાન (શાસ્ત્રવાક્યથી થતું જ્ઞાન) એ બે ઉપરાંત જૈનશાસ્ત્ર ઇન્દ્રિય તથા મનની મદદ સિવાય ફક્ત આત્માની યોગ્યતાના બળથી ઉત્પન્ન થતાં ધીજ્ઞ ત્રણ જ્ઞાન પણ માને છે. અવધિજ્ઞાન તેમાંનું એક છે. તેનાથી દૂર રહેલાં સૂર્ય દ્રવ્યોનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. બેકે તે જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનની પેઠે તે પદાર્થોનાં સમગ્ર પરિણામો ન જ બાણી શકે. વિગત માટે જુઓ આ માળાનું 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' અં ૧, ૨૨૦ ૨૩ ઇં.

૨. જેમાં આપણો દેશ આવેલો છે તે જંબુદ્વીપ થાળી જેવો છે. તેની ચારે તરફ બંગડીને આકારે લવણ સમુદ્ર આવેલો છે.

જંબુદ્વીપમાં સાત ક્ષેત્રો — 'વર્ષ' છે. છેક દક્ષિણે ભરતક્ષેત્ર છે; તેને તેની ઉપરના હૈમવત ક્ષેત્રથી હિમવંત પર્વત જુદું પાડે છે. એ હિમવંતને અહીં ચુલ્લ હિમવંત કહ્યો છે. જુદાં જુદાં ક્ષેત્ર અથવા વર્ષને જુદો પાડતો પર્વત વર્ષધર કહેવાય છે.

દેવોના ચાર સમૂહ કે બળિ છે. તેમાંનો ચોથો વર્ગ વૈમાનિકોનો છે. તે વૈમાનિકોમાં પણ પ્રથમ બાર વર્ગો બાર જુદાં જુદાં સ્વર્ગમાં (કલ્પ) રહે છે. સૌધર્મ તેમાંનું પ્રથમ છે.

અગ્રેલોકમાં સાત નરકભૂમિઓ આવેલી છે. રત્નપ્રભા તેમાંની પ્રથમ છે. આ બધી લોકવિષયક જૈનમાન્યતા માટે જુઓ આ માળાનું 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' પુસ્તક, અં ૩ વગેરે.

એ વખતે ફરતા ફરતા શ્રમણુભગવાન મહાવીર વાણિજ્ય-
 ગ્રામમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને ત્યાંના દૂધપલાસય ચૈત્યમાં
 ઊતર્યાં. તેમની સાથે તેમના મોટા શિષ્ય ઈંદ્રભૂતિ પણ હતા.
 તે સાત હાથ ઊંચા, વિસ્તાર અને ઊંચાઈમાં બરાબર
 પ્રમાણુસર શરીરાકૃતિવાળા^૧, હાડકાંના અતિ મજબૂત
 સાંધાવાળા^૨, સોનાના કટકાની રેખા^૩ તથા પદ્મકેસર
 સમાન ગૌર, ઉચ્ચ તપવાળા, ઝળહળતાં તપવાળા, બાળી
 નાખે તેવા તપ વાળા, ઘોર તપવાળા, મહા તપવાળા,
 ઘોર બ્રહ્મચર્યમાં રહેવાના સ્વભાવવાળા, અને શરીરના
 સંસ્કારોને તજનારા^૪ હતા. શરીરમાં સમાયલી હોવાથી
 નાની બનેલી પરંતુ અનેક યોજન સુધીના પદાર્થોને બાળી
 નાખે તેવી વિપુલ તેજોબવાલારૂપી દિવ્ય શક્તિ^૫ તપ વડે
 તેમણે પ્રાપ્ત કરી હતી. તે નિરંતર (છ ટંકના)^૬ બળે
 ઉપવાસ કર્યા કરતા હતા. આમ તપ અને સંયમ વડે તે
 આત્માને કેળવ્યા કરતા હતા. [૭૫-૬]

૧. 'સમચતુરસ્ર-સંસ્થાન'—વાળા. પર્યાંકાસને ખેસે ત્યારે બંને દીંચણુ
 વચ્ચેનું અંતર, આસનનું અને લલાટના ઉપરના ભાગનું અંતર, જમણે
 ખભો અને ડાબા દીંચણુનું અંતર, તથા ડાબા ખભા અને જમણા દીંચણુનું
 અંતર—એ ચાર 'અસ્ત્રિ' સરખાં થાય, તે તે શરીર સમચતુરસ્રી કહેવાય
 —એમ પણ અર્થ થાય છે,

૨. વજ્ર-ઋષમ-નારાચ-સંહનન। સંહનન એટલે હાડકાંની રચના—સંધિા.
 દરેક સંધિ પ્રથમ મર્કટખંધની જેમ આંકડા લીડાત્યા હોય (નારાચ), પછી
 તેના ઉપર ચામડીનો મજબૂત પાટો હોય (ઋષમ) અને પછી તેના પર
 હાડકાંની ખીલી (વજ્ર) હોય. ૩. કનક-પુલ્ક-નિકષ। ૪. ઉચ્છૃલ્લશરીરે।
 ૫. 'તેજોવેશ્યા'. ૬. ઉપવાસના સમયની આગળ એક અને પાછળ એક
 ટંક પણ તજવાની હોય છે.

પોતાના છ ટંકના ઉપવાસના પારણાને દિવસે તે ગૌતમ પહેલા પહોરમાં^૧ સ્વાધ્યાય કરતા, બીજા પહોરમાં ધ્યાન કરતા, ત્રીજે પહોરે ત્વરા-ચપળતા અને સંભ્રાંતિ વિના સ્થિરતાથી મુહુપત્તી, પાત્ર, અને વસ્ત્ર (જંતુ ન રહે તેમ) ખારીકાઈથી જોઈ લેતા, અને પછી ભગવાનની અનુમતિ લઈ, પોતાના ઉપવાસના પારણા માટે વાણિજ્યગ્રામમાં ઊંચ-નીચ-મધ્યમ કુળોમાં ઘેરઘેરથી થોડી થોડી ભિક્ષા લેગી કરવા અર્થે જતા.^૨ [૭૭]

એક વખત એ પ્રમાણે ભગવાનની આજ્ઞા લઈ, દૂધપલાસય ચૈત્યમાંથી નીકળી, ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમ હળની લંબાઈ જેટલા માર્ગને આગળ જોઈજોઈને^૩ જીવજંતુની હિંસા ન થાય તેમ ચાલતા^૪, અચપળ ભાવે ભિક્ષા માટે વાણિજ્યગ્રામમાં ફરવા લાગ્યા. [૭૮]

૧. મૂળ : પૌરુષી । = દિવસ અથવા રાતનો ચોથો ભાગ. ભિક્ષુને બધાં કાર્યો પૌરુષી પ્રમાણે કરવાનાં હોય છે. સૂર્યના તડકામાં ઊભા રહી છાયાની લંબાઈ ઉપરથી તે સમય માપવાનો હોવાથી તેને 'પૌરુષી' કહે છે. વિગત માટે જુઓ આ માળાનું 'અંતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક અં ૨૬નું ટિપ્પણ ૧.

૨. ઘરસમુદાણ — એક ઘેરથી બધી ભિક્ષા ન લેવી, પણ ઘણાં ઘરોમાંથી થોડી થોડી મેળવવી તે.

૩. મૂળ : જુગાન્તરપરિલોચન । બૌદ્ધોમાં પણ યુગમત્તં પેક્વતિ ('સુત્ત-નિપાત,' પ્રવ્રજ્યાસૂત્ર) તેમ જ વૈદિક પરંપરામાં પણ સંન્યાસીને માટે જુગાન્તરક એવો પ્રયોગ છે.

૪. આ વિધિને જૈનપરિભાષામાં 'ઈર્યાસમિતિ' કહે છે. ઘોરીમાર્ગે સાવધાનતાપૂર્વક કોઈ જંતુને કલેશ ન થાય તેમ ચાલવું તે 'ઈર્યાસમિતિ' કહેવાય. સમિતિ એટલે વિવેકયુક્ત સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ અહીં પણ મૂળમાં ફરિયં સોદ્ધિમાણે એવો શબ્દ છે.

પછી જેવી મળી તેવી^૧ તથા બ્રહ્મણ કરવા યોગ્ય એવી નિર્દોષ, જીવજંતુરહિત ભિક્ષા લઈને પાછા ફરતાં, કેલ્લાક સંનિવેશ પાસેથી તે જતા હતા, ત્યારે તેમણે બહુ લોકોને મોટે એમ સાંભળ્યું કે, ‘ભગવાન મહાવીરના શ્રમણોપાસક આનંદે પૌષધશાળામાં (મરતા લગી અન્નપાન તજવારૂપી) અપશ્ચિમ-મારણાંતિક-સંલેખના વ્રત સ્વીકાર્યું છે. [૭૯]

ગૌતમને તે સાંભળી, આનંદને મળવાનો વિચાર થયો. એટલે તે પૌષધશાળામાં આનંદ પાસે આવ્યા. [૮૦]

ગૌતમને આવતા જોઈ, હર્ષ અને ઉલ્લાસભર્યા થઈ આનંદે તેમને વંદન અને નમસ્કાર કર્યા; તથા કહ્યું, “ હે ભગવન્ ! હું આ ઉગ્ર તપને લીધે આપની પાસે આવી, ત્રણવાર મસ્તક નમાવી, આપના ચરણને નમન કરવાને અશક્ત છું. પરંતુ હે ભગવન્ ! આપ જો ધરાદાપૂર્વક^૨ અહીં મારી પાસે આવો, તો હું આપને માથાથી વંદન અને નમન કરી શકું.” [૮૧]

ગૌતમ આનંદની પાસે ગયા, એટલે આનંદે તેમના ચરણમાં માથું મૂકી ત્રણ વાર વંદન-નમસ્કાર કર્યા. પછી તેણે વાતવાતમાં પૂછ્યું, ‘હે ભગવન્ ! ઘરમાં રહેતા ગૃહસ્થને અવધિજ્ઞાન થાય ખરું ?’

૧. અહાપજ્જતે સમ્મ — યથાપર્યાપ્ત સમ્યક્ । અર્થાત્ ભિક્ષામાં નિર્દોષ અને નિર્જીવ જે મળે તે લેવાનું હોય; સ્વાદુ-અસ્વાદુ વગેરેની પસંદગી કરવાની ન હોય. મૂળમાં એ ભિક્ષા મેળવવાની પદ્ધતિ વગેરે ‘પન્નતીમાં’ વર્ણવ્યું છે તે પ્રમાણે સમજ લેવાનું કહ્યું છે. અર્થાત્ ‘વિવાહ પન્નતી’ એટલે કે ‘ભગવતીસૂત્ર’ નામના પાંચમા અંગમાં જણાવ્યા પ્રમાણે. (પા. ૩૧૮, ૩૭૧)

૨. શ્વકારેણ અભિયોગેન (શ્વકારેણ અભિયોગેન)

ગૌતમે કહ્યું, “હા; થાય.”

આનંદે કહ્યું : “હું ગૃહસ્થ હોઈ, ઘરમાં રહેતો હોવા છતાં, મને પણ અવધિજ્ઞાન થયું છે; અને હું અહીં રહ્યો રહ્યો પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણમાં પાંચસો યોજન સુધીના લવણસમુદ્રના ક્ષેત્રને, ઉત્તરમાં ચુલ્લહિમવંત વર્ષાધર પર્વત સુધી, ઉપર સૌધર્મ કલ્પ સુધી, અને નીચે રત્નપ્રભામાંના લોલુચચ્યુચ નરક સુધીના ક્ષેત્રને જોઈ તથા બાણી શકું છું.” [૮૨-૩]

ગૌતમ બોલ્યા, “ગૃહસ્થને અવધિજ્ઞાન તો થાય છે, પણ આટલું મોટું થઈ શકતું નથી. માટે હે આનંદ! તું તારી ભૂલ સ્વીકાર અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર!” [૮૪]

આનંદે કહ્યું:—“હે ભગવાન! જે વસ્તુ સાચી હોય, તથ્યરૂપ હોય, અને સદ્ભૂત હોય, તે બદલ પણ જિન સિદ્ધાંતમાં^૧ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે? જે ન કરવું પડે, તો પછી તમારે જ આ બાબતમાં (આવું મને કહેવા બદલ) ખરી રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે તેમ છે. માટે તમે જ પ્રાયશ્ચિત્ત કરો.” [૮૫]

આ સાંભળી ગૌતમ શંકિત થઈને^૨ ભગવાન પાસે આવ્યા. ત્યાં આવી, (પ્રથમ તો, આચાર પ્રમાણે) ભગવાનથી બહુ દૂર નહીં, અને બહુ પાસે નહીં એમ ઊભા રહીને, પોતાને માર્ગમાં જતાં આવતાં થયેલા દોષ યાદ કરી ગયા,

૧. મૂળ : જિનવચન । અર્થાત્ જિનપ્રવચન — જિને ઉપદેશેષો શાસ્ત્ર સિદ્ધાંત.

૨. મૂળમાં ‘શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા કરતા’ — એમ છે. જુએ પાન ૨૩.

અને ભિક્ષામાં થયેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું.^૧ પછી પોતે આણેલું ખાનપાન ભગવાનને બતાવ્યું. એ અર્થો વિધિ પૂરો થઈ રહ્યા બાદ ભગવાનને વંદન-નમસ્કાર કરી, તેમણે પૂછ્યું, “ગૃહસ્થને આટલું મોટું અવધિજ્ઞાન થાય કે નહીં એ બાબતમાં મારે અને આનંદને મતભેદ થયો છે. તે ખોટું કહેતો હોઈ, પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને પાત્ર છે, એમ હું માનું છું. પરંતુ તે પોતાને સાચું કહેતો જણાવી, મારે ખોટું કહેવા બદલ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ એમ કહે છે. તો આનંદે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ કે મારે ?”

ભગવાને કહ્યું: “હે ગૌતમ ! આનંદનું કહેવું સાચું છે; મારે તારે જ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ. મારે તું આ બાબતમાં આનંદ શ્રમણોપાસકની ક્ષમા માગી આવ.” [૮૬]

ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમ તુરત આનંદની પૌષ્ઠશાળામાં ગયા, અને પોતે કહેલી ખોટી વાત બદલ માફી માગી. [૮૭]

ત્યારબાદ શ્રમણુભગવાન મહાવીર વખત થયે વાણિ-જ્ય-ગ્રામમાંથી નીકળી, બહારના પ્રદેશોમાં વિહરવા લાગ્યા.

શ્રમણોપાસક આનંદ^૨ આ પ્રમાણે ઘણાં શીલવ્રત વગેરે દ્વારા પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરી, વીસ વર્ષ સુધી શ્રમણોપાસકપણું પાળી, તે દરમિયાન અગિયારે ઉપાસક-

૧. આમ, થયેલા દોષો યાદ કરી જવા, અને તેમની કબૂલાત કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારવું, - એ એ ક્રિયાઓ પ્રતિક્રમણ અને આલોચના કહેવાય છે. તે ક્રિયાઓ રોજ નિયમિત કરવાની હોય છે; તેમ જ ચાલી બહાર જવા-આવવા વગેરેની ક્રિયા પૂરી થયે દિવસ દરમિયાન પણ કરવાની હોય છે.

૨. જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૮.

પ્રતિમાઓ ડૂંડી પેરે શરીર વડે આચરી, ત્યાર બાદ એક મહિના સુધીની મારણાંતિક સંલેખનાના સાઠ ટંક ઉપવાસ વડે પોતાની જાતને તાવી,^૧ દોષોની કબૂલાત તથા પ્રાર્થાશ્રિત પરવારી, સમાધિપૂર્વક એ મહિનાને અંતે^૨ મરણ પામ્યો; અને સૌધર્મકલ્પમાં ઈશાનપૂણે આવેલા અરુણ વિમાનમાં દેવ થયો. ત્યાં તેનું આયુષ્ય ચાર પલ્લોપમ વર્ષનું છે.^૩ ત્યાંથી તે મહાવિદેહવાસ પામી,^૪ સિદ્ધ યુદ્ધ અને સુક્રા થયે. [૮૮-૯૦]

૨

કામદેવ

આર્ય સુધર્મા કહે છે:—

અંપા નામે નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં કામદેવ નામે ગૃહસ્થ તેની ભદ્રા નામે ભાર્યો સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે છ કરોડ (પાલી જેટલું)^૫ સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં હતું; છ કરોડ વ્યાજે, અને

૧. સ્મૃત્તિ — ક્ષપિતમ્ ક્ષોણં કૃત્વા ।

૨. કાલમાસે — અર્થાત્ કાળ — મૃત્યુનો = સંલેખનાનો માસ.

૩. પલ્લોપમ વર્ષના અર્થ માટે જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૯.

૪. આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી કોઈ સીધા સુક્રા થઈ શકતા નથી. માત્ર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંથી સુક્રા પામી શકાય છે. માટે પ્રથમ ત્યાં જન્મ લેવો પડે છે. એ જૈન માન્યતા માટે જુઓ પુસ્તકને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૦.

૫. જુઓ પા. ૬, નોંધ ૧.

છ કરોડ ઘરના વાપરમાં હતું. ઉપરાંત દસ હજાર ગાયનો એક એવા છ વ્રજો હતા. [૯૨]

એક વખત શ્રમણુ લગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા તે નગરીમાં આવ્યા અને ત્યાંના પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં ઊતર્યાં. તેમને આવેલા બાણી, રાજા જિતશત્રુ તેમ જ વ્રજજનો તેમને વંદવા-પૂજવા, દર્શન કરવા, અર્થ પૂછવા, પ્રશ્ન પૂછવા, દીક્ષા લેવા, શ્રાવકનાં વ્રત લેવા, ભક્તિના રાગથી કે આચાર માની, તેમની પાસે આવ્યાં. કામદેવ પણ તેમને વંદન-નમસ્કાર કરવા ગયો. [૯૨]

લગવાને ત્યાં ભેગી થયેલી મોટી પરિષદને ધર્મકથા કહી :—

“એક વાર તૂટ્યા પછી જીવનદોરી ફરી સાંધી શકાતી નથી. માટે જ્યાં સુધી આયુષ્ય છે, ત્યાં સુધી પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, કલ્યાણના માર્ગને અનુસરો. પ્રમાદ, હિંસા અને અસંયમમાં જીવાની વિતાડ્યા પછી, ઘડપણુ આવીને ઊભું રહેશે. તે વખતે કશો ઉપાય થઈ શકશે નહીં; પણ ચોતે જ પાડેલા બાકામાં સપડાયેલા ચોરની પેઠે કરેલાં કર્મોનું ફળ લોગવવું જ પડશે. કારણ કે, કરેલાં કર્મો આ લોક તેમ જ પરલોકમાં લોગવ્યા વિના કોઈનો છૂટકો નથી.

“આયુષ્ય દરમ્યાન મનુષ્યો, ધનને સુખનો હેતુ માની, અનેક પાપો કરી, તથા અનેક વૈર બાંધીને પણ તેને ભેશું કર્યા કરે છે. પરંતુ જીઓ ! મૃત્યુ બાદ તેને પાછળ મૂકીને તેઓને પોતાનાં કર્મફળ લોગવવા નરકમાં જવું પડે છે! ધન આ લોકમાં જ કર્મફળમાંથી બચાવી શકતું નથી, તો પરલોકની તો વાત જ શી ?

“સંસારી મનુષ્ય પોતાનાં માનેલાં સ્ત્રી-પુત્રાદિ અર્થે (પોતાને અર્થે,) તેમ જ અનેને અર્થે પાપકર્મો કરે છે, પરંતુ તે બધાં સગાંસંબંધી પાપકર્મનું ફળ લોગવતી વખતે બંધુપણું દાખવવા આવતાં નથી. આમ હોવા છતાં અનંત મોહથી મૂઠ અનેલાં મનુષ્યો, દીવો ચોલવાઈ ગયો હોય અને માર્ગ દેખી ન શકાય તેમ, ન્યાયયુક્ત માર્ગ દેખવા છતાં દેખી શકતાં નથી, એ કેવું આશ્ચર્ય છે! એવાં ગાઠ મોહનિદ્રામાં પડેલાં મનુષ્યોની વચ્ચે તરત-બુદ્ધિવાળા વિવેકી પુરુષે જાત્રત રહેવું, તથા કશાનો વિશ્વાસ ન કરવો. કારણ કે, કાળ નિર્દય છે અને શરીર અબળ છે. સંસારમાં જે કાંઈ છે તેને પાશરૂપ સમજી, મુમુક્ષુએ સાવચેતીથી પગલાં માંડવાં.

“આજસુ શાશ્વતવાદી કલ્પના કર્યા કરે છે કે, ‘પહેલાં ન સધાયું તો પછી સધાશે.’ પણ એમ કરતાં કામલોગોમાં જ જીવન પૂરું થઈ જવા આવે છે અને આયુષ્ય ક્ષીણ થતાં શરીર તૂટવા માંડે છે. તે વખતે કશું કરી શકાય તેમ રહેતું નથી, અને એ મૂઠ મનુષ્યને પસ્તાવાવારો આવે છે.

“વિવેક જલદી પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી; અને વારં-વાર લોભાવતા લોગો લોગવનારમાં મંદતા આણી વધારે પ્રબળ બનતા જાય છે. માટે યત્નપૂર્વક કામલોગોમાંથી મનને રોકી, તેમનો ત્યાગ કરી, લોકો પ્રત્યે સમદર્શી બની, અપ્રમત્તપણે આત્માનું રક્ષણ કરતા વિચરવું. કેળવાયેલો અને બખ્તરવાળો ઘોડો જેમ સ્વેચ્છાચારનો ત્યાગ કરી, પોતાના સવારની મરજી મુજબ ચાલવાથી રણસંગ્રામમાંથી

સહીસલામત પાછો આવી શકે છે, તેમ પ્રથમ અવસ્થામાં સ્વચ્છંદીપણે વર્તવાનું તણ, તથા ગુરુની આજ્ઞામાં રહી, અપ્રમત્તપણે કામભોગોમાંથી પોતાનું રક્ષણ કરનારો મનુષ્ય સહીસલામતીથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અલખત્ત, મોહગુણ સામે સતત ઝૂઝી વારંવાર વિજય મેળવનાર શ્રમણને અનેક પ્રતિકૂળ સ્પર્શો વેઠવા પડે છે; પણ તેથી ખિન્ન થયા વિના, તે પોતાના પ્રયત્નમાં અચલ રહે.

“સંસ્કારહીન, તુચ્છ તથા રાગ અને દ્વેષથી પરવશ એવા બીજા વાદીઓનાં અધમાચરણથી કામાડોળ થઈ જવાને બદલે, તેમની વિપરીતતા સમજતા મુમુક્ષુએ કામ, ક્રોધ, લોભ, માયા અને અહંકારનો ત્યાગ કરી, (જ્ઞાનાદિ) ગુણોની ઈચ્છા કરતા વિચરવું, એમ હું કહું છું.”^૧

ભગવાનનું પ્રવચન સાંભળી કામદેવે પણ આનંદ ઉપાસકની પેઠે હૃદય, તૃપ્ત, અને પ્રસન્ન થઈ, ભગવાન પાસેથી બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો.

ત્યાર બાદ ભગવાન મહાવીર વખત થયે ચંપામાંથી નીકળી, બહારના પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા. અને શ્રમણોપાસક કામદેવ શ્રાવકધર્મ પાળતો તથા જૈન સાધુને ભિક્ષાદિ આપતો રહેવા લાગ્યો.^૨

૧. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અધ્ય૦ ૪.

૨. આ બધું મૂળમાં આનંદ ઉપાસકની જેમ જ સમજી લેવાનું કહ્યું છે. એટલે કામદેવની સાથે તેની ભાર્યા ભદ્રાદેવીએ પણ શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો હશે, એમ સમજી લેવું જોઈએ.

એમ કરતાં કરતાં અને અણુવત ગુણુવત પાળતાં, અને જુદા જુદા ત્યાગના નિયમો અનુસરતાં, કામદેવ શ્રાવકનાં ૧૪ વર્ષ આલ્યાં ગયાં. પછી પંદરમા વર્ષને વચગાળે તેણે પણ મહાવીર ભગવાન પાસેથી જાણેલા ધર્મ-માર્ગને ઝંઝટ વિના ધરાધર અનુસરી શકાય તે માટે પોતાના મોટા પુત્રને બધાં જ્ઞાતિ-સ્વજનની રૂબરૂમાં બધો વ્યવહાર-ભાર સોંપી દીધો; અને પછી પાષધશાળામાં પાષધોપવાસ કરતો, શ્રમણુભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલા ધર્મમાર્ગને અનુસરતો રહેવા લાગ્યો. [૬૨]

ત્યાં એક વખત મધ્યરાત્રીએ કામદેવ શ્રમણુપાસકની પાસે એક માયાવી અને ખોટી ધારણુવાળો^૧ દેવ, કામદેવને તેના ધ્યાનમાંથી ચલિત કરવા માટે પિશાચનું રૂપ^૨ લઈ,

૧. મિથ્યાદષ્ટિઃ । ૨. તેનો વળાત્રામ-વર્ણકવ્યાસ = વિગતવાર વર્ણન આ પ્રમાણે મૂળમાં છે :— તેનું માથું દોરને ખાણુ મૂકવાના ટોપરા જેવું હતું (ગો-કિલ્જ્જ); તેના વાળ ડાંગરના અણિયા જેવા (શાલિ-મસેલ) તથા ભૂખરા રંગના હતા (કપિલ); તેનું લલાટ (નિહાલ) મોટા ઘડના ક્લાડા જેવું હતું (અંદ્ર્યાકમલ); તેની ભમરો (મુનગાઓ) ખિલકોલી (મુયુમ)ની કુગાલોલી પૂંજડીના વાળ જેવી વિદૂત તથા બીડામણી દેખાતી હતી; તેના ડાળા બહાર નીકળેલા હતા; કાન સૂપડા જેવા હતા (મુળકત્તર); તેની નાસિકા ઘેટાની નાસિકા જેવી અને તેનાં એ નસિકોરોં ઓસા-ચૂલા જેવાં (જમલ-ચુલો) પડોળાં હતાં, તેની દાઢી ઘેડાના પૂંજડા જેવી હતી; ઓઠ ભાંટ જેવા લમડતા હતા; દાંત હળપૂણી જેવા (ફાલ) હતા; જીભ સૂપડા જેવી પડોળી હતી; તેના હડપચી (હળુમા) હળુના હાથા જેવી (મોઈ જેવી — ફલ કુરાલ) હતી; ઇઠાઈ જેવા તેના ગાલ (ગલકલિલ્લ) ખાડાવાળા એકેલા (ફુટ્ટ), શીકા, કર્કશ, અને મોટા હતા; મૂદંગ જેવા તેના ખભા હતા; મોટા પુરનગરના કમાડ જેવું તેનું વક્ષસ્થળ હતું; તેના એ ખાહુ ભલ્લ કોઠીઓ જેવા હતા; તેના પંજ (અગ્ગહત્યા) નિશાતરા જેવા (નિસાપાહાળ)

અસ્રાની ધારવાળી ઉઘાડી તલવાર^૨ સાથે આબ્યો. [૬૩]

તે વખતે તેના ઢીંચણુ ગાડા પાછળ લખડતા ડીમચાની^૨ પેઠે એક ખીજ સાથે ડીચાતા હતા; તેની ભમરો ક્રોધમાં ખેંચાઈ વાંકી વળેલી હતી; તેની જીલ કાટેલા મોંમાંથી અહાર નીકળેલી હતી; કૂસ્તીમાં પડકાર કરતી વેળા પછાડે છે તેમ તે હાથ ઉપર હાથ પછાડતો હતો, ગર્જનાઓ કરતો હતો અને ભયંકર ઉત્કટ હાસ્ય કરતો હતો. તેણે ગુરસાથી તપી જઈ, રોષ, ક્રોધ અને રીસથી ધમધમી જઈ^૩

હતા; તેની આંગળીઓ ઉપરવટણા જેવી હતી; તેના નખ છીપોલીઓ જેવડા હતા; તેની છાતી ઉપરની કાંટડીઓ હજમની કોથળીઓ (નાવિય-પસેવય) જેવી હતી; તેનું પેટ ઘોઘાની કોડી જેવું ગોળ હતું; પાણીના ફૂંડા જેવી (પાળ-ફલંદ) તેની ફૂંટી હતી; સીંકા જેવી લખડતી તેની ગુહોન્દ્રિય હતી; ક્ષિપ્તનાં કૃષ ભરેલા થેલા જેવાં (ક્ષિપ્તપુઢ) બે વૃષણુ હતાં; તેના બે સાથળ બે કોડીઓ જેવા હતા; અર્જુન વૃક્ષના ગુચ્છા (ગુઢ) જેવા તથા ખેડોળ (કુચ્છિકુચ્છિલાઈ) તેના ઢીંચણુ હતા; તેની જાંઘો સૂકી (કરકઢો) તથા વાળથી છવાયેલી હતી; તેના બે પગના પોંચા દાળ વાટવાના પથ્થરની શિલા જેવા હતા (અહરી); અને પગની આંગળીઓ તે શિલાના ઉપરવટણા જેવી હતી (અહરીજોઢ); અને તે આંગળીઓના નખ છીપોલીના પુટ જેવા હતા. તેણે કાચિંડાની માળા સાથે બાંધી હતી; ઉંદરની માળા આમૂષણુ તરીકે (સુક્યનિષે) પહેરી હતી; મોળિયાનાં કુંડળ પહેર્યાં હતાં; સાપની જનોઈ(વેમ્ચ્છ) ડરી હતી; તેના વાળ પાંચે વર્ણના હતા. [૬૪]

૧. તે તલવાર નીલકમળ, પાડાનું શીંગડું, કે અળસીના ફૂલ જેવા ભૂરા રંગની હતી.

૨. લઢહમઢહ — ગાડું બલળી ન બધ તે માટે પાછળ રખાવું ડીમચું. ગાડું ચાલવાનું થાય ત્યારે તેને દોરડા વડે બાંધી પાછળ લખડડુ-ડીચાવું રાખવામાં આવે છે.

૩. મિહીમિહીયમાળ ।

કામદેવને કહ્યું :— મોતને હાથે કરીને ઇચ્છનારા,^૧ અધમાધમ^૨ લક્ષણવાળા, હે ચૌદશિયા^૩ શ્રાવકડા! હે લબ્બા, લક્ષ્મી, ધૃતિ, અને ક્રીતિ વગરના! તું ધર્મ-પુણ્ય-સ્વર્ગ-મોક્ષનો તરસ્થો^૪ છે; એટલે તું તારાં આ શીલ, વ્રત, નિયંત્રણ, ત્યાગ તથા પૌષ્ઠોપવાસમાંથી ચલિત કે ક્ષુબ્ધ થાય નહીં, તેમ જ તેમનો ભંગ કે પરિત્યાગ કરે નહીં; પરંતુ તું આજે આ તારાં બધાં શીલ વ્રત વગેરેને જો છોડી નહીં દે, કે તેમનો ભંગ નહીં કરે, તે આ તસ્વારથી તારા ટુકડેટુકડા કરી નાખીશ, અને એમ નિવારી ન શકાય એવા દુઃખથી પરવશપણે પીડિત થઈ^૫ તું અકાળે જ મરી જઈશ!” [૯૫]

તે પિશાચરૂપધારી દેવે આમ કહેવા છતાં, કામદેવ ખીન્યો નહીં, ત્રાસ્યો નહીં, ઉદ્વેગ પામ્યો નહીં, ચલિત થયો નહીં, કે આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો નહીં; પરંતુ મૌન ધારણ કરી, પોતાના ધર્મધ્યાનમાં જ સ્થિર રહ્યો. [૯૬]

એ પિશાચે એમ બેત્રણ વાર કહેવા છતાં કામદેવે બ્યારે કાંઈ જ ગણકાયું નહીં, ત્યારે ભવાં ચડાવી, ક્રોધનો માર્યો^૬ તે દેવ કામદેવ શ્રમણોપાસકના તસ્વારથી ટુકડેટુકડા કરી નાખવા પ્રવૃત્ત થયો. [૯૭-૯]

૧. અપ્રાર્થિત = કોઈ જોને નથી ઇચ્છતું તેવું મોત; તેનો પ્રાર્થી = હાથે કરી તેને વહોરનારો

૨. દુરંતપ્રાંત ।

૩. હોળ-પુણ્ણ-વાઝદશિયા = પુણ્ય-પવિત્ર એવા ચૌદશને દિવસે જન્મી, તે દિવસને અભઠાવનારા — સૂતક લગાડનારા !

૪. મૂળ : કામના, કાંક્ષા, પિપાસાવાળો છે.

૫. અટ્ટ-દુહટ્ટ-વસટ્ટ ।

૬. તિવલિયં મિઝડિં નિઘાલે સહટ્ટઠ્ઠ । કપાળમાં ત્રણ કરચલી પડે તેમ ભવાં ચડાવી.

પરંતુ કામદેવે તે બળતા અંગારાના જેવી અસહ્ય વેદના જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા વિના સહન કરી લીધી. [૧૦૦]

જ્યારે કામદેવ શ્રમણોપાસકને નિર્ગ્રંથ સિદ્ધાંત^૧માંથી ચલિત કે ક્ષુબ્ધ ન કરી શકાયો, તેમ જ તેનું ઉલ્લંઘન ન કરાવી શકાયું, ત્યારે તે દેવ થાકીને પૌષ્ઠશાળામાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો; અને પછી તેણે પેલું પિત્રાશરૂપ તણ, એક મોટા દિવ્ય હાથીનું રૂપ લીધું. [૧૦૧]

તે હાથીનાં સાત અંગ^૨ પૂરેપૂરાં હતાં; તે સરખો માંસલ હતો; સમાન આકારનો હતો; પૂરે દિવસે જન્મ્યો હોય તેવો હતો; આગળથી ઊંચો અને પાછળની બાજુથી નીચો હતો; તેની કૂખ બકરી જેવી સાંકડી હતી, પણ ફાંદીલી^૩ ન હતી; તેનું ઉદર, નીચલો હોઠ, અને સૂંઠ લાંબાં હતાં;^૪ તેના દાંતૂશળ ખીલતી મલ્લિકાની કળી જેવા વિમળ અને ધવળ હતા; તેમના ઉપર સોનાની ખોળીઓ ખેસાડેલી હતી; તેની સૂંઠની ટોચ વાળેલા ધનુષ્ય જેવા આકારની હતી; કાચબા જેવું પૂરું ગોળ તેનું પગલું હતું; તેને વીસ નખ હતા, અને તેનું પૂછડું પ્રમાણુવંત અને બરાબર લાગેલું^૫ હતું. [૧૦૧]

૧ 'નિર્ગ્રંથેનું પ્રવચન' — જૈનસિદ્ધાંત.

૨. ચાર પગ, સૂંઠ, પૂંજી, અને ઉપરથ. મૂળ = સપ્તાંગપ્રતિષ્ઠિતં । દીકાકાર મૂર્મૌ લગ્નાનિ અજ્ઞાનિ અર્થ કરે છે. પરંતુ 'પોતપોતાની ભૂમિમાં — સ્થાને બરાબર રહેલાં સાતે અંગવાળો' — એવો અર્થ પણ કરાય.

૩. અલમ્બકુચ્છિ ।

૪ પલમ્બ-લમ્બોદર-અષરકરં । લ'બોદર = ગણપતિની જેમ ?

૫. અલીણ-બાલીન ।

મદમાં આવેલા, મેઘની પેઠે ગરજતા,^૧ અને મન તથા પવનને પણ ટપી જતા વેગવાળા તે દિવ્ય હાથીએ પણ કામદેવને શીલવ્રતમાંથી ચલિત કરવા, સૂંઠ વડે પકડ્યો, આકાશમાં ઊંચે ઉછાળ્યો, પોતાના તીક્ષ્ણ હંતૂશળો વડે ઝીંચ્યો, અને પછી જમીન ઉપર નાખી ત્રણ વાર પગ વડે રોળી નાખ્યો; પરંતુ કામદેવ પોતાના ધ્યાનમાંથી ડગ્યો નહીં. [૧૦૨-૬]

ત્યારે થાકીને તે દેવે પાષધશાળામાંથી બહાર જઈ, હાથીનું રૂપ તણ, એક મોટા અપૂર્વ^૨ ઝેરી^૩ સાપનું રૂપ લીધું.^૪ [૧૦૭]

બહારની ધમણની પેઠે કૂંફાડા મારતા, તથા અતિશય તીવ્ર ચંડ રોષવાળા તેણે પણ, કામદેવને ચલિત કરવા તેના શરીર ઉપર સડસડાટ ચડી જઈ, પોતાના પૂંછડી તરફના ભાગ વડે તેના ગળા ઉપર ત્રણ વાર ભરડો દીધો, અને પછી વિષપૂર્ણ^૫ તીક્ષ્ણ ઢાઢથી તેના હૈયા ઉપર ડંખ માર્યા. પરંતુ કામદેવ પોતાના ધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યો. [૧૦૮-૧૧૧]

ત્યારે થાકીને તે દેવ પૌષધશાળામાંથી બહાર નીકળી ગયો, અને ત્યાં તેણે સાપનું રૂપ તણ દઈ, પોતાનું દિવ્ય

૧. ગુલ્લુભેતં ।

૨. મૂળ : દિવ્ય = અતૌકિક.

૩. ઉચ — ચંડ — ઘોર વિષવાળા સાપનું.

૪. તેનું મોટું શરીર મેશ તથા જંદર જેવું કાણું હતું; તેની દૃષ્ટિ ઝેરીલી તથા ક્રોધભરી હતી; મેસના ઢગલા જેવો તેનો પ્રકાશ હતો; તેની આંખો લોહી જેવી લાલ હતી; તેની બે જભો અષળતાથી આમ તેમ લગભરા લેતી હતી; પૃથ્વીદેવીની વેણી જેવો તેનો આકાર હતો; તથા મોટી-પહોળી-વાંકી-જટિલ-કર્કશ-વિકટ એવી કૃષ્ણ માંડવામાં તે હોશિયાર હતો. [૧૦૭]

દેવ રૂપ ધારણ કર્યું. તેનું વક્ષઃસ્થળ હારો વડે શોભતું હતું, તથા દશે દિશાઓ તેના પ્રકાશથી ઝળહળી ઊઠી હતી. તે રૂપ પ્રાસાદિક, દર્શનીય, મનોહર અને સુંદર હતું. તેણે પાંચ વર્ણનાં અને કિનારે ધૂધરીઓવાળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં. [૧૧૨]

પછી તે દેવે કામદેવની પૌષ્ઠશાળામાં આવી, અંતરિક્ષમાં ઊભા રહી કામદેવને કહ્યું: “હે શ્રમણોપાસક કામદેવ ! તને ધન્ય છે ! હે દેવાનુપ્રિય ! મેળવવાનું અધું તને મળી ચૂક્યું છે,^૧ તું કૃતાર્થ છે, તારાં બધાં શુભલક્ષણો ફળીભૂત થયાં છે;^૨ તથા મનુષ્યજન્મ અને જીવનનું અધું ફળ તેં બરાબર પ્રાપ્ત કર્યું છે; કારણ કે, તેં જૈન સિદ્ધાંતમાં આ પ્રકારનો આદર-વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કર્યો છે. એક વાર દેવેન્દ્ર દેવરાજ ચોરાસી હજાર સામાનિકો^૩ તથા બીજાં પણ અનેક દેવ-દેવીથી વીંટળાઈને ઇંદ્રાસન ઉપર બેઠેલો હતો. તે વખતે તે એમ બોલ્યો કે, જંબુદ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં આવેલી

૧. ‘સંપૂર્ણ.’

૨. ‘કૃતલક્ષણ.’

૩. જૈન પ્રક્રિયામાં દેવાના ઇંદ્ર વગેરે ૧૦ વર્ગો પાડેલા છે. ઇંદ્ર એ સ્વામી છે; ત્રાયશ્ચિશ દેવો મંત્રી અથવા પુરોહિતનું કામ કરે છે; પારિષદ દેવો મિત્રનું કામ કરે છે; આબરક્ષક દેવો રક્ષકો છે; લોકપાલો સરહદની રક્ષા કરે છે; અનીક દેવો સૈનિક — સેનાધિપતિનું કામ કરે છે; આભિયોગ્ય દેવો દાસનું કામ કરે છે; મિદિવધિક દેવો અંલજ્ય જેવા છે; નગરવાસી કે દેશવાસી જેવા દેવો પ્રતીર્ણીક કહેવાય છે; અને આયુષ વગેરેમાં જેઓ ઇંદ્રની સમાન છે (અર્થાત્ અમાલ્ય, પિતા, ગુરુ આદિની માફક પૂજ્ય છે, પરંતુ જેમતામાં ફક્ત ઇંદ્રત્વ નથી) તે સામાનિક કહેવાય છે. જુઓ આ માળાનું ‘તત્વાર્થ-સૂત્ર’ પુસ્તક, પા. ૧૬૪ (૪-૬).

ચંપાનગરીમાં કામદેવ શ્રમણોપાસક પૌષધશાળામાં પૌષધ-
વ્રત પાળતો, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી, દાહને સાથરે રહેલો
છે; તેને કોઈ દેવ, દાનવ, કે ગંધર્વ વગેરે જૈન સિદ્ધાંતમાંથી
ચળાવી શકે તેમ નથી. ઈંદ્રનું એ વચન સહન ન કરતો,
તેના બોલને અક્રમ કરવા તથા તને ક્ષેલ પમાડવા હું અહીં
આવ્યો હતો. પરંતુ ઈંદ્રે કહ્યા મુજબની જ ઋદ્ધિ તને બરાબર
પ્રાપ્ત થયેલી છે. હે દેવાનુપ્રિય ! હું મારા અપરાધની
વારંવાર ક્ષમા માગું છું. હું બીજી વાર આવો અપરાધ
નહીં કરું.” આમ કહી, પગે લાગી, તે દેવ વારંવાર ક્ષમા
માગતો, જે દિશામાંથી આવ્યો હતો તે દિશામાં ચાલ્યો
ગયો. [૧૧૩]

કામદેવશ્રાવકે ત્યાર બાદ પોતાને બાધારહિત થયેલો
બાણી,^૧ પોતાનું વ્રત^૨ શાસ્ત્ર અનુસાર, આચાર અનુસાર,
માર્ગ અનુસાર તથા જેલું હોય તેલું બરાબર પાળ્યું, શોભાવ્યું
અને ચાલુ રાખ્યું. [૧૧૪]

તેવામાં ફરતા ફરતા શ્રમણભગવાન મહાવીર ચંપામાં
આવીને પૂર્ણલદ્ર ચૈત્યમાં ઊતર્યા. તેમના આવ્યાના સમાચાર
સાંભળી, કામદેવે વિચાર્યું કે, ભગવાન મહાવીરને વંદન-
નમસ્કાર કરી આવીને, ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ આ પૌષધ
વ્રત પૂરું કરું. આમ વિચારી તેણે બહાર જવા યોગ્ય^૩ શુદ્ધ

૧. ‘નિરુવસગમ્’ इति कट्ट । હવે આવાં વિદ્ધ એ દેવ વગેરે તરફથી
આવવાનાં નથી એમ બાણી. અથવા ‘નિર્વિદ્ધપણે’.

૨. મૂળ : પ્રતિમા : જુઓ આગળ પાન ૩૬ ઈ.

૩. પાવેસાઈ — પ્રાવેશ્યાનિ ।

વસ્ત્રો પહેર્યાં, તથા મોટા મનુષ્યસમૂહ સાથે તે પોતાને ઘેરથી નીકળી પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય તરફ ગયો. [૧૧૫-૬]

લગવાને ત્યાં ભેગી થયેલી પરિષદને અને કામદેવ શ્રમણોપાસકને ધર્મકથા કહી:—

“લોકને કામરાગથી પીડિત સમજીને તથા પોતાના પૂર્વ સંજ્ઞાનો ત્યાગ કરીને, ઉપશમયુક્ત અને બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિત થયેલા ત્યાગી કે ગૃહસ્થે જ્ઞાની પાસેથી ધર્મને યથાર્થ બાણીને તે પ્રમાણે વર્તાવું.

“ધર્મ સ્વીકારીને શરૂઆતથી જ સાવધાન રહેવું, અને કયાંય આસક્ત ન થવું. બધી રીતે સંજોને વટાવીને, વિરત મુનિએ સંયમમાં યત્ન કરતા વિહરવું. ‘ધર્મ જ મોટો છે, ખીજું કંઈ મોટું નથી’ એ બાતનું જિનાસા પ્રમાણેનું આચરણ મનુષ્યોમાં ઉત્કૃષ્ટવાદ કહેવાય છે.

“એ સંયમીને શરીર પડતાં સુધી રણસંગ્રામમાં મોખરે રહેનારા વીર પુરુષની ઉપમા અપાય છે. એવો જ મુનિ પારગામી થઈ શકે જે. કોઈ પણ પ્રકારના કષ્ટથી ન ડગતો, અને વહેરાવા છતાં પાટિયાની જેમ સ્થિર રહેતો તે સંયમી, શરીર પડતા સુધી કાળની વાટ ભેંચા કરે, પણ દુઃખથી ગભરાઈ પાછો ન હઠે. ઘણા લાંબા કાળ સુધી સંયમધર્મનું પાલન કરીને વિચરતા અને ઈન્દ્રિયનિગ્રહી એવા પૂર્વના મહાપુરુષોએ જે જે સહન કરેલું છે તે તરફ લક્ષ રાખવું.

“સાધુને આવી પડતાં દુઃખો જે પ્રકારનાં હોય છે. અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ. તેવા પ્રસંગોએ થતી સર્વ કુશંકાઓ

ત્યાગીને સંયમી પુરુષ શાંત દૃષ્ટિવાળો રહે. વીરપુરુષોએ તે દુઃખો સારી પેઠે સહન કરવાં જોઈએ એમ હું કહું છું.”^૧

[૧૧૭]

આટલું કહ્યા પછી, “કામદેવ!” એમ કહીને શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરે કામદેવ શ્રમણોપાસકને, પિશાચરૂપ ધારણ કરીને આવેલા દેવની, તેણે આપેલી વિવિધ ચાતનાની, અને કામદેવે બતાવેલી સ્થિરતાની વાત કહી સંભળાવીને, તેને પૂછ્યું : “આ વાત ખરી છે ?” [૧૧૮]

“હા ! ભગવન્ ! ખરી છે !” [૧૧૮]

પછી, ‘આર્યો !’ એમ કહીને નિઞ્ચનિઞ્ચથીએને સંબોધી, શ્રમણભગવાન મહાવીરે કહ્યું : “ઘરમાં વસતા આ શ્રમણોપાસકો જો, પોતાના વ્રતના પાલનને માટે દિવ્ય, માનુષિક અને પશુએ કરેલા ઉપસર્ગો—વિદ્યોને સારી રીતે સમભાવે સહન કરે છે, તેમનાથી ચલાયમાન થતા નથી, અને પોતાના વ્રતમાં તત્પર રહે છે; તો હે આર્યો ! તમારે શ્રમણનિર્ગંથોએ કે જે બાર અંગોવાળા ગણિપિટકનું^૨ અધ્યયન કરનારાં છો, તેમણે તો સ્વીકારેલા આચારોને બરાબર સુરક્ષિત રાખવા માટે બરાબર તૈયાર રહેવું જોઈએ, અને જરાપણુ ચલિત ન થવું જોઈએ, તથા માર્ગમાં જે જે ચાતનાઓ આવે તે સહન કરવી જોઈએ. [૧૧૯]

શ્રમણભગવાન મહાવીરની આ વાતને તે સૌએ વિનય-પૂર્વક સ્વીકારી, અને માથે ચડાવી. [૧૨૦]

૧. ‘આચારાંગ’ ૧૮૧-૫, ૧૯૫-૬. ૨. શાસ્ત્રઅંથવાળી આચાર્યની પેઠી; અર્થાત્ શાસ્ત્રસમુદાય. બાર અંગના અર્થ માટે જુઓ પા. ૪, નોંધ ૨.

પછી કામદેવ શ્રમણોપાસક લગવાનને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછીને, તથા તેમના જવાબ બરાબર સમજીને પોતાને આવાસે ગયો. [૧૨૧]

લગવાન મહાવીર પણ વખત થયે ચંપામાંથી નીકળીને બહારના પ્રદેશોમાં વિહરવા લાગ્યા. [૧૨૨]

ત્યારબાદ કામદેવ શ્રમણોપાસક પહેલી ઉપાસકપ્રતિમા^૧ સ્વીકારીને રહેવા લાગ્યો. [૧૨૩]

તેણે વીશ વર્ષ સુધી શ્રમણોપાસકની મર્યાદા બરાબર સાચવી. તે પ્રમાણે ઉપાસકની અગિયારે પ્રતિમાઓને પાર કરીને, ત્યાર બાદ એક મહિના સુધીની મારણાંતિક સંલેખનાના સાઠ ટંક જેટલા ઉપવાસ વડે પોતાની જાતને સારી રીતે તાવીને, તથા દોષોની કબૂલાત અને પ્રાયશ્ચિત્તને વિધિ પૂરા કરી, કામદેવ સમાધિપૂર્વક એ મહિનાને અંતે મરણ પામ્યો; અને સૌધર્મ કલ્પમાં ઈશાનખૂણે આવેલા અરુણાલ-વિમાનમાં દેવ થયો. ત્યાં તેનું આયુષ્ય ચાર પલ્લેપમ વર્ષ જેટલું છે. ત્યાંથી તે પોતાનું આયુષ્ય, ભવ અને સ્થિતિ પૂરાં કરી, મહાવિદેહવાસ પામી, સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થશે.^૨ [૧૨૪-૫]

૧. જુઓ પા. ૩૬. ધર્મશ્રદ્ધા-સમ્યક્ત્વ બરાબર પાળવારૂપી વ્રત.

૨. આ ક્રમની પારિભાષિક બાબતો માટે જુઓ પ્રથમ અધ્યયન પા. ૪૬ ઉપરની નોંધો વગેરે.

ચૂલાણીપિતા

આર્ય સુધર્મા કહે છે:—

વારાણસી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજનું રાજ્ય હતું. ત્યાં ચૂલાણીપિતા નામે ગૃહસ્થ તેની શ્યામા નામની ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે આઠ કરોડ (પાલી જેટલું) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં હતું, આઠ કરોડ વ્યાજે, અને આઠ કરોડ ધરના વાપરમાં હતું. ઉપરાંત દશ હજાર ગાયનો એક એવા આઠ વજ હતો. [૧૨૭]

એક વખત શ્રમણુલગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા તે નગરીમાં આવ્યા, અને ત્યાંના કોષ્ઠક નામના ચૈત્યમાં ઊતર્યા. સૌ તેમનું દર્શન-પૂજન કરવા ગયાં. ચૂલાણીપિતા પણ તે બધાં સાથે ગયો. [૧૨૭]

લગવાને ત્યાં ભેગી થયેલી મોટી પરિષદને ધર્મકથા કહી:—

“લોકો અતિથિ આવે તે પ્રસંગે ઉજાણી સારુ પોતાના આંગણામાં ઘેટો પાળે છે, તથા તેને ચોખા અને જવસ ખવરાવી ખવરાવીને પુષ્ટ કરે છે. તે ઘેટો તૃપ્તિપૂર્વક બધું ખાઈ ખાઈ, મોટા પેટવાળો તથા વિપુલ દેહવાળો બને છે. પરંતુ તે જાણતો નથી કે, પોતે અતિથિ આવે ત્યારે કપાવા માટે તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

“તેવી રીતે અજ્ઞાની મનુષ્ય પણ સ્ત્રીપ્રધાન કામ-ભોગો ભોગવતો, મહા આરભો અને પરિગ્રહો કર્યા કરતો, તથા લૂંટફાટ, ચોરી, જૂઠું, કૂરતા, તથા શઠતાથી પોતાના કામભોગો પ્રાપ્ત કરતો વિહરે છે. બકરાનું ખરું થયેલું માંસ ખાઈ, સુરા પી, તે રાતોમાતો, હાંદવાળો તથા લોહી ભરેલો થયાં જાય છે. પરંતુ તે મૂઠ મનુષ્ય જાણતો નથી કે પોતે નરક માટે તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

“પછી, આસન, શયન, વાહન, ધન, અને ખીજા કામભોગો ભોગવીને, દુષ્પ્રાપ ધનને પાછળ મૂકીને, તથા ઘણું પાપ ભેગું કરીને, આ દૃશ્યમાન જગતમાં જ માનનારો તથા કર્મોથી ભારે થયેલો તે પ્રાણી, અતિથિ આવ્યે શોક કરતા ઘેટાની પેઠે મૃત્યુ સમયે શોક કરે છે. ત્યાર બાદ આયુષ્યનો ક્ષય થયે દેહથી વ્યુત થયેલો તે, પરવશ બની, અંધારી, આસુરી દિશામાં જાય છે; તથા આપત્તિ અને વધ જેમાં મુખ્ય છે એવી નરકની અને પશુપંખી ઈત્યાદિની અધમ યોનિઓ પામે છે. એક વાર એ દુર્ગતિમાં ગયા પછી તેમાંથી બહાર આવવું ઘણા લાંબા કાળ સુધી અશક્ય હોય છે.

“ત્રણ વાણિયા વિષે એક એવી લોકકથા છે કે, મૂડી લઈને તેઓ વેપાર કરવા નીકળ્યા. તેમાંનો એક ઘણો લાલ મેળવી પાછો આવ્યો; બીજો મૂળ મૂડી સાથે જ પાછો આવ્યો; અને ત્રીજો તેા મૂડી પણ ખોઈને આવ્યો. તેની પેઠે જ ધર્મજીવનમાં પણ મનુષ્યો ત્રણ પ્રકારે વર્તે છે. કેટલાક વિપુલ સહાચાર, શીલ અને વિશેષતાવાળા પુરુષાર્થી”

લોકો પોતાનાં સત્કર્મોને લીધે, પહેલા વાણિયાની પેઠે, મૂળ મૂડી (મનુષ્યપણું) ઉપરાંત (દેવપણું) લાભ પામે છે. બીજા સામાન્ય ગૃહસ્થો સદાચાર અને સુવ્રતો આચરી, બીજા વાણિયાની પેઠે મૂળ મૂડી સાથે જ (ફરી મનુષ્યપણું કમાઈ) પાછા આવે છે. ત્યારે અજ્ઞાની અને દુરાચારી લોકો, ત્રીજા વાણિયાની પેઠે મનુષ્યપણું પણ હારી બેસે છે, અને નરક કે તિર્યંચપણાને પામે છે.

“માટે હાનિલાભનો વિચાર કરી, મેઘાવી પુરુષ પોતાના ઐહિક જીવનનો સદુપયોગ કરે.”*

ભગવાનનું પ્રવચન સાંભળી, ચૂલણીપિતાએ પણ આનંદ ઉપાસકની પેઠે હૃષ્ટ, તુષ્ટ અને પ્રસન્ન થઈ, ભગવાન પાસેથી બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો.

ત્યાર બાદ શ્રમણોપાસક ચૂલણીપિતા શ્રાવકધર્મ યથા-યોગ્ય પાળતો અને જૈન સાધુને ભિક્ષાદિ આપતો રહેવા લાગ્યો.

એમ કરતાં કરતાં અણુવ્રત, ગુણુવ્રત વગેરે પાળતાં પાળતાં તેનાં ૧૪ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં, ત્યારે પંદરમા વર્ષને વચગાળે તેણે પણ મહાવીર ભગવાન પાસેથી જાણેલા ધર્મમાર્ગને ઝંઝટ વિના બરાબર પાળી શકાય તે માટે પોતાના મોટા પુત્રને બધાં જ્ઞાતિ-સ્વજનની રૂબરૂમાં બધો વ્યવહાર-ભાર સોંપી દઈ, પૌષધશાળામાં બ્રહ્મચર્ય સહિત પૌષધવ્રત પાળીને, શ્રમણુભગવાન મહાવીરે બતાવેલ ધર્મ-માર્ગ અનુસાર રહેવા માંડ્યું. [૧૨૭]

* ઉત્તરાધ્યયન અં ૭.

ત્યાં એક વખત ચૂલણીપિતાને તેના ધ્યાનમાંથી ચલિત કરવા માટે પિશાચનું રૂપ લઈ, ઉઘાડી તલવાર સાથે એક દેવ આવ્યો અને બોલ્યો : હે અધમ લક્ષણવાળા શ્રાવકડા, તારું મોત માથે લભે છે! હે લન્ન-લક્ષ્મી-ધૂતિ-કીર્તિ વગરના! તું ધર્મ-પુણ્ય-સ્વર્ગ-અને મોક્ષની કામનાવાળો થઈ, આ બધાં શીલવ્રત વગેરે ધારણ કરીને બેઠો છે. પણ જો તું તારાં એ બધાં વ્રત-નિયમ છોડી દઈ, તેમનો ભંગ નહીં કરે, તો હું આજે જ હમણાં તારા મોટા દીકરાને તારે ઘેરથી પકડી લાવીશ, અને તારા દેખતાં જ તેનો વધ કરી, તેના માંસના ગ્રણુ સોળા કરી, (તેલના) આધણુ ભરેલી^૧ કઠાઈમાં તળીશ; અને પછી તારા શરીરને તેના માંસ-લોહીથી છાંટીશ, જેથી કરીને તું નિવારી ન શકાય એવા દુઃખથી પરવશપણે પીડિત થઈ અકાળે જ મરી જઈશ! [૧૨૮-૯]

તે દેવે એ પ્રમાણે બે ગ્રણુ વાર કહ્યા છતાં ચૂલણી-પિતા નિર્ભયતા સાથે પોતાના ધ્યાનમાં તત્પર રહ્યો. એટલે ક્રોધથી ભવાં ચડાવી, તે દેવે તેની સામે તેના મોટા દીકરાના ટુકડા કરી, તેના માંસને તળવા કઠાઈમાં નાખ્યું, અને તેનું લોહી વગેરે ચૂલણીપિતાના શરીર ઉપર છાંટ્યું. [૧૩૦-૨]

ચૂલણીપિતાએ એ તીવ્ર વેદના ખૂબ શાંતિથી સહન કરી. [૧૩૩]

તેને ન ડગેલો જાણીને તે દેવે તેના વચલા તેમ જ સૌથી નાના પુત્રને પણ એક પછી એક તેની સામે મારીને

૧ આદાણમરિચંસિ ।

કઠાઈમાં તળી નાખ્યા, પણ ચૂલણીપિતા ડગ્યો નહીં.
[૧૩૪]

છેવટે તેને ડગાવવા તે દેવે ચૂલણીપિતાની દેવશુરુ સમાન માતા ભદ્રા સાર્થવાહી^૧ના કટકા કરી તળી નાખવાની ધમકી આપી. [૧૩૫]

પહેલી વાર તો તે ધમકી ચૂલણીપિતાએ ન ગણકારી; પરંતુ જ્યારે પેલા દેવે બીજી અને ત્રીજી વાર પણ એ જ ધમકી આપી, ત્યારે ચૂલણીપિતાને એવો વિચાર આવ્યો : “ અહો ! આ કોઈ અનાર્થ, અનાર્થબુદ્ધિવાળો પુરુષ આવાં અનાર્થ પાપકર્મો મારી સામે કરે છે. તેણે મારા પુત્રોને તો મારી નાખ્યા, હવે તે મારે માટે આકરાં દુઃખ સહન કરનારી મારી દેવશુરુ સમાન જનનીને મારી સામે મારીને તળવા તૈયાર થયો છે. માટે મારે આ માણસને પકડી લેવો જોઈએ. ” [૧૩૬-૮]

આવો વિચાર કરી, તે ઊઠ્યો, અને તેને પકડવા ગયો; એટલે પેલો દેવ એકદમ આકાશમાં ઊડી ગયો, અને ચૂલણીપિતાના હાથમાં માત્ર થાંભલો આવ્યો. એટલે તેણે મોટા અવાજ સાથે કોલાહલ કરી મૂક્યો. [૧૩૮]

તેનો કોલાહલ સાંભળી, તેની માતા જાગીને તેની પાસે આવી, અને કહેવા લાગી : ‘ હે પુત્ર ! તેં આ કોલાહલ શાનો કર્યો ? ’ [૧૩૯]

ચૂલણીપિતાએ પોતે જોયેલી વાત તેને કહી સંભળાવી. [૧૪૦]

૧. શેઠાણી; સંઘવલ્લુ.

એટલે તેની માતાએ તેને કહ્યું : “હું પુત્ર! અહીં કોઈ માણસ આવ્યો નથી; કોઈ એ તારા એકે પુત્રને માર્યો નથી, અને તને કનડવા પણ કોઈ અહીં આવ્યું નથી. તે કોઈ બિહામણું દશ્ય જોયું લાગે છે, અને તેને કારણે તું તારાં વ્રત-નિયમ-પાષધમાંથી ચલિત થયો છે. માટે એ દોષનું તું પ્રાયશ્ચિત્ત કર, અને ફરી વ્રત સ્વીકારીને જેમ રહેતો હતો તેમ રહે.” [૧૪૧]

માતાની વાત ચૂલણીપિતાએ વિનયથી સ્વીકારી; અને પોતે તોડેલા નિયમનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, તેનો ફરી સ્વીકાર કર્યો. [૧૪૨]

પછી તેણે આનંદની પેઠે ઉપાસકની અગિયારે પ્રતિમાઓને સારી રીતે પાર કરી. છેવટે મારણાંતિક સંલેખનાનો સ્વીકાર કરી, સમાધિપૂર્વક તે મરણ પામ્યો; અને સૌધર્મકલ્પના ભૂષણરૂપ મહાવિમાનના ઈશાનખૂણામાં આવેલા અરુણપ્રભ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તેનું આયુષ્ય ચાર પદ્યોપમ વર્ષ જેટલું છે. ત્યાંથી તે મહાવિદેહ-વાસ પામી, સિદ્ધ પુદ્ગ અને મુક્ત થશે. [૧૪૩-૧૪૪]

સુરાદેવ

વારાણસી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં સુરાદેવ નામનો ગૃહસ્થ તેની ધન્યા નામની ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે છ કરોડ (પાલી જેટલું) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં હતું, છ કરોડ વ્યાજે, અને છ કરોડ ધરના વાપરમાં હતું. ઉપરાંત દશ હજાર ગાયનો એક એવા છ પ્રજે હતા.

એક વખત શ્રમણુલગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા તે નગરીમાં આવ્યા અને ત્યાંના કોષ્ઠક ચૈત્યમાં ઊતર્યા. તેમને આવેલા જાણી, રાજા તેમજ પ્રજાજનો ટોળે વળી તેમનાં દર્શન-પૂજન કરવા ઊભટયાં. સુરાદેવ પણ તે સૌની સાથે ગયો.

ત્યાં ભેગી થયેલી પરિષદને લગવાને ધર્મકથા કહી:—

“વિવિધ પદાર્થોમાં સ્નેહ અથવા આસક્તિ એ સર્વ પ્રકારનાં બંધનનું મૂળ છે. માટે મનુષ્યે સર્વ પ્રકારના સંગંધોનો ત્યાગ કરી, ફરી કયાંય સ્નેહ ન કરવો. સ્નેહ કરાવનારા પદાર્થોમાં પણ સ્નેહ વિનાનો રહેનાર મનુષ્ય સર્વ દુઃખોમાંથી મુક્ત થાય છે.

“રાગ અને દ્વેષને કારણે મનુષ્યના અંતરમાં અનેક ગાંઠો બંધાઈ ગઈ છે. તે બધીને ભલે પ્રકારે છેદી નાખી,

મુમુક્ષુએ ગમે તેટલા કામલોગો આવી મળે તોપણ તેઓમાં ન લેખાવું. એક વાર મનુષ્ય એ લોલાવનારા વિષયોમાં ખેંચાઈ ગયો, તો પછી તે પોતાનું હિત અને કલ્યાણ સમજવાની યુદ્ધિ જ ગુમાવી બેસે છે. પછી માળી જેમ બળખામાં ચોટી જઈ નાશ પામે છે, તેમ તે મંદ અને મૂઠ મનુષ્ય નાશ પામે છે.

“વિવિધ પદાર્થોથી ભરેલું આખું વિશ્વ કોઈ એક મનુષ્યને જ આપી દેવામાં આવે, તોપણ તેને તૃપ્તિ થાય તેમ નથી. મનુષ્યની તૃષ્ણાઓ એવી દુષ્પૂર છે. કારણ કે, જેમ જેમ લાલ થતો જાય છે, તેમ તેમ લોલ પણ વધતો જાય છે.

“આ જન્મમાં જેઓ કામલોગોના રસમાં આસક્ત બની, પોતાના જીવનનું નિયમન નથી કરતા, તેઓ સમાધિ-યોગમાંથી ભ્રષ્ટ બની, આ જન્મ પણ ગુમાવે છે, અને મૃત્યુ બાદ પણ આસુરી યોનિ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાંથી છૂટીનેય તેઓ સંસારમાં શાંતિ પામ્યા વિના સતત ભટક્યા જ કરે છે. કારણ કે, અનેક કર્મોના લેપથી લીંપાયેલા તેઓને બોધ પ્રાપ્ત થવો ઘણો મુશ્કેલ હોય છે.

“માટે મનુષ્યનું સર્વસ્વ નાશ કરનારા સ્ત્રીલોગોમાં કદી ન ફસાશો. તે લોગોની મનોહરતા ઉપર ઉપરની જ છે. ચિત્ત આજે ‘આ’ તો કાલે ‘બીજું’ એમ હંમેશાં માગ્યા કરે છે. અને જેને મેળવવા હમણાં જ પોતે અતિ પ્રયત્ન કર્યો હોય છે, તે જ થોડા વખત બાદ અકારું થઈ પડે છે. માટે તે લોગોની કદી કામના ન કરવી. મુમુક્ષુએ તો

લોકકલ્યાણકારી ધર્મ જાણીને, તેમાં જ પોતાની જાતને લીન કરી દેવી.

“ તે બધા કામભોગો એવા છે કે, એક વખત તેમનો પરિચય કર્યા બાદ મહાકષ્ટે પણ તે તજી શકાતા નથી. તેમાં પણ સામાન્ય સંસારી જીવો માટે તો તે તજવા અશક્ય જ છે. મહાવ્રતો જેવાં સુંદર વ્રતો આણીશુદ્ધ પાળનારા કોઈ વિરલ સાધુ પુરુષો જ તે દુસ્તર ભોગોને, વેપારી વાણિયા જેમ દુસ્તર સમુદ્રને પાર કરી જાય છે, તેમ તરી જાય છે.”*

લગવાનનું પ્રવચન સાંભળી, સુરાદેવે પણ આનંદ ઉપાસકની પેઠે હૃષ્ટ, તુષ્ટ, અને પ્રસન્ન થઈ, લગવાન પાસેથી બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો.

ત્યાર બાદ શ્રમણોપાસક સુરાદેવ શ્રાવકધર્મને યથાયોગ્ય પાળતો અને જૈન સાધુને ભિક્ષાદિ આપતો રહેવા લાગ્યો.

એમ કરતાં કરતાં, અણુવ્રત ગુણુવ્રત વગેરે પાળતાં પાળતાં તેનાં ૧૪ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં. પછી પંદરમા વર્ષને વચગાળે તેણે પણ મહાવીરલગવાન પાસેથી જાણેલા ધર્મ-માર્ગને ઝંઝટ વિના બરાબર અનુસરી શકાય તે માટે પોતાના મોટા પુત્રને બધાં જ્ઞાતિ-સ્વજનની રૂબરૂમાં બધો વ્યવહાર-ભાર સોંપી, પૌષધશાળામાં રહેવા માંડ્યું. [૧૪૫]

એક વખત, મધ્યરાત્રીએ, એક દેવે સુરાદેવને તેના વ્રતમાંથી ચળાવવા માટે, ઉઘાડી તરવાર સાથે આવી, તેના ત્રણે પુત્રોને ઘેરથી પકડી લાવી, તેના દેખતાં જ તેમનો વધ

* ઉત્તરાધ્યયન અં ૮.

કર્યો; પછી તેમના માંસના પાંચ પાંચ સોળા કરી, કઠાઈમાં તળ્યા, અને તેમનું લોહીમાંસ સુરાદેવના શરીરે ખરડ્યું.

[૧૪૬-૭]

સુરાદેવે એ તીવ્ર વેદના ખૂબ શાંતિથી સહન કરી. ત્યારે પેલા દેવે છેવટે એક સાથે સોળ રોગો^૧ તેના શરીરમાં મૂકવાની ધમકી આપી. [૧૪૮]

એટલે, “આ કોઈ અનાર્થ બુદ્ધિવાળો પુરુષ આવાં અનાર્થ પાપકર્મો મારી સામે કરે છે; તે હવે મારા શરીરમાં સોળ રોગો દાખલ કરવા તૈયાર થયો છે, તો મારે તેને પકડી લેવો જોઈએ,” એમ વિચારી સુરાદેવ ઊભો થયો, અને પેલા દેવને પકડવા ગયો. એટલે તે દેવ એકદમ આકાશમાં ઊડી ગયો, અને સુરાદેવના હાથમાં માત્ર થાંભલો આવ્યો. તેથી તેણે મોટા અવાજ સાથે કોલાહલ કરી મૂક્યો. [૧૪૯-૧૫૧]

તેનો કોલાહલ સાંભળીને તેની ધન્યા ભાર્યાં જગીને તેની પાસે આવી, અને આમ કોલાહલ કરવાનું કારણ તેને પૂછવા લાગી. [૧૫૨]

સુરાદેવે તેને પોતે જોયેલી વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી ધન્યા ભાર્યાંએ તેને કહ્યું કે, “અહીં કોઈ માણસ આવ્યો નથી, કે કોઈએ તમારા એકે પુત્રને માર્યો નથી. તમે કોઈ બિહામણું દૃશ્ય જોયું હોય એમ લાગે છે; તથા

૧. આચારાંગસૂત્ર અં ૬માં નીચે પ્રમાણે ૧૬ રોગ ગણાવ્યા છે: —
કંઠમાળ, કોઠ, ક્ષય, અપસ્માર, નેત્રરોગ, જડતા, કૂંઠાપણું, ખૂંધિયાપણું,
ઉદરરોગ, મૂત્રરોગ, સૂણી જવું, ભસ્મક, કંપ, પીકસર્પી^૧પણું, હાથીપગાપણું,
અને મધુમેહ.

તેને કારણે તમે વ્રત-નિયમ-પૌષધથી ચલિત થયા છો. માટે તમે એ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, ફરી વાર વ્રત સ્વીકારી જેમ રહેતા હતા તેમ રહો. [૧૫૩]

મુરાદેવે ધન્યા ભાર્યાની વાત વિનયથી સ્વીકારી. તેણે ચૂલણીપિતાની પેઠે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, વ્રત-નિયમ-પૌષધનો ફરી વાર સ્વીકાર કર્યો.

આનંદની પેઠે તેણે પણ પછી શ્રમણોપાસકની અગિયારે પ્રતિમાઓ સારી રીતે પાર કરી. છેવટે કામદેવ શ્રમણોપાસકની પેઠે મારણાંતિક સંલેખના સ્વીકારીને, સમાધિ-પૂર્વક મરણુ પામી, તે સૌધર્મકલ્પના અરુણકાંત વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તેનું આયુષ્ય ચાર પલ્લોપમ વર્ષનું છે. ત્યાંથી તે મહાવિદેહવાસ પામી, સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થશે. [૧૫૪]

૫

ચુલ્લશતક

આલલિકા^૧ નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં ચુલ્લશતક નામે ગૃહપતિ તેની બહુલા નામે ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે છ કરોડ (પાલી) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં હતું; છ કરોડ વ્યાજે, અને છ કરોડ ધરના વાપરમાં હતું. ઉપરાંત દશ હજાર ગાયોનો એક એવા છ વળે હતા. [૧૫૫]

૧. કનોજ પાસે આવેલું એક પ્રાચીન શહેર. જુઓ પુસ્તકને અ તે ટિપ્પણ નં. ૧૧.

એક વખત શ્રમણુલગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા તે નગરીમાં આવ્યા, અને ત્યાંના શંખવન ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા. તેમને આવેલા જાણી રાજ તેમ જ પ્રજાજનો તેમને વંદન-નમસ્કાર કરવા ઊમટયાં. ચુદ્ધશતક પણ તે સૌની સાથે ગયો. [૧૫૫]

ત્યાં ભેગી થયેલી મોટી પરિષદને લગવાને ધર્મકથા કહી :—

“જે કામગુણો છે, તે જ સંસારનાં મૂળ સ્થાનો છે. કારણકે, તે કામગુણોમાં આસક્ત માણસ પ્રમાદથી માતપિતા, ભાઈબહેન, પત્નીપુત્ર, વહુદીકરી, મિત્રસ્વજન વગેરેમાં તેમ જ ખીજી ભોગસામગ્રી તથા અન્નવસ્ત્ર વગેરેમાં મમતાપૂર્વક તપ્યા કરે છે. તે બધા વિષયોના સંયોગનો અર્થી તથા તેમાં જ લીન થયેલા ચિત્તવાળો તે માણસ રાતદિવસ પરિતાપ પામતો, કાળઅકાળનો વિચાર કર્યા વિના સખત પરિશ્રમ ઉઠાવતો, વગર વિચાર્યે અનેક પ્રકારનાં કાળાં કર્મો કરે છે; તથા અનેક જીવોના વધ, છેદ, ભેદ, તથા ચોરી, લૂંટ, ત્રાસ વગેરે પાપકર્મો કરવા તત્પર થાય છે; એટલું તો શું, કોઈએ ન કરેલું એવું કરવાનો પણ ઈરાદો રાખે છે.

“સ્ત્રી અને ધનના કામી તથા દુઃખથી ડરતા એવા તે અજ્ઞાની જીવો પોતાના સુખ માટે શરીરબળ, જ્ઞાતિબળ, દેવબળ, રાજબળ, શ્રમણબળ એવાં અનેક બળ મેળવવા ગમે તેવાં કાર્યો કરે છે; અને તેમ કરતાં થતી અન્ય જીવોની હિંસાની જરાય પરવા કરતા નથી.

“કામિની અને કાંચનમાં મૂઠ એવા તે લોકોને જીવિતમાં અત્યંત રાગ હોય છે. મણિ, કુંડળ અને હિરણ્ય

વગેરેમાં પ્રીતિવાળા તથા સ્ત્રીઓમાં અત્યંત આસક્તિવાળા તે લોકોને એમ જ દેખાય છે કે, અહીં કંઈ તપ નથી, દમ નથી, કે નિયમ નથી. જીવન અને તેના ભોગોની કામનાવાળો તે મહામૂઢ મનુષ્ય ગમે તેમ યોદ્ધે છે, તથા હિતાહિતજ્ઞાનશૂન્ય બની જાય છે.

“ તે લોકો સ્ત્રીઓથી હારી ગયેલા હોય છે. તેઓ એમ જ માને છે કે એ જ સુખની ખાણ છે. ખરી રીતે તો તે દુઃખ, મોહ, મૃત્યુ, નરક અને હલકી પશુગતિનું કારણ છે.

“ કામભોગના જ વિચારમાં મન, વચન અને કાયાથી મગ્ન રહેનારા તે મનુષ્યો પોતાની પાસે જે કંઈ ધન હોય છે, તેમાં અત્યંત આસક્ત રહે છે; તથા બેપગાં, ચારપગાં કે ગમે તે પ્રાણીઓના વધ કે નિગ્રહથી પણ તેની વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છે છે.

“ પરંતુ માણસનું જીવિત અદ્ભુત છે. બ્યારે આયુષ્ય મૃત્યુથી ઘેરાવા માંડે છે, ત્યારે શ્રોત્ર, ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોના બળની હાનિ થવા લાગતાં માણસ મૂઢ બની જાય છે. તે વખતે પોતાનાં માનેલાં સગાંસંબંધી, કે જેઓની સાથે તે લાંબા કાળથી રહેતો હોય છે, તેઓ પણ તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં હાસ્ય, ક્રીડા, રતિ કે શૃંગાર રહેતાં નથી. વય અને યૌવન પ્રાણીને વેગે ચાલ્યાં જાય છે. તે વખતે પ્રિય માનેલાં સગાંસંબંધી મનુષ્યનું મૃત્યુમાંથી રક્ષણ કરી શકતાં નથી કે તેનું શરણુ બની શકતાં નથી. જે માતપિતાએ નાનપણમાં તેનું પોષણ કર્યું હતું તથા

મોટો થયા પછી પોતે જેમનું રક્ષણ કરતો હતો, તે પણ તેને બચાવી શકતાં નથી.

“ અથવા અસંયમથી કેટલીક વાર તેને રોગો થાય છે. અથવા જેઓની સાથે તે લાંબા કાળથી રહેતો હતો, તે પોતાનાં માનેલાં માણસો પહેલાં જ તેને છોડીને ચાલ્યાં જાય છે. આમ તેઓ તેના સુખનું કારણ થઈ શકતાં નથી, કે તેને દુઃખમાંથી બચાવી શકતાં નથી; તેમ તે પોતે પણ તેઓને દુઃખમાંથી બચાવી શકતો નથી. દરેકને પોતપોતાનું સુખ કે દુઃખ જાતે જ ભોગવવું પડે છે,

“ તે જ પ્રમાણે, જે ઉપલોગસામગ્રી તેણે સગાં-સંબંધીઓ સાથે ભોગવવા માટે મહાપ્રયત્ને તથા ગમે તેવાં કુકર્મો કરીને એકઠી કરી હોય છે, તે ભોગવવાનો અવસર આવતાં કાં તો પોતે રોગથી ઘેરાઈ જાય છે, કે તે સગાં-સંબંધી જ તેને છોડીને ચાલ્યાં જાય છે; કે તે પોતે તેઓને છોડીને ચાલ્યો જાય છે.

“ અથવા કોઈ વાર તે ભેગી થયેલી સંપત્તિ દાયાદો વહેંચી લે છે, ચોર ચોરી જાય છે, રાજ લૂંટી લે છે, અથવા તે પોતે જ નાશ પામે છે કે અગ્નિથી બળી જાય છે. આમ સુખની આશાથી ભેગી કરેલી ભોગસામગ્રી દુઃખનું જ કારણ થઈ પડે છે. પરંતુ મોહથી મૂઢ બનેલાં મનુષ્યો તે જાણતાં નથી.

“ આમ કોઈ કોઈનું રક્ષણ કરી શકતું નથી, કે કોઈ કોઈને બચાવી શકતું નથી. દરેકને પોતાનાં સુખદુઃખ જાતે જ ભોગવવાં પડે છે. માટે જ્યાંસુધી પોતાની ઉંમર હજી મૃત્યુથી ઘેરાઈ નથી, તથા શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનું બળ

વગેરે કાયમ છે, ત્યાં સુધી અવસર ઓળખી શાણા પુરુષે પોતાનું કલ્યાણ બરાબર સાધી લેવું જોઈએ!”^૧

ભગવાનનું પ્રવચન સાંભળી, યુલ્લશતકે પણ કામદેવ ઉપાસકની પેઠે હૃષ્ટ, તુષ્ટ, અને પ્રસન્ન થઈ, ભગવાન પાસેથી બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો.

ત્યારબાદ શ્રમણોપાસક યુલ્લશતક શ્રાવકધર્મ યથાયોગ્ય પાળતો અને જૈન સાધુને લિક્ષાદિ આપતો રહેવા લાગ્યો.

એમ અણુવ્રત ગુણુવ્રત વગેરે પાળતાં પાળતાં યુલ્લશતકનાં ૧૪ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં. પંદરમા વર્ષને વચગાળે તેણે પણ, મહાવીર ભગવાન પાસેથી જાણેલો ધર્મ-માર્ગ ઝંઝટ વિના બરાબર અનુસરી શકાય તે માટે, પોતાના મોટા પુત્રને બધાં જ્ઞાતિ-સ્વજનની રૂબરૂમાં બધો વ્યવહાર-ભાર સોંપી, પૌષધશાળામાં શ્રમણભગવાન મહાવીરે બતાવેલા ધર્મમાર્ગ અનુસાર રહેવા માંડ્યું. [૧૫૫]

એક વખત, મધ્યરાત્રીએ એક દેવે યુલ્લશતકને તેના વ્રતમાંથી ચળાવવા માટે, ઉઘાડી તલવાર સાથે આવી, તેના ત્રણે પુત્રોને ચૂલણીપિતા ગૃહપતિના પુત્રોની જેમ મારી નાખ્યા. છતાં તે ડગ્યો નહીં. છેવટે તેણે તેના બધા પૈસા ઘરમાંથી કાઢીને બહાર રાજમાર્ગ^૨ ઉપર લઈ જઈ વહેંચી દેવાની ધમકી આપી. [૧૫૬-૮]

૧. આચારાંગ અધ્ય૦ ૨ : લોકવિજય.

૨. જેવા કે ‘સિંઘાહમ’ વગેરે : શીંગોડાને આકારે ત્રણ રસ્તા ન્યાં ભેગા થાય, ત્યાં વગેરે.

એટલે, ‘આ કોઈ અનાયૃબુદ્ધિવાળો પુરુષ આવાં અનાયૃ પાપકર્મો મારી સામે કરે છે; તે હવે જરૂર મારા પૈસા રાજમાર્ગ ઉપર લઈ જઈ વહેંચી દેશે, માટે મારે તેને પકડી લેવો જોઈએ,’” એમ વિચારી ચૂલણીપિતાની જેમ યુલ્લશતક ઊડીને ઊભો થયો, અને પેલા દેવને પકડવા ગયો. એટલે તે દેવ એકદમ આકાશમાં ઊડી ગયો, અને યુલ્લશતકના હાથમાં માત્ર થાંભલો આવ્યો. તેથી તેણે મોટા અવાજ સાથે કોલાહલ કરી મૂક્યો. [૧૬૧]

તેનો કોલાહલ સાંભળી, તેની બહુલા ભાર્યા જાગીને તેની પાસે આવી, અને આમ કોલાહલ કરવાનું કારણ તેને પૂછવા લાગી. [૧૬૧]

યુલ્લશતકે તેને પોતે જોયેલી બધી વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી બહુલાએ તેને કહ્યું કે, અહીં કોઈ માણુમ આવ્યો નથી, કે કોઈએ તમારા એકે પુત્રને માર્યો નથી. તમે કોઈ બિહામણું દ્રવ્ય જોયું હોય એમ લાગે છે, તથા તેને કારણે તમે વ્રત-નિયમ-પૌષ્ઠથી ચલિત થયા છો. માટે તમે એ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, ફરી વાર વ્રત સ્વીકારી, જેમ રહેતા હતા તેમ રહો. [૧૬૧]

યુલ્લશતકે બહુલા ભાર્યાની વાત વિનયથી સ્વીકારી. તેણે ચુલણીપિતાની પેઠે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, વ્રત-નિયમ-પૌષ્ઠનો ફરી સ્વીકાર કર્યો. [૧૬૨]

આનંદની પેઠે તેણે પણ પછી શ્રમણોપાસકની અગિયારે પ્રતિમાઓ સારી રીતે પાર કરી. છેવટે કામદેવ શ્રમણોપાસકની પેઠે મારણાંતિક સંલેખના સ્વીકારીને, સમાધિ

પૂર્વક મરણ પામી, તે સૌધર્મકલ્પના અરુણસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તેનું આયુષ્ય ચાર પદ્મોપમ વર્ષનું છે. ત્યાંથી તે મહાવિદેહવાસ પામી, સિદ્ધ બુદ્ધ, અને મુક્ત થશે. [૧૬૨]

૬

કુંડકોલિક

કંપિલપુર^૧ નગરમાં જિતશત્રુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં કુંડકોલિક નામે ગૃહસ્થ તેની પુષા નામની ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે છ કરોડ (પાલી) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં હતું, છ કરોડ વ્યાજે, અને છ કરોડ ઘરના વાપરમાં હતું. ઉપરાંત દશ હજાર ગાયોનો એક એવા છ પ્રજો હતા. [૧૬૩]

એક વખત શ્રમણભગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા તે નગરીમાં આવ્યા, અને ત્યાંના સહસ્રામ્રવણ ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા. તેમને આવેલા જાણી રાજા તેમ જ પ્રજાજનો તેમને વંદન-નમસ્કાર કરવા ઊમટ્યાં. કુંડકોલિક પણ તે સૌની સાથે ગયો. [૧૬૩]

૧. આને 'કાંપિલ્ય' કે 'કંપિલા' પણ કહે છે. તેરમા તીર્થંકર વિમલનાથનો જન્મ, રાજ્યભિષેક, દીક્ષા વગેરે પ્રસંગો ત્યાં બન્યા હતા. પાંચાલ દેશમાં ગંગા કિનારે આવેલું આ શહેર અયોધ્યાથી પશ્ચિમે આવેલું કહેવાય છે. ફરકબાદ જિલ્લામાં આવેલા કાયમગંજથી ઉત્તર પશ્ચિમમાં છ માઈલ ઉપર કંપિલા આવ્યું હોય તેમ લાગે છે. મહાભારતમાં ગંગાને કાંદે આવેલી માકંદીની પાસે દ્રુપદનું આ નગર હોવાનું જણાવ્યું છે.

ત્યાં ભેગી થયેલી મોટી પરિષદને ભગવાને ધર્મકથા કહી :—

“જરા વિચાર તો કરો! જગતમાં બધાંને જ સુખ પસંદ છે, અને બધાં સુખની જ પાછળ દોડતાં હોય છે. છતાં જગતમાં સર્વત્ર અંધપણું, બહેરાપણું, મૂંગાપણું, કાણાપણું, કુબ્જપણું, ખૂંધિયાપણું, કાળાપણું, કોઠિયાપણું વગેરે દુઃખો જોવામાં આવે જ છે. એ બધાં દુઃખો વિષય-સુખની પાછળ પડેલા મનુષ્યોને પોતાની આસક્તિરૂપી પ્રમાદને કારણે જ પ્રાપ્ત થયાં હોય છે. એ વિચારી, ભુલ્લમાન મનુષ્ય સાવધાન થાય. અજ્ઞાની મનુષ્ય જ વિષય-સુખની પાછળ પડી, અનેક પ્રકારના યોનિઓમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફરતો હણુયા કરે છે.

“મેં અમુક કર્યું છે, અને હજી અમુક કરીશ,” એવા ઘોડા ઘોડાવ્યા કરતો તે માયાપૂર્ણ મનુષ્ય પોતાનાં કર્તવ્યોમાં મૂઠ થઈ, ફરી ફરી લોભ વધાર્યા કરે છે, અને એ રીતે પોતે પોતાનો વેરી બને છે. સુખાથી, ગમે તેમ બોલતા, અને દુઃખથી મૂઠ બનતા જતા તે મનુષ્યની બુદ્ધિને બધું અવળું જ સૂઝે છે. એ રીતે પોતાના પ્રમાદથી તે પોતાનો નાશ કરે છે.

“કામો પૂર્ણ થવા અશક્ય છે, અને ભૂવિત વધારી શકાતું નથી. કામકામી મનુષ્ય શોક કર્યા જ કરે છે, તથા ઝૂંચ્યા કરે છે. મર્યાદાઓનો લોપ કરતો જતો તે કામી, પોતાની કામાસક્તિ અને રાગને કારણે પીડાય છે અને પરિતાપ પામે છે. જેનાં દુઃખ કદી શમતાં નથી એવો તે મંદ મનુષ્ય, દુઃખોના ફેરામાં જ ફર્યા કરે છે.

“લોગોથી કદી તૃષ્ણા શમી શકતી નથી. વળી તે મહાભયરૂપ તથા દુઃખના કારણરૂપ છે; માટે તેમની કામના છોડી દો તથા તેમને માટે કેઈને પીડા ન કરો. પોતાને અમર જેવો માનતો જે માણસ લોગોમાં મહાં શ્રદ્ધા રાખે છે, તે દુઃખી થાય છે. માટે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. કામોનું સ્વરૂપ અને તેમનાં વિકટ પરિણામો ન સમજતો કામકામી અંતે રહે છે, અને પસ્તાય છે.

“વિષયકષાયાદિમાં અતિ મૂઠ રહેતો માણસ સાચી શાંતિના મૂળરૂપ ધર્મને ઓળખી જ શકતો નથી. માટે, જે મહામોહમાં બિલકુલ પ્રમાદ ન કરવો. હે ધીર પુરુષ ! તું આશા અને સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કર. તે બેનું શૂળ સ્વીકારીને જ તું રખડયા કરે છે. સાચા શાંતિના સ્વરૂપનો અને મરણનો વિચાર કરીને, તથા શરીરને નાશવંત બાણીને કુશળ પુરુષ કેમ કરીને પ્રમાદ કરે ? જે મનુષ્યો દ્રુવ વસ્તુ ઇચ્છે છે, તેઓ ક્ષણિક તથા દુઃખરૂપ લોગણવનને ન ઇચ્છે. જન્મ અને મરણનો વિચાર કરીને બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે દૈવ એવા સંયમમાં જ સ્થિર થવું, તથા એક વાર સંયમ માટે ઉત્સુક થયા બાદ, અવસર ઓળખી એક મુહૂર્ત પણ પ્રમાદ ન કરવો.

“જેઓ કામગુણોને ઓળંગી બંધ છે, તેઓ ખરેખર મુક્ત છે. અકામ વડે કામને દૂર કરતા તેઓ, પ્રાપ્ત થયેલા કામગુણમાં પણ ખૂંચી જતા નથી.”^૧

ભગવાનનું પ્રવચન સાંભળી, કુંડકોલિકે પણ કામદેવ ઉપાસકની પેઠે હૃષ્ટ, તુષ્ટ, અને પ્રસન્ન થઈ, ભગવાન પાસેથી

૧. આચારાંગ : અધ્ય૦ ૨, લોકવિજય.

બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. ત્યારબાદ શ્રમણોપાસક કુંડકોલિક શ્રાવકધર્મ યથાયોગ્ય પાળતો અને જૈન સાધુને ભિક્ષાદિ આપતો રહેવા લાગ્યો. [૧૬૩]

એક વાર મધ્યાહ્ન સમયે શ્રમણોપાસક કુંડકોલિક અશોકવનિકામાં ગયો. ત્યાં તેણે પોતાની નામમુદ્રા^૧ અને ઉત્તરીય વસ્ત્રને ચખૂતરા^૨ ઉપર મૂક્યાં. ત્યાર બાદ લગવાન મહાવીર પાસેથી સ્વીકારેલી ધર્મસાધના અનુસાર તે સાધના કરવા લાગ્યો. [૧૬૪]

તે વખતે એક દેવ ત્યાં પ્રગટ થયો. [૧૬૫]

તેણે પેલા ચખૂતરા ઉપરથી નામમુદ્રા અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર ઉપાડી લીધાં; અને પછી અંતરિક્ષમાં રહી, પોતાનાં વસ્ત્રની કિનાર ઉપરની ઘૂઘરીઓ રણુકાવતો તે બોલ્યો :

“ હે કુંડકોલિક શ્રમણોપાસક, મંખલિપુત્ર ગોશાલે^૩ બતાવેલો ધર્મમાર્ગ સુંદર છે; કારણ કે, તેમાં એવું નિરૂપણ છે કે, ઉદ્યમ^૪, ક્રિયા,^૫ બળ, વીર્ય, પુરુષકાર-પરાક્રમ જેવી કોઈ વસ્તુ (શક્ય કે જરૂરી) નથી; તેમ જ બધું પહેલેથી હંમેશને માટે નક્કી થઈ ગયેલું છે;^૬ (પુરુષાર્થથી તેમાં

૧. નામ કોતરેલી મુદ્રા - મહોર.

૨. મૂળ : પુઠવિસિલપદ્મ. । કુદરતી શિલાનો નહીં, પણ ચણીને બનાવેલો.

૩. મહાવીરનો સમકાલીન, એક વખતનો મહાવીરનો શિષ્ય, અને પછી જિનપણામાં મહાવીરનો પ્રતિસ્પર્ધી ગોશાલ, આજ્ઞવિક સંપ્રદાયનો તીર્થંકર હતો. તેની તથા તેની સાથેના મહાવીરના સંબંધની, તેમ જ તેના સિદ્ધાંત અંગેની વિગતો માટે જુઓ આ પુસ્તકને અંતે પરિશિષ્ટ.

૪. ‘ઉત્થાન’ બહુ - પ્રયત્નશીલ થવું તે.

૫. કર્મ.

૬. નિયતા: સર્વમાવા: ।

કશેા ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી.) પરંતુ શ્રમણભગવાન મહાવીરે બતાવેલો ધર્મમાર્ગ સુંદર નથી;^૧ કારણકે, તેમાં એવું નિરૂપણ છે કે, ઉદમ, ક્રિયા, બળ, વીર્ય, પુરુષકાર-પરાક્રમ જેવી વસ્તુ છે; તેમ જ બધું પહેલેથી હંમેશને માટે નક્કી થઈ ગયેલું નથી. (પુરુષાર્થથી તેમાં જરૂરી ફેરફાર થઈ શકે છે, અને દરેક જણે કરવાનો છે.) [૧૬૬]

કુંડકોલિકે તેને જવાબ આપ્યો :- ઉદમ વગેરેમાં ન માનનારો, અને બધું પહેલેથી જ હંમેશ માટે નિયત થઈ ગયેલું છે એમ પ્રરૂપનારો ગોશાલકનો ધર્મમાર્ગ સુંદર હોય; અને ઉદમ વગેરેમાં માનનારો, અને બધું પહેલેથી જ હંમેશ માટે નિયત થયેલું ન માનનારો મહાવીરનો ધર્મ-માર્ગ ખરાબ હોય, તો તે આ તારી દિવ્ય શ્રી, ઘૃતિ, અને પ્રભાવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો? ઉદમથી-પુરુષાર્થથી? કે અનુદમથી? [૧૬૭]

દેવે જવાબ આપ્યો: “હે દેવાનુપ્રિય! મેં આ બધું અનુદમથી મેળવ્યું છે.” [૧૬૮]

કુંડકોલિકે કહ્યું: જો તે આ તારી દિવ્ય શ્રી, ઘૃતિ વગેરે અનુદમથી જ મેળવ્યું હોય, તો જે જીવો ઉદમ, બલ, વીર્ય અને પુરુષકાર-પ્રયત્ન વિનાના છે, તેઓ કેમ તેમના અનુદમથી તારા જેવી દિવ્ય શ્રી, ઘૃતિ વગેરે મેળવી દેવ બની જતા નથી? તેથી, તું જે કહે છે કે, મંબલિપુત્ર ગોશાલે બતાવેલો ધર્મમાર્ગ સુંદર છે, અને શ્રમણભગવાન મહાવીરે બતાવેલો અસુંદર છે, તે વાત મિથ્યા છે! [૧૬૯]

૧. મહ્નુલી ।

કુંડકોલિક શ્રમણોપાસકે આમ કહ્યું એટલે પેલો દેવ પોતે જ શંકિત થઈ ગયો અને તેનું ચિત્ત ડહોળાઈ ગયું. તેથી તે એનો કંઈ જવાબ આપી શક્યો નહીં. પછી પોતે ઉપાડી લીધેલાં કુંડકોલિકનાં નામમુદ્રા અને ઉતરીય વસ્ત્રને ચપ્પૂતરા ઉપર પાછાં મૂકી, તે જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં પાછો ચાલ્યો ગયો. [૧૭૦]

એ અરસામાં શ્રમણુલગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા પાછા કંપિલપુર આવી પહોંચ્યા. તેમને આવેલા જાણી કુંડકોલિક હર્ષ પામ્યો, અને ખીજા સૌ સાથે લગવાનને વંદન-નમસ્કાર કરવા ગયો. લગવાને સૌને ધર્મકથા કહી :

“જગતમાં કેટલાય વાદીઓ વિમોક્ષના હેતુરૂપ સદ્ધર્મને જાણતા નથી; તેઓ વિવિધ ભોગોમાં આસક્ત રહી, ગમે તેવી પ્રવૃત્તિઓ આચરતા હોય છે, અને વૈરબંધન ઊભું કર્યા કરતા હોય છે. તેઓને પોતાના યોછા થતા જતા આયુષ્યની પણ પરવા હોતી નથી; મમતાના માર્યા ગમે તેવાં સાહસ આચરતા તે મંદબુદ્ધિ લોકો પોતે અજરામર હોય તેમ રાતદિવસ ભોગોની કામનાથી તપ્યા કરે છે. અને છતાં તેઓને પૂછો તો ઝટ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશવા મંડી જાય છે, અને ‘અમારે મતે આત્મા નિષ્ક્રિય છે,’ કે ‘ક્રિયા જ ફલદાયક છે, જ્ઞાનની જરૂર નથી,’ અથવા ‘જ્ઞાન જ ઉપયોગી છે, ક્રિયાની કંઈ જરૂર નથી,’ એવા વાદો કહ્યા કરે છે.”

“ પરંતુ જગતનો સત્ય વિચાર કરનાર શ્રમણો અને બ્રાહ્મણો એમ જ કહે છે કે, દુઃખ પોતાનું જ કરેલું થાય છે, ખીબનું કરેલું નહીં. તેમ જ મોક્ષ પણ જ્ઞાન અને તે પ્રમાણેની ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

“ પ્રભને જે લોકો આવો હિતકર ઉપદેશ આપે છે, તેઓ જ આ જગતના ચક્ષુરૂપ નાયકો છે. તેમણે આ સંસારને પણ શાશ્વત કહ્યો છે. તેમાં રાક્ષસો, દેવો, ગાંધર્વોથી માંડી બધા જીવોને પોતપોતાનાં કર્મ અનુસાર સુખદુઃખ ભોગવતા જન્મમરણ પામ્યા કરવું પડે છે. તે ચક્રમાંથી મહાકષ્ટે છૂટી શકાય છે. વિષયો તથા કામભોગોમાં આસક્ત એવાં અજ્ઞાન પ્રાણીઓ તેમાં વારંવાર સપડાયા જ કરે છે.

“ જેને તે ચક્રમાંથી છૂટવું હોય, તેણે જગતના જ્યોતિરૂપ તથા ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરી તેને પ્રગટ કરનારા મહાત્માઓની સમીપ હંમેશાં રહેવું. કારણ તેઓ જ પોતાની જાતને તેમ જ જગતને, જીવોની ગતિ-અગતિને, જન્મ-મરણને, શાશ્વત-અશાશ્વતને તથા મનુષ્યના પરજન્મને જાણે છે. કર્મ આત્મામાં કેવી રીતે દાખલ થાય છે, અને તેને કેવી રીતે રોકી શકાય છે, તે તેઓ જાણે છે. તથા કર્મના ફળને તેમ જ કર્મના નાશને પણ તેઓ જાણે છે. જગતનું અતીત, વર્તમાન અને અનાગત સ્વરૂપ યથાર્થ જાણુતા હોઈ, તેઓ જ આ જગતના નેતા છે. તેમનો નેતા કોઈ નથી. ખુદ્ધ થયેલા તે લોકો આ સંસારચક્રનો અંત લાવી શકે છે.

“તેઓ નાના કે મોટા બધા પ્રાણોને અને સર્વ જગતને પોતાના જેવું ગણે છે. તેઓ બંને કેઈની હિંસા કરતા નથી કે ખીબ પાસે કરાવતા નથી. સર્વ કાળ જિતેન્દ્રિય અને મોક્ષમાર્ગમાં તત્પર રહી, તેઓ વીરપદ પામ્યા હોય છે. આ મહા ગહન સંસારમાં તેઓ જ માત્ર બગતા હોય છે. તેમને શબ્દ-સ્પર્શ વગેરે વિષયોમાં આસક્તિ કે દ્વેષ હોતો નથી. તેમ જ જીવન-મરણની પણ કામના હોતી નથી. સંયમથી સુરક્ષિત એવા તે પુરુષો, પોતાની મેળે કે ખીબ પાસેથી સત્ય બાણી, આ સંસારમાંથી મુક્ત થયા હોય છે. તેઓ જ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ આપવાને તેમ જ ખીબને સંસારસમુદ્રમાંથી બચાવવાને શક્તિમાન થાય છે, એમ હું કહું છું.”^૧

ધર્મકથા પૂરી થયા બાદ, કુંડકોલિકને સંબોધીને તેમણે કહ્યું : “હે કુંડકોલિક ! કાલે બપોરને સમયે અશોક-વનિકામાં એક દેવે આવીને તને આમ આમ કહ્યું, અને તેં તેને આમ આમ જવાબ આપ્યો, એ વાત ખરી ?”

કુંડકોલિકે કહ્યું, હા ભગવન્ ! ખરી છે !

પછી ‘આર્યો’ એમ કહીને શ્રમણનિર્ગ્રથો તથા નિર્ગ્રથી-ઓને સંબોધીને તેમણે કહ્યું : જ્યારે ઘરમાં રહેનારા આવા ગૃહસ્થો અર્થ, હેતુ, પ્રશ્નો, કારણ અને ખુલાસા વડે અન્ય સંપ્રદાયના માણસોને^૨ નિરુત્તર કરી શકે છે, તો હે આર્યો ! ખાર અંગોવાળું ગણિપિટક^૩ ભણનારા તમે શ્રમણનિર્ગ્રથો

૧. સૂત્રદર્શન અધ્ય૦ ૧૨, ૧૧-૨૨.

૨. અન્યતીર્થિકોને.

૩. આચાર્યની પેટી : અર્થાત્ શાસ્ત્રસમૂહ.

અને નિર્ઘ્નથીઓ તેો અન્યતીર્થિકોને અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, કારણ અને ખુલાસા વડે જરૂર નિરુત્તર કરી શકે જ ! [૧૭૪]

લગવાનની આ વાત તે શ્રમણ નિર્ઘ્નથી અને નિર્ઘ્નથીઓએ વિનયથી સ્વીકારી. [૧૭૫]

કુંડકોલિક ત્યાર બાદ લગવાનને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછીને તથા તેમના જવાબો બરાબર સમજીને પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો. [૧૭૬]

લગવાન મહાવીર પણ ત્યાંથી નીકળી બહારના પ્રદેશોમાં વિહરવા લાગ્યા. [૧૭૭]

પોતે લીધેલાં શીલવ્રત અને ગુણુવ્રત વગેરે પાળતાં પાળતાં કુંડકોલિક શ્રમણોપાસકનાં ૧૪ વર્ષો વીતી ગયાં. પછી પંદરમા વર્ષના વચગાળામાં તે, કામદેવ શ્રમણોપાસકની પેઠે, પોતાના મોટા પુત્રને પોતાનો બધો કારભાર સોંપીને, તેની અનુમતિથી પૌષધશાળામાં રહ્યો, અને લગવાને બતાવેલ ધર્મમાર્ગને અનુસરવા લાગ્યો. તેણે ત્યાં શ્રમણોપાસકની અગિયારે પ્રતિમાઓ એક પછી એક સારી રીતે પાર કરી. છેવટે મારણાંતિક સંલેખના સ્વીકારીને સમાધિ-પૂર્વક મરણ પામી, તે સૌધર્મકલ્પમાં અરુણધ્વજ વિમાનમાં દેવ થયો. ત્યાં ચાર પલ્યોપમ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું કરીને, મહાવિદેહવાસ પામી, તે સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થશે.

સદ્દાલપુત્ર

પોલાસપુરમાં જિતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં સદ્દાલપુત્ર નામે આજીવિકોનો ઉપાસક^૧ એક કુંભાર પોતાની અગ્નિમિત્રા ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. આજીવિક સિદ્ધાન્ત બરાબર સાંભળીને, સમજીને, પૂછીને, તે બાબતમાં તેણે નિશ્ચય અને નિર્ણય કરી લીધો હતો.^૨ તેને તે સિદ્ધાન્તમાં હાડકાં અને મજ્જા વચ્ચે હોય છે તેવો પ્રેમાનુરાગ હતો.^૩ તે એમ માનતો કે, આજીવિકનો સિદ્ધાન્ત એ જ પરમાર્થ છે, અને બીજા બધા અનર્થ છે. એ રીતે આજીવિક સિદ્ધાન્ત વડે પોતાના આત્માને કેળવતો તે ત્યાં રહેતો હતો. [૧૮૦-૧]

તેની પાસે એક કરોડ (પાલી) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં, એક કરોડ વ્યાજે, અને એક કરોડ ઘરવાપરમાં હતું. ઉપરાંત દશહજાર ગાયોનો એક વજ હતો. [૧૮૨]

પોલાસપુર નગરની બહાર તેનાં પાંચસો હાટ^૪ હતાં. તેમાં તેણે અનેક માણસોને પગાર, ખાવાનું અને રાજ^૫ આપીને રોકેલાં હતાં. તેઓ ત્યાં રાજ^૬ અસંખ્ય નાના

૧. અર્થાત્ મંબલિપુત્ર ગોશાલનો ગૃહસ્થ અનુયાયી. જુઓ આ પુસ્તકને અંતે પરિશિષ્ટ.

૨. લઘ્વઃ-ગૃહીતઃ-પૃષ્ઠઃ-વિનિશ્ચિતઃ-અભિગતઃ ।

૩. અટ્ટિમિજપેમાણુરાગરત્તે ।

૪. કુંભકારાપણ ।

૫. મૃતિ-મક્ત-વેતન ।

૬. કહાકહિ ।

ઘડા (કરક), ગાડવા (વારક), કડાયાં-ખેડાં (પિહહ), કળશ, અલિંબર^૧, ચંબુ (જંબૂલ) અને ઊંટ ઉપર પાણી લાવવાનાં મટકાં (ઉટ્ટિયા) ખનાવે છે, તથા ખીબ્બ અનેક પગારદાર પુરુષો તેમને રાજમાર્ગોમાં વેચે છે.^૨ [૧૮૪]

એક વખત આજીવિકોપાસક સદાલપુત્ત, અશોક-વનિકામાં જઈ, મંખલિપુત્ત ગોશાલ પાસેથી જાણેલા ધર્મ-માર્ગ અનુસાર સાધના કરતો હતો. તેવામાં ત્યાં તેની પાસે ધૂધરીઓવાળાં વસ્ત્ર પહેરેલો એક દેવ પ્રગટ થયો. તે આકાશમાં અધધર રહીને કહેવા લાગ્યો : “ હે દેવાનુપ્રિય ! કાલે અહીં એક મહાપ્રાહ્મણુ આવનાર છે. તે પરિપૂર્ણ રીતે પ્રગટેલાં^૩ જ્ઞાનદર્શન ધારણુ કરનાર છે, અતીત-વર્તમાન-ભવિષ્યના જાણુકાર છે, અરિહંત-^૪જ્ઞિન-^૫કેવલી-^૬સર્વજ-સર્વદર્શી^૭ છે; ત્રૈલોક્યે ભાવપૂર્વક નિહાળેલા-માનેલા-પૂજેલા, છે; દેવ-મનુષ્ય-અસુર સહિત આખા લોકે અર્ચવા લાયક, વંદવા લાયક, સત્કારવા લાયક, સંમાનવા લાયક, તથા કલ્યાણુ-મંગળ-દૈવત-ચૈત્યની જેમ ઉપાસવા લાયક છે; અને તથ્ય કર્મોથી યુક્ત છે. તો તું તેમનું વંદન-પૂજન કરજે, અને નિર્દોષનિજીવ એવાં ખાન-પાન-મેવો-મુખવાસ તથા

૧. માટીનું મોટું વાસણ. ૨. કિંતિ કષ્ટમાણા વિહરન્તિ ।

૩. આવરણુ કરનાર કર્મોના ક્ષય થવાથી ખરાખર-પરિપૂર્ણ રીતે પ્રગટેલાં.

૪. રાગદ્વેષાદિ અરિ-શત્રુને હણુનાર. અથવા (ઘર્હ) પૂજને યોગ્ય (ઘર્હવ) ૫ રાગદ્વેષાદિને છતનાર.

૬. આત્મા ઉપરથી કર્મનાં આવરણુ દૂર થતાં પ્રગટર્ણુ સર્વ પદાર્થોના સર્વ ભાવો ખતાવનારું કેવળજ્ઞાન જેણુ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેવાં.

સૂવાનું અને ઝડીંગવાનું પાટિયું, શય્યા તથા ખિછાના દ્વારા તેમને નિમંત્રણ કરજો.” આમ બે-ત્રણ વાર કહીને તે દેવ પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો. [૧૮૫-૭]

આજીવિકોપાસક સદાલપુત્રને આ સાંભળીને એવો ખ્યાલ બંધાયો કે, જરૂર આવતી કાલે મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક મંબલિપુત્ર ગોશાલ જ આવવાના હશે. કારણ કે, તે જ મહાપ્રાહ્મણ, જિન, કેવલી, સર્વજ્ઞ વગેરે છે. તે જરૂર હું તેમને વંદન-નમસ્કાર કરીશ, તથા ખાનપાન, વગેરેથી નિમંત્રણ આપીશ ! [૧૮૬]

ખીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં જ શ્રમણલગવાન મહાવીર ત્યાં સહસ્રામ્ર ઉદ્યાનમાં આવીને ઊતર્યા. પોલાસપુરના લોકો તેમનું ધર્મપ્રવચન સાંભળવા ગયા. [૧૮૬]

સદાલપુત્ર પણ તેમના આવ્યાની વાત જાણી, નાહી-ઘોઈ, શુદ્ધ વસ્ત્રો અને યોગ્ય અલંકારો પહેરી, મનુષ્યસંઘ સાથે તેમનાં દર્શને ગયો. [૧૯૦]

લગવાને તે સૌને ધર્મકથા કહી :—

“મનુષ્યજન્મરૂપી આ અવસર અનુપમ છે. મનુષ્ય-જન્મથી વ્યુત થનારને પછી સમ્યગ્ જ્ઞાન થવું દુર્લભ છે, તેમ જ ધર્મનું રહસ્ય પામી શકે તેવી ચિત્તવૃત્તિ પણ દુર્લભ છે. ખીજા કેટલાક વાદીઓ લલે માનતા હોય કે, દેવ લોકો (જ) મોક્ષ પામી શકે છે; પરંતુ લોકોત્તર જૈન સિદ્ધાંતનો તો નિર્ણય છે કે, આ મનુષ્યલોકમાં જ આપણે ધર્મની આરાધના કરીને કાં તો કૃતકૃત્ય થઈ શકીએ છીએ, અથવા ઉત્તમ ગતિને પામી શકીએ છીએ. માટે મનુષ્યદેહ

પ્રાપ્ત કરી, કર્મોનો નાશ થાય તેવું પરાક્રમ પ્રગટાવી, ઈદ્રિયોના પ્રવાહોને રોકી, વિકારરહિત થવા પ્રયત્ન કરો. કારણ કે, ત્યાં સુધી ધર્મમાર્ગમાં આચરણ અસંભવિત છે.

“ સ્ત્રી વગેરે કામભોગો ડુકરને કાંસામાં સપડાવનાર નીવાર જેવા છે. જેઓ સ્ત્રીઓને સેવતા નથી, તેઓ આ સંસારમાં મુક્ત છે. વિષયેચ્છાનો અંત લાવનાર પુરુષ મનુષ્યોના ચક્ષુરૂપ છે. માટે એ ‘અંત’ પામવાને જ પ્રયત્નશીલ થાઓ. જુઓને અસ્થાનો પણ ‘અંત’ (ધાર) જ કામ આવે છે, અને પૈડું પણ અંત (નેમિ) ઉપર જ ફરે છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્યો વસ્તુઓના અંત સેવીને સંસારનો પણ અંત લાવે છે.

“ આમ જેણે પૂર્વે બાંધેલું કર્મ ખંખેરી નાખ્યું છે, અને નવું થવા દીધું નથી, તે મહાવીર પછી જન્મતો નથી કે મરતો નથી. વાયુ જેમ જ્વાળાને ઓળંગી જાય છે, તેમ તે જગતના મનોરમ કામભોગોને ઓળંગી જાય છે. તેને હવે કશો સંકલ્પ રહ્યો નથી; તેમ જ જીવિત કે મરણની પણ કામના રહી નથી. તે હવે જગતના ચક્ષુરૂપ બન્યો છે. પોતાનાં પૂર્વકર્મોને લીધે તે હવે મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશે છે. તે ઉપદેશ લિન્ન લિન્ન પ્રાણીઓ પ્રમાણે લિન્ન લિન્ન હોય છે. અનુત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા તેને મન-વાણી-કાયાથી કોઈનો વિરોધ હોતો નથી. કારણ કે તે સાચી આંખવાળો હોય છે. તેને જગતનના પૂજન-સત્કારની દરકાર હોતી નથી. જે મનુષ્ય શુદ્ધ, પરિપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ ધર્મનો ઉપદેશ આપતો હોય, અને પોતે પણ તે ધર્મના સ્થાનરૂપ બન્યો

હોય, તે પ્રજ્ઞાવાન તથાગતને હવે ઘીજી જન્મની વાત કેવી ?”^૧ [૧૬૧]

ધર્મકથા પૂરી થયા બાદ લગવાને સદાલપુત્રને સંબોધીને કહ્યું, “હે સદાલપુત્ર ! કાલે તું અશોકવનિકામાં અપોરે બેઠો હતો, ત્યારે તારી આગળ એક દેવ પ્રગટ થયો હતો, અને તેણે તને એક મહામાહાણુ, જિન, કેવલી આવવાના છે એવી વાત કહી હતી, એ સાચું છે ?”

“હા, સાચું છે !”

“હે સદાલપુત્ર, તે દેવે મંગલપુત્ર ગોશાલકને ખ્યાલમાં રાખીને એ કહ્યું નહોતું !” [૧૬૨]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરનું આ કહેલું સાંભળી સદાલપુત્રને વિચાર આવ્યો કે, “આ શ્રમણુલગવાન મહાવીર મહા-બ્રાહ્મણુ, જિન, કેવલી, તથા તથ્ય કર્મોથી યુક્ત છે. માટે આમને વંદન અને નિમંત્રણુ કરવામાં મારું ભલું રહેલું છે.

આમ વિચારી તેણે લગવાનને વંદન કરીને કહ્યું : “હે લગવન ! પોતાસપુરની બહાર મારું હાટ છે. આપને બે કાંઈ સૂવાનું-અડીંગવાનું પાટિયું વગેરે બેઠાં, તો તે ત્યાં સુખે મેળવી શકો છો !” [૧૬૩]

લગવાન મહાવીર તેની વાત સ્વીકારીને પોતાને બેઠાં પાટિયાં વગેરે મેળવી, ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યા. [૧૬૪]

એક વાર આજીવિકોપાસક સદાલપુત્ર પવનથી સુકાયેલાં કાચાં વાસણોને મકાનમાંથી બહાર કાઢીને તડકામાં સૂકવતો હતો. [૧૬૫]

૧. સૂત્રકૃતાંગ : અધ્ય૦ ૧૫.

તે વખતે શ્રમણભગવાન મહાવીરે આજીવિકાપાસક સદાલપુત્તને કહ્યું :—

“હે સદાલપુત્ત ! આ માટીનું વાસણ કેવી રીતે બન્યું છે ?” [૧૯૬]

સદાલપુત્તે જવાબ આપ્યો :—“હે ભગવાન ! પહેલાં એ માટીરૂપે હતું. તે માટીને પાણીથી પલાળવામાં આવી, તથા તેમાં રાખ અને લાદ^૧ મેળવવામાં આવ્યાં. પછી તેને ચાક ઉપર ચડાવવામાં આવી, ત્યારે આ વાસણ બન્યું છે.”

તે સાંભળીને ભગવાન મહાવીરે કહ્યું : હે સદાલપુત્ત ! આ વાસણો બને છે, તે ઉદમ, બળ, વગેરેથી બને છે કે એ વિના જ બને છે ? [૧૯૮]

સદાલપુત્તે જવાબ આપ્યો : ભગવન ! ઉદમ, બળ, વગેરે વિના બને છે. કારણ કે બધા ભાવો પહેલેથી હંમેશને માટે નિયત થયેલા છે. (નવો ફેરફાર કશાથી થઈ શકતો નથી.) [૧૯૯]

ભગવાને ફરી સદાલપુત્તને પૂછ્યું : કોઈ માણસ તારાં આ કાચાં કે પાકાં વાસણો ઉપાડી જાય, ફેંકી દે, કે ફેંકી નાખે, અથવા તારી આ અગ્નિમાત્રા ભાર્યા સાથે ભોગો ભોગવે, તો તું તેને શિક્ષા કરે કે નહીં ?

સદાલપુત્તે જોલ્યો : ભગવન ! જરૂર હું તે પુરુષને ધમકાવું, મારું, ખાંધું, રગદોળું, તરછોડું, તાડું, દંડું, નિર્ભર્ત્સના કરું, તેમ જ અકાળે જીવિતરહિત કરું. [૨૦૦]

૧. છોરેણ ય કરિસેણ ।

ભગવાન ઝોલ્યા : હે સદાલપુત્ર ! જો ઉદમ, બળ, વીર્ય, પરાક્રમ જેવી વસ્તુ જ ન હોય, અને બધા ભાવો હંમેશને માટે નિયત થયેલા જ હોય, તો પછી કોઈ એ ચોર્યું, ફેડ્યું, કે તારી સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કર્યો એમ કહી શકાય નહીં; (કારણ કે, ઉદમ વગેરેથી નવું કશું કોઈ વડે કરી શકાતું નથી, અને બધા ભાવો જેમ બનવાના હોય છે તેમ બન્યા કરે છે.) એટલે પછી તું શા માટે તે માણસને મારે કે બાંધે ? તે માણસે કંઈ નવું કશું જ નથી; બધું પહેલેથી નક્કી હતું તેમ જ થયું છે. છતાં જો તું કોઈ માણસને ચોરવા-ફેડવા બદલ કે તારી સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરવા બદલ મારે કે હણે, તો પછી ‘ઉદમ, બળ વગેરે વસ્તુઓ નથી, અને બધા ભાવો નિયત જ છે,’ એમ તારું કહેવું ઝોલું છે ! [૨૦૦]

ભગવાને કહેલી આ દલીલ સાંભળીને સદાલપુત્રને સમજણ આવી. [૨૦૧]

તેણે ભગવાનને વંદન-નમસ્કાર કરીને કહ્યું : “હે ભગવન્ ! હું આપની પાસેથી ધર્મ સાંભળવા ઇચ્છું છું.” [૨૦૨]

પછી ભગવાને તે આજીવિકોપાસકને પોતાનો સિદ્ધાંત સમજાવ્યો. [૨૦૩]

શ્રમણભગવાન મહાવીર પાસેથી ધર્મ સાંભળીને સદાલપુત્ર શ્રમણોપાસકે હૃષ્ટ, તુષ્ટ, અને પ્રસન્ન થઈ, આનંદની પેઠે ભગવાન પાસેથી બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો, તથા પોતાની પ્રાસે હતી તેટલી ધનસંપત્તિની

અને ભોગતૃષ્ણા વગેરેની મર્યાદા બાંધી લીધી. પછી લગવાનને વંદન-નમસ્કાર કરીને તે પોલાસપુર નગરમાં પાછો ફર્યો, અને પોતાને ઘેર આવી પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું: “હે દેવાનુપ્રિયા! તું અહીં આવેલા લગવાન મહાવીર પાસે જા, અને તેમને વંદન-નમસ્કાર કરી, તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રતવાળો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારી આવ.” [૨૦૪]

અગ્નિમિત્રાએ શ્રમણોપાસક અનેલા સદાલપુત્તની એ વાત વિનયપૂર્વક સ્વીકારી. એટલે સદાલપુત્તે પોતાના કૌટુંબિક નોકરોને બોલાવીને હુકમ આપ્યો કે, “હે દેવાનુપ્રિયો! જાઓ અને જલદીથી કુશળ હાંકનારાઓએ^૧ જોડેલો રથ^૨ જોડાવી લાવો. તે રથને ઉત્તમ, જુવાન, શણુગારેલા બળદ જોતરજો; તથા સારી રીતે શણુગારજો; અને તૈયાર થાય એટલે મને બહાર આપજો!”^૩ [૨૦૬]

૧. લઘુકરણ-યુક્ત-યોજિતમ્। ‘શીઘ્ર છે વેગ જોડનો, એહવો રથ તુમે જોતરો’-એવો અર્થ પણ ટ્યો કરે છે.

૨. ધાર્મિક યાત્રાવરં। ધાર્મિક-શુભ-સારા પ્રસંગોએ વાપરવાનું શ્રેષ્ઠ વાહન. મોજશોખ માટે ગમે તે વાહન વાપરે; અમુક વિશિષ્ટ પ્રસંગોએ તો અંબીર પ્રકારનું - બૂનું ચાલતું આવેલું - વાહન હોય.

૩. મમ ઇવમાણત્તિયં પચ્ચવ્વિણહ — ‘મારી એ આજ્ઞા મને પાછી આપજો.’ એ રથ તથા બળદનાં મૂળમાં નીચેનાં વિશેષણો વધુ છે: તે બળદો — કે જેમની ખરીઓ તથા પૂછડું સમાન-સરખાં-મળતાં આવતાં હોય; જેમનાં શીંગડાં અણીદાર તથા ગાંડા રહિત બરાબર સમાન (સમલિખિત) હોય; સોનાના તારવાળાં કૂમતાંવાળાં જોતરાંથી શોભતા, રૂપેરી ઘંટડીઓ (ગળે આંધેલા સુતરાઈ રાશ તથા સોનાના તારવાળી નાથથી કબજે રખાતા;

કૌટુંબિક પુરુષોએ રથ તૈયાર કરીને ખબર આપી.

[૨૦૭]

એટલે અગ્નિમિત્રા નાહી-ધોઈ, શુદ્ધ થઈ, શુદ્ધ તથા સમારંભને યોગ્ય વસ્ત્રો પહેરી, થોડી સંખ્યાનાં પણ મોટી કિંમતનાં આભરણોથી વિભૂષિત થઈ, દાસીઓથી વીંટળાઈને તે રથમાં બેઠી, અને સહસ્રામ્રવણ ઉદ્યાનમાં ગઈ. પછી રથમાંથી ઊતરી, દાસીઓ સાથે જ્યાં લગવાન હતા ત્યાં ગઈ, અને ત્રણવાર તેમની પ્રદક્ષિણા તથા વંદન-નમસ્કાર કરી, બહુ દૂર નહીં તેમ બહુ પાસે નહીં એવી રીતે હાથ બેઠી ઊભી રહી અને તેમની ઉપાસના કરવા લાગી. [૨૦૮]

ત્રમણલગવાન મહાવીરે તેને તથા ત્યાં આવેલાં સૌને ધર્મકથા કહી:—

“જગતના લોકોની કામનાઓને પાર નથી. તેઓ યાજ્ઞીમાં પાણી ભરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે કામનાઓ પૂરી કરવા જતાં ખીજાં પ્રાણીઓનો વધ કરવો પડે, તેમને પરિતાપ આપવો પડે, તેમને તાપે કરવાં પડે, કે આખાં જનપદોને તેમ કરવું પડે, તોપણ તેઓ પાછું બેતા નથી. કામમૂઠ અને રાગદ્રેષમાં ફસેલાં તે મનુષ્યો આ જીવનનાં માન-સત્કાર-પૂજનમાં આસક્ત રહે છે, અને વાસના ભેગી કરે છે. વાસનાઓ વડે સિંચાયેલાં તે મનુષ્યો ફરી ફરી ગર્ભમાં આવે છે. વિષયોમાં મૂઠ બનેલાં તે માણસો ધર્મને બાણી શકતાં ન હોવાથી જરા-મૃત્યુને વશ રહે છે.

નીલકમળની માળાઓ (મેહકા)વાળા શ્રેષ્ઠ જીવાન બળદો; તે રથ વિવિધ મણિ તથા સોનાની ઘંટડીઓની બળ ચારે બાજુ ભરવેલો, સારા લાકડાનું બનાવેલું સીકું, ઉત્તમ, અને સારી રીતે ઘડેલું એવું ધોંસકું બરાબર બેસારેલો.

“એટલે પરાક્રમી વીર મનુષ્યે વિષયસંગથી પ્રાપ્ત થતા અંધનના સ્વરૂપને અને પરિણામે પ્રાપ્ત થતા જન્મ-મરણરૂપી શોકને જાણીને સંયમી થવું; તથા મોટાં અને નાનાં—અધી જાતનાં રૂપોમાં વૈરાગ્ય ધારણ કરવો. જન્મ અને મરણમાં રહેલાં દુઃખને તથા તેમના હેતુરૂપ સકામ પ્રવૃત્તિ અને હિંસાને સમજીને, સંયમ સિવાય બીજી તરફ ન જાયો! હિંસા ન કરો કે ન કરાવો! તૃષ્ણામાં નિર્વેદ પામો! કામલોગોમાં વિરક્ત થઈ ઉચ્ચદર્શી થાઓ! સંસારના આંટાફેરા સમજીને રાગ અને દ્વેષથી અસ્પૃષ્ટ રહેતો માણસ આ સંસારમાં કશાથી છેદાતો નથી, લેદાતો નથી, બળાતો નથી કે હણાતો નથી.

“માયા વગેરે કષાયોવાળા તથા વિષયાસક્તિરૂપી પ્રમાદથી યુક્ત મનુષ્ય ફરી ફરીને ગર્ભમાં આવે છે. પરંતુ શબ્દ અને રૂપમાં તટસ્થ રહેતો, સમજદાર, અને મૃત્યુથી ડરતો મનુષ્ય જન્મમરણમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે.

“જગતનાં કિંકર્તાવ્યમૂઠ, અને દુઃખસાગરમાં ડૂબેલાં પ્રાણીઓને જોઈને અપ્રમત્ત મનુષ્યે સર્વ તજી, સંયમધર્મ સ્વીકારવો અને તેના પાલનમાં પ્રયત્નશીલ થવું. જેમને સંસારના સર્વ પદાર્થો પ્રાપ્ત હતા તેવાઓએ પણ તેમનો ત્યાગ કરી, સંયમધર્મ સ્વીકાર્યો છે. માટે જ્ઞાની પુરુષે એ અધું નિઃસાર સમજી, સંયમ સિવાય બીજાનું સેવન ન કરવું.

“હે મનુષ્ય ! તું જ તારો મિત્ર છે. બહારના મિત્રની શોધ છોડી, તું તારા જ આત્માને નિગ્રહમાં રાખ. તે રીતે તું દુઃખમાંથી મુક્ત થઈ શકીશ.

“પ્રમાદી મનુષ્યને જ બધે પ્રકારે ભય હોય છે; અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય હોતો નથી. લોકાનું દુઃખ સમજીને અને લોકના સંયોગોને છોડીને, વીર પુરુષો મહામાર્ગે વળે છે. ઉત્તરોત્તર જાંચે ને જાંચે ચડતા તેઓ અસંયમી જીવન ઇચ્છતા જ નથી.

“પોતાનું શ્રેય સાધવામાં પ્રયત્નશીલ થયેલો સંયમી દુઃખોથી ઘેરાવા છતાં ગભરાય નહીં; અને વિચારે કે આ જગતમાં સંયમી પુરુષો જ લોકાલોકના પ્રપંચમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે.

“સત્યમાં ધૃતિ કરો !”^૨

લગવાન મહાવીર પાસેથી ધર્મ સાંભળીને હૃષ્ટ, તુષ્ટ અને પ્રસન્ન થઈ અગ્નિમિત્રાએ મહાવીર લગવાનને વંદન-નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું: “હે લગવન! આપના જૈન સિદ્ધાંતમાં મને શ્રદ્ધા થાય છે; તમે કહો છો તે ખરું છે. પરંતુ તમારી પાસે જેમ ખીબ લોકો ગૃહત્યાગ કરી, મુંડ થઈ, પ્રવ્રજ્યા લઈને રહે છે, તેમ હું કરી શકું તેમ નથી. પરંતુ તમારા કહેલા પાંચ આણુવત અને સાત શિક્ષાવત-વાળા ગૃહસ્થધર્મને હું સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.” [૨૧૦]

લગવાને તેને કહ્યું: કશા પ્રતિબંધ વિના તને જેમ ક્ષાવે તેમ કર !

એટલે અગ્નિમિત્રાએ શ્રમણુલગવાન મહાવીર પાસે ખાર પ્રકારનો શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો. ત્યાર પછી લગવાનને

વંદન-નમસ્કાર કરી, તે પોતાના રથમાં બેસીને ઘેર પાછી ફરી. [૨૧૧]

મહાવીર પણ ત્યાર બાદ ત્યાંથી નીકળી બહારના પ્રદેશોમાં વિહરવા લાગ્યા. [૨૧૨]

શ્રમણોપાસક બનેલો સદાલપુત્ર જીવાજીવનું^૧ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, ગૃહસ્થધર્મને પાળતો સુખે રહેવા લાગ્યો. [૨૧૩]

હવે, મંખલિપુત્ર ગોશાલને ખબર પડી કે, સદાલપુત્રે આજીવિક સિદ્ધાંતનું^૨ વમન કરી, નિર્ઋથોની દષ્ટિ^૩ સ્વીકારી છે. તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે, 'હું ત્યાં જઈ, તેણે સ્વીકારેલી નિર્ઋથશ્રમણોની દષ્ટિ છોડાવીને ફરી આજીવિકની દષ્ટિ તેની પાસે ગ્રહણ કરાવું.' એવો વિચાર કરી, તે પોતાના આજીવિક સંઘ સાથે પોલાસપુર નગરમાં આવ્યો, અને ત્યાંના આજીવિકોના મઠમાં^૪ ઊતર્યો. ત્યાં પોતાનો વસ્ત્ર-પાત્ર વગેરે સરંજામ મૂકીને, કેટલાક આજીવિકો સાથે તે સદાલપુત્ર શ્રમણોપાસકને ત્યાં ગયો. [૨૧૪]

સદાલપુત્ર શ્રમણોપાસકે મંખલિપુત્ર ગોશાલને આવતો બોલ્યો, પણ તેણે તેનો આદર ન કર્યો,^૪ તથા પોતે ઓળખતો ન હોય એમ ચૂપ રહ્યો. [૨૧૫]

આ પ્રમાણે પોતાનો સત્કાર ન થયો, ત્યારે મંખલિ-પુત્ર ગોશાલ સૂવા-ઝડીંગવાનાં પાટિયાં તથા પથારી-બિછાનાં

૧. અર્થાત્ જીવ, અજીવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષરૂપી જૈન સિદ્ધાંતનાં નવ તથ્યો એટલે કે તત્ત્વો. જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, કે 'તત્ત્વર્થ' સૂત્ર'માં તે બધાંની વ્યાખ્યા.

૨. મૂળ: સમય અને દષ્ટિ. ૩. મૂળ: 'સભા'.

૪. નો આઢાઈ.

મેળવવા માટે શ્રમણુલગવાનનાં ગુણુકીર્તાન કરતો સંદાલપુત્ર પ્રત્યે બોલ્યે :—

“હે દેવાનુપ્રિય! અહીં મહાપ્રાદ્ધાણુ પધાર્યા છે.”

સંદાલપુત્ર ગોશાલને પૂછ્યું : મહાપ્રાદ્ધાણુ કોણુ છે? [૨૧૭]

ગોશાલકે કહ્યું :— શ્રમણુલગવાન મહાવીર મહાપ્રાદ્ધાણુ છે.

સંદાલપુત્રે પૂછ્યું : શાથી તે મહાપ્રાદ્ધાણુ છે?

ગોશાલકે કહ્યું :—હે સંદાલપુત્ર! શ્રમણુલગવાન મહાવીર પરિપૂર્ણુ રીતે પ્રગટેલાં જ્ઞાન અને દર્શન ધારણુ કરનાર છે, ત્રૈલોક્યે ભાવપૂર્વક નિહાળેલા-માનેલા-પૂજેલા છે^૧, તથા તથ્ય કર્મોથી યુક્ત છે, તેથી તે મહાપ્રાદ્ધાણુ છે.

ત્યાર બાદ ગોશાલે ફરીથી કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય! અહીં મહાગોપ પધાર્યા છે.

સંદાલપુત્રે પૂછ્યું : મહાગોપ કોણુ છે?

ગોશાલકે કહ્યું : શ્રમણુલગવાન મહાવીર મહાગોપ છે.

સંદાલપુત્રે પૂછ્યું : શાથી તે મહાગોપ છે?

ગોશાલકે કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય! આ સંસારરૂપી અટવીમાં નાશ પામતા, વિનાશ પામતા, ખવાઈ જતા, છેદાઈ જતા, ભેદાઈ જતા, લોપાઈ જતા તથા વિલોપાઈ જતા જીવોનું ધર્મરૂપી દંડથી સંરક્ષણુ તેમજ સંગોપન કરી, તેમને નિર્વાણુરૂપી મોટા વાડામાં સ્વહસ્તે પહોંચાડે છે, માટે તે મહાગોપ છે.

૧. વગેરે બધું આગળ પા. ૮૬ મુજબ.

ત્યાર બાદ ગોશાલે ફરી કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય ! અહીં મહાસાર્થવાહ પધાર્યા છે.

સદાલપુત્તે પૂછ્યું : મહાસાર્થવાહ કોણ છે ?

ગોશાલકે કહ્યું : શ્રમણભગવાન મહાવીર મહાસાર્થવાહ છે.

સદાલપુત્તે પૂછ્યું : શાથી તે મહાસાર્થવાહ છે ?

ગોશાલકે કહ્યું : આ સંસારરૂપી અટવીમાં નાશ પામતા જીવોને ધર્મરૂપી પંથ વડે નિર્વાણરૂપી મોટા નગરમાં સ્વહસ્તે પહોંચાડે છે, માટે તે મહાસાર્થવાહ છે.

ત્યાર બાદ ગોશાલે ફરીથી કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય ! અહીં મહાધર્મકથી પધાર્યા છે.

સદાલપુત્તે પૂછ્યું : મહાધર્મકથી કોણ છે ?

ગોશાલકે કહ્યું : શ્રમણભગવાન મહાવીર મહાધર્મકથી છે.

સદાલપુત્તે પૂછ્યું : શાથી તે મહાધર્મકથી છે ?

ગોશાલકે કહ્યું : આ અગાધ સંસારમાં નાશ પામતા, ઉન્માર્ગે ચડેલા, સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા, મિથ્યાત્વના બળથી પરાજિત થયેલા, અને આઠ પ્રકારનાં ૨કર્મોરૂપી અંધારાના પડળથી આવૃત્ત એવા જીવોને સમજૂતી અને

૧. વસ્તુના યથાર્થ શ્રદ્ધાનનો અભાવ, અને વસ્તુનું અયથાર્થ શ્રદ્ધાન.

૨. જ્ઞાન આવરનારાં 'જ્ઞાનાવરણ', દર્શન આવરનારાં 'દર્શનાવરણ', સુખ કે દુઃખ અનુભવાવનારાં 'વેદનીય', મોહ પામડનારાં 'મોહનીય', ભવધારણ કરાવનારાં 'આયુષ', વિશિષ્ટ ગતિ-વ્યતિ-પ્રાપ્ત કરાવનારાં 'નામ', હૃદયપણું-નીચપણું પમાડનારાં 'ગોત્ર', અને દેવા-લેવામાં વિદ્ર બહાં કરાવનારાં 'અંતરાય.'

બોધ આપીને સંસાર-કાંતારમાંથી પાર ઉતારનાર છે, માટે તે મહાધર્મકથી છે.

ત્યાર બાદ ગોશાલકે ફરીથી કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય ! અહીં મહાનિર્યામક પધાર્યા છે.

સદાલપુત્રે પૂછ્યું : મહાનિર્યામક કોણ છે ?

ગોશાલકે કહ્યું : શ્રમણુલગવાન મહાવીર મહાનિર્યામક છે.

સદાલપુત્રે પૂછ્યું : શાથી તે મહાનિર્યામક છે ?

ગોશાલકે કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય ! આ સંસારરૂપી મહાસમુદ્રમાં નાશ પામતા, ડૂબતા અને ગળકાં ખાતા જીવોને ધર્મરૂપી નાવ વડે પાર ઉતારીને નિર્વાણને કાંઠે પહોંચાડનારા છે, તેથી તે મહાનિર્યામક છે. [૨૧૮]

ગોશાલ પાસે આ વાત સાંભળીને સદાલપુત્રે કહ્યું કે, હે દેવાનુપ્રિય ! તમે આ પ્રકારના ચતુર છો, દક્ષ છો, વક્તા છો, શિક્ષણુ પામેલા છો, તાર્કિક છો, વિજ્ઞાની છો; તો તમે મારા ધર્મોપદેશક ધર્માચાર્ય મહાવીર સાથે વિવાહ કરી શકશો ?

ગોશાલે કહ્યું : ના !

સદાલપુત્રે પૂછ્યું : શાથી ?

ગોશાલકે કહ્યું : હે સદાલપુત્ર ! જેમ કોઈ એક તરુણુ, પૂરા કદનો^૧, કુશળ અને ચતુર પુરુષ બ્યારે એક મોટા બકરાને, ઘેટાને, ફૂકડાને, તેતરને, બટેરાને, લાવરીને, કખૂતરને, કપિંજલને, કાગડાને કે બાજને હાથ, પગ, ખરી, પૂછડી, પીંછાં, શીંગડાં કે રૂંવાડાંમાંથી ગમે તે અંગમાંથી

પકડે, ત્યારે તે જરાપણ હાલીચાલી શકતું નથી; તે જ પ્રમાણે શ્રમણભગવાન મહાવીર મને અર્થો, હેતુઓ, અને વ્યાકરણો દ્વારા જ્યાં જ્યાં પકડે ત્યાં ત્યાં હું નિરુત્તર થઈ જાઉં; તેથી હું તારા ધર્માચાર્ય સાથે વિવાહ કરી શકું તેમ નથી. [૨૧૬]

પછી સદાલપુત્તે કહ્યું : હે દેવાનુપ્રિય ! તમે મારા ધર્માચાર્ય મહાવીરનું સાચા તથ્યભાવથી ગુણકીર્તન કરો છો, માટે હું તમને પાટિયાં, સંથારો, શય્યા વગેરે માટે નિમંત્રણ આપું છું. જોકે, તેમાં હું ધર્મ કે તપ સમજતો નથી. માટે તમે જાઓ અને મારી દુકાનોમાંથી જે કંઈ જોઈએ તે લઈને સુખે સુખે રહો. [૨૨૦]

ગોશાલક તેની દુકાનોમાંથી જોઈતી વસ્તુઓ લઈને રહેવા લાગ્યો. પરંતુ જ્યારે તે વિવિધ કથનો, પ્રતિપાદનો, વિજ્ઞાપનો, કે નિવેદનોથી પણ સદાલપુત્તને જૈન સિદ્ધાંત-માંથી ચલિત ન કરી શક્યો, ત્યારે તે થાકીને પોલાસપુર-માંથી નીકળી, બહારના પ્રદેશમાં ચાલ્યો ગયો. [૨૨૨]

હવે શ્રમણોપાસક સદાલપુત્તને પોતે સ્વીકારેલાં શીલ-વ્રત અને ગુણવ્રતને પાળતાં ૧૪ વર્ષ વીતી ગયાં. પંદરમા વર્ષની અધવય, તે શ્રમણભગવાન મહાવીર પાસેથી જાણેલા ધર્મમાર્ગ અનુસાર પૌષ્ઠશાળામાં રહેતો હતો, તેવામાં એક દેવ મધ્યરાત્રીએ ઉઘાડી તલવાર સાથે આવીને તેને કહેવા લાગ્યો : “ જો તું આ શીલવ્રત અને ગુણવ્રતને નહીં છોડે, તો હું તારા ત્રણ પુત્રોને વારાફરતી તારી સામે કાપીને કકડા કરી, કઠાઈમાં તળીશ; અને તેમનું લોહી તારા શરીર ઉપર છાંટીશ.” [૨૨૩-૫]

તે દેવે તેમ કર્યા છતાં જ્યારે સદાલપુત્ર પોતાના વ્રતમાં નિશ્ચળ રહ્યા, ત્યારે તે દેવે ધમકી આપી કે, હજુ જો તું નહીં માને, તો હું તારા ધર્મની સહાયક, ધર્મની જાણકાર, ધર્મમાં પ્રીતિ રાખનારી, અને તારા સુખદુઃખમાં સમભાગી એવી તારી આ અગ્નિમિત્રા ભાર્યાને ઘરમાંથી તારી સામે લાવી, કાપીને નવ કકડા કરીશ; પછી તેલની કઠાઈમાં તેને તળીશ, અને તેનાં લોહીમાંસ તારા શરીર ઉપર ખરડીશ; જેથી તું દુઃખી થઈને અકાળે મરી જઈશ. [૨૨૭]

તે દેવે આમ બે વ્રણ વાર કહ્યું, એટલે સદાલપુત્રને વિચાર આવ્યો કે, આ અનાર્થ કર્મ કરનારા માણસે મારા પુત્રોને તો મારી નાખ્યા; હવે તે મારી પત્નીને પણ તેમ જ મારી નાખવા ઇચ્છે છે, તો મારે જરૂર તેને પકડવો-રોકવો જોઈએ. આમ વિચારી જેવો તે ઊઠ્યો કે તરત પેલો દેવ આકાશમાં ચાલ્યો ગયો અને તેના હાથમાં કાંઈ ન આવ્યું. એટલે સદાલપુત્રે મોટો કોલાહલ કરી મૂક્યો. તે કોલાહલ સાંભળી અગ્નિમિત્રા ત્યાં આવી અને તેની પાસેથી બધી વાત સાંભળીને કહેવા લાગી કે, આપણા બધા પુત્ર તેમ જ હું સહીસલામત છીએ. તમને કોઈ ભ્રમ થયો લાગે છે. માટે તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ફરી વાર વ્રતમાં સ્થિર થાઓ.

પછી તે સદાલપુત્ર ચૂલણીપિતાની પેઠે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ફરીથી પોતાના વ્રતમાં સ્થિર થયો. અંતે મારણાંતિક સંલેખના સ્વીકારી, સમાધિપૂર્વક મરણ પામી, તે સૌધર્મ-કલ્પના અરુણભૂત વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી અવધીને મહાવિદેહવાસ પામી, તે સિદ્ધ યુદ્ધ અને મુક્ત થશે. [૨૩૦]

મહાશતક

રાજગૃહમા મહાશતક નામે ગૃહપતિ રેવતી વગેરે ૧૩ સ્ત્રીઓ સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે આઠ કરોડ પાલી સોનું^૧ નિધિ તરીકે સંઘરામાં, આઠ વ્યાજે અને આઠ ઘર-વાપરમાં હતી. ઉપરાંત દસહજાર ગાયોનો એક એવા આઠ વજ્રો હતા. [૨૩૧-૩]

મહાશતકની સ્ત્રી રેવતીને તેના પિયેરથી^૨ આઠ કરોડ (પાલી) સોનું અને આઠ વજ્ર મળ્યાં હતાં. બાકીની બાર સ્ત્રીઓને એક એક કરોડ (પાલી) સોનું અને એક એક વજ્ર કન્યાદાનમાં મળ્યાં હતાં. [૨૩૪]

એક વાર ફરતા ફરતા શ્રમણુલગવાન મહાવીર ત્યાંના ગુણુશિલ ચૈત્યમાં આવીને ઊતર્યા. મહાશતકે તેમનું પ્રવચન સાંભળીને આનંદની પેઠે તેમની પાસે શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો તથા ભોગતૃષ્ણાની મર્યાદા માટે આઠ કરોડ (પાલી) સોનું વગેરે અને ૧૩ સ્ત્રીઓથી વધારેનો સ્વીકાર ન કરવાનું વ્રત લીધું. ઉપરાંત તેણે એવો નિયમ કર્યો કે

૧. આ અધ્યયનમાં જ પહેલી વાર કરોડ વગેરે સંખ્યા સિક્કાને કે કોઈ માપને લાગુ પડે છે એનો ઉલ્લેખ આવે છે. આ ઉલ્લેખ પરથી જણાય છે કે, પાલી ભરીને સોનું માપીએ તો તેવી આઠ કરોડ પાલીઓ ભરીને સોનું — એવો અર્થ થાય.

૨. કોલ્ઘરિયા ।

હવેથી મારે એ દ્રોણ માપની હિરણ્ય ભરેલી એક પાલી (કાંસ્યપાત્રી) થી જ વ્યવહાર કરવો ખપે. [૨૩૫]

એ રીતે વ્યવહાર કરતો, અને જીવાજીવનું સ્વરૂપ જાણતો તે મહાશતક શ્રમણોપાસક સુખે સુખે રહેવા લાગ્યો. શ્રમણુભગવાન પણ ત્યાંથી નીકળી બહારના પ્રદેશમાં વિહરવા લાગ્યા. [૨૩૬-૭]

મહાશતકની ભાર્યા રેવતીને કૌટુંબિક ચિંતામાં જાગતાં જાગતાં એક વાર મધ્યરાત્રીએ એવો વિચાર આવ્યો કે મારે ખારખાર શોકચની આડ હોવાથી હું સારી રીતે મહાશતક સાથે ઉત્તમ એવા માનુષી કામલોગોને લોગવી શકતી નથી. માટે ઠીક તો એ છે કે એ ખારે શોકચને અગ્નિ, શસ્ત્ર કે વિષપ્રયોગથી હું મારી નાખું અને તેમનું એકએક કરોડ (પાલી) સોનું તથા ગાયોના વજ્ર મેળવીને મહાશતક સાથે સુખે સુખે રહું. [૨૩૮]

આ વિચારથી તે તેમ કરવાનો લાગ^૧ શોધવા લાગી; અને લાગ મળતાં જ તેણે છને શસ્ત્રથી અને છને વિષથી મારી નાખી. ત્યારબાદ તેમનાં ધન તથા વજ્ર લઈને મહાશતક સાથે તે સુખે સુખે રહેવા લાગી. [૨૩૮-૯]

તે રેવતી માંસલોહુપ હતી અને અનેક પ્રકારના સોળા તથા તળેલાં અને ભૂંજેલાં માંસો, તેમ જ સુરા, મધુ, મેરચ, મધ, સીધુ અને પ્રસન્ના જેવા દાડૂઓનો આસ્વાદ કરતી રહેતી હતી. [૨૪૦]

૧. મૂળ: આંતરો, છિદ્ર અને વિરહ (એકલાપણું).

એક વાર રાજગૃહમાં કોઈ પ્રાણીનો વધ ન કરવાના અમાઘાતનો^૧ ઘોષ થયો. તે વખતે પણ માંસલોહુપ રેવતીએ પોતાનાં પિયેરનાં માણસોને બોલાવીને કહ્યું કે : — “ તમારે હવેથી મારે માટે પિયેરના વસ્ત્રોમાંથી બે બે ગાયના વાછરડા મારીને રોજ લાવવા. ” તે પુરુષો તેના કહ્યા પ્રમાણે મારેલા બે વાછરડા રોજ લાવતા અને રેવતી તે માંસ ખાતી તથા ચથેષ્ટ દાડૂ પીતી. [૨૪૧-૪]

લીધેલાં શિક્ષાવ્રતો અને ગુણવ્રતોને પાળતા મહાશતક શ્રમણોપાસકનાં ૧૪ વર્ષો ચાલ્યાં ગયાં. પછી પોતાના મોટા પુત્રને કારભાર સોંપી, મહાવીર ભગવાને બતાવેલા ધર્મ-માર્ગને અનુસરતો તે બ્રહ્મચર્ય સાથે પૌષધશાળામાં રહેવા લાગ્યો. [૨૪૫]

ત્યાં એક વખતે મત્ત, લથડિયાં ખાતી, વીખરાયેલા કેશવાળી તેની સ્ત્રી રેવતી ઉઘાડે માથે^૨ તેની પાસે આવી અને મોહોન્માદજનક શૃંગારવાળા સ્ત્રીસુલલ ભાવો દેખાડતી મહાશતકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી :—

“ હે મહાશતક શ્રમણોપાસક ! તું ધર્મ, પુણ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષની કામનાવાળો છે. પણ બે તું મારી સાથે ઉદાર એવા માનુષિક કામલોગોને ભોગવતો રહે તો પછી તારે ધર્મ, પુણ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષની શી જરૂર છે ? ” [૨૪૬]

રેવતીના આ પ્રમાણે બે ત્રણવાર કહેલા વચનનો મહાશતકે આદર પણ ન કર્યો તેમજ અણબાણ હોય તેમ

૧. ‘અમારિઘોષ’ ‘કોઈ હુણુશો મા’ — એનો ઠંઠેરો.

૨. ઉત્તરિજ્જયં વિકલ્પમાણી ।

સ્વીકાર પણ ન કર્યો; પરંતુ મૌન રહીને તે પોતાના ધર્મ-
ધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યો. અનાદર પામેલી રેવતી પોતાને ઠેકાણે
પાછી આવી. [૨૪૭-૬]

ઉપાસકની અગિયારે પ્રતિમાઓને આચરતો તે
મહાશતક ઉગ્ર તપથી અત્યંત કૃશ અને નસોનાં ગૂંચળાંથી
છવાયેલો દુર્બળ થઈ ગયો. છેવટે તે આનંદની પેઠે અંતિમ
મારણાંતિક સંલેખના સ્વીકારીને ખાનપાન તણ, જીવિત
અને મરણમાં સમભાવ રાખતો રહેવા લાગ્યો. [૨૫૦-૨]

એમ રહેતાં રહેતાં તેના ચિત્તની વૃત્તિ વધારે શુભ,
વિશદ અને શુદ્ધ થઈ; તથા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ
થયે તેને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. તેથી તે પણ આનંદની
પેઠે પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણમાં હજાર યોજન સુધીનો
લવણસમુદ્રનો ભાગ જાણવા તથા જોવા લાગ્યો; અને ઉત્તરમાં
ચુલ્લ હિમવંત વર્ષાધર પર્વત સુધી તથા નીચે રત્નપ્રભા
પૃથ્વીમાંના લોહાયચ્ચુચ નરક^૧ સુધીના ક્ષેત્રને જાણવા અને
જોવા લાગ્યો. [૨૫૩]

આવી રીતે રહેતા તેની પાસે ફરી એક વાર રેવતી
આવી અને પહેલાંની માફક કામચાચના કરવા લાગી. તેણે
જે ત્રણવાર કહ્યા પછી ગુસ્સે થયેલા મહાશતકે પોતાના
અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરીને તેને કહ્યું કે :— “હે રેવતી
આજથી તું સાત રાતમાં અલસરોગથી^૨ પીડાતી, દુર્ધ્યાન-

૧. ‘તેમાં જનારનું આયુષ્ય ૮૪ હજાર વરસનું હોય છે’ — એટલું
મૂળમાં વધુ છે.

૨. આ એક ઉદર-રોગ છે. તેમાં શરીર નબળું પડી જાય, કુધાગ્નિ
મંદ પડી જાય, કફ વધી જાય, આંતરડાંની ક્રિયામાં ભંગ પડે. (— ચરક.)

યુક્ત થઈ, અસમાધિવાળી બનીને, મરણ પામીશ; તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના લોલુપચ્યુય નરકમાં ૮૪૦૦૦ વર્ષ સુધી નરકગતિનું દુઃખ ભોગવીશ.” [૨૫૪-૫]

મહાશતકનું કથન સાંભળીને રેવતીને લાગ્યું કે, એ શ્રમણોપાસક મારી ઉપર ગુસ્સે થયો છે; તેને હું ગમતી નથી; મારો તે તિરસ્કાર કરે છે;^૧ ખબર નહિ મારો કેવી ખરાબ રીતે તે ઘાત કરશે. એમ વિચાર કરીને ભય તથા ત્રાસથી ઉદ્વેગ પામી, ખેદ કરતી કરતી તે ધીરે ધીરે પોતાને ઘેર પાછી આવી ગઈ; અને ચિંતાતુર થઈ, હાથ ઉપર માથું અડીંગી, આંખો જમીન ઉપર ઠેરવી, ભારે ફિક્કરમાં પડી ગઈ. પછી મહાશતકના કહ્યા પ્રમાણે અલસ રોગથી પીડાતી, સાત રાતમાં મરણ પામીને, તે નરકગતિએ ગઈ. [૨૫૬-૭]

તે વખતે ભગવાન મહાવીર રાજગૃહના ગુણશિલ ચૈત્યમાં આવીને ઊતર્યા. ભગવાન મહાવીરે “ગૌતમ !” એમ કહીને પોતાના પદ્મશિષ્ય ગૌતમને ખોલાવ્યો અને રેવતી તથા પોતાના શિષ્ય શ્રમણોપાસક મહાશતક વચ્ચે થયેલો વિખવાદ તેને કહી સંભળાવ્યો; અને કહ્યું :— “અંતિમ સંલેખનાને સ્વીકારીને રહેતા શ્રમણોપાસકે કોઈને સાચું હોય તો પણ અનિષ્ટ અને અપ્રિય વચનોથી કાંઈ કહેવું ન ઘટે, તથા ક્રોધ કરવો ન ઘટે. તો હે દેવાનુ-પ્રિય ! તું તેની પાસે જા અને મારી આ વાત તેને કહે તથા તેને પોતાના અપરાધની કબૂલાત કરાવી પ્રાયશ્ચિત્ત વડે શુદ્ધ કર.” [૨૫૮-૯]

ગૌતમને આવતા બાણીને મહાશતકે તેમને વંદન-નમસ્કાર કર્યા. પછી તેમની પાસેથી ભગવાન મહાવીરનો સંદેશો સાંભળી, તે મુજબ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારીને તે શુદ્ધ થયો. ત્યારબાદ ભગવાન મહાવીર રાજગૃહથી નીકળી બહારના પ્રદેશમાં વિચરવા લાગ્યા. [૨૬૦-૫]

પોતે સ્વીકારેલાં ગુણુવ્રત અને શીલવ્રતને તથા શ્રમણો-પાસકની ૧૧ પ્રતિમાઓને મહાશતક શ્રમણોપાસકે સારી રીતે.૨૦ વર્ષ સુધી પાળ્યાં અને આચર્યાં. છેવટે મારણુ-તિક સંલેખનામાં ૬૦ ટંક ખાનપાન છોડી, સમાધિપૂર્વક તે મરણુ પામ્યો અને સૌધર્મકલ્પમાં અરુણાવતંસક વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી મહાવિદેહવાસ પામીને તે સિદ્ધ બુદ્ધ, અને મુક્ત થયો. [૨૬૬]

૯

નન્દિનીપિયા

શ્રાવસ્તી^૧ નગરીમાં જિતશત્રુ રાજા હતો. ત્યાં નન્દિની-પિયા નામે ગૃહપતિ અશ્વિની ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે ચાર કરોડ (પાલી) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં, ચાર કરોડ વ્યાજ અને ચાર કરોડ ઘરવાપરમાં હતું. ઉપરાંત દશહજાર ગાયોનો એક એવા ચાર વજો હતા. [૨૬૭-૮]

તેણે ત્યાંના કોષ્ટક ચૈત્યમાં આવેલા ભગવાન મહાવીર પાસે આનંદની પેઠે ગૃહિધર્મ સ્વીકારી તેનું ૧૪ વર્ષ સુધી

૧. આજે અયોધ્યાથી ઉત્તરે બલરામપુર સ્ટેશનથી ૧૨ માઈલ ઉપર આવેલા અકોના ગામથી પાંચ માઈલ દૂર સહેતમહેતનો કિલ્લો છે, તેને વર્તમાનમાં શ્રાવસ્તી ગણવામાં આવે છે

ખરાખર પાલન કર્યું. પછી મોટા પુત્રને બધો કારભાર સોંપી, મહાવીર ભગવાન પાસેથી જાણેલા ધર્મમાર્ગ અનુસાર બ્રહ્મચર્ય સાથે તે પાષધશાળામાં રહેવા લાગ્યો. [૨૬૬-૨૭૦]

શ્રમણોપાસકની સ્થિતિમાં તે કુલ ૨૦ વર્ષ સુધી રહ્યો અને છેવટે મારણાંતિક સંલેખનાને સ્વીકારીને, સમાધિ-પૂર્વક મરણ પામી, અરુણગવ વિમાનમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહવાસ પામી, તે સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થયો. [૨૭૧]

૧૦

સાલિહીપિયા

શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજા હતો. ત્યાં સાલિહીપિયા નામે ગૃહપતિ ક્ષાત્રગુની ભાર્યો સાથે રહેતો હતો. તેની પાસે ચાર કરોડ (પાલી) સોનું નિધિ તરીકે સંઘરામાં, ચાર વ્યાજ અને ચાર ઘરવાપરમાં હતું. ઉપરાંત દસહજાર ગાયોનો એક એવા ચાર વ્રજો હતા. [૨૭૨-૩]

તેણે કોષ્ટક ચૈત્યમાં આવેલા ભગવાન મહાવીર પાસે આનંદની પેઠે ગૃહિધર્મ સ્વીકાર્યો અને કામદેવની પેઠે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને કારભાર સોંપી, ભગવાન મહાવીર પાસેથી જાણેલા ધર્મમાર્ગ અનુસાર તે પાષધશાળામાં રહેવા લાગ્યો. તેણે શ્રમણોપાસકની અગિયારે પ્રતિભાઓને કંઈ પણ બહારના વિક્ષેપ વિના ખરાખર પાર કરી. તે પ્રમાણે શ્રમણોપાસકની સ્થિતિમાં તે ૨૦ વર્ષ રહ્યો અને છેવટે મારણાંતિક સંલેખના સ્વીકારીને સમાધિપૂર્વક મરણ પામી,

અરુણકીલ વિમાનમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહવાસ પામી, તે સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થશે. [૨૭૪]

ઉપસંહાર

આ દશે ઉપાસકોએ પંદરમા વર્ષમાં ધરનો ભાર તજ્યો; અને દશે ઉપાસકો વીશ વર્ષ શ્રમણોપાસક તરીકે વત્યા. [૨૭૫]

દશે જણે શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ પાળી; દશે જણા છેવટે સાઠ ટંકના (એક માસના) ઉપવાસથી મરણ પામ્યા; અને દશે જણ સૌધર્મ દેવલોકમાં ચાર પદ્યોપમ વર્ષ જેટલું આચુષ્ય ગાળી, મહાવિદેહવાસ પામીને સિદ્ધિ મેળવશે. [૨૭૭]

[રોજના એક લેખે આ દશ અધ્યાયો દશ દિવસે વંચાઈ રહે. પણ જે દિવસમાં આ અંગ વાંચવાનું પૂરું કરવાની પણ પરવાનગી છે.]

ટિપ્પણ

દિ. નં. ૧: ઉપાસકદશા :

સમવાયાંગમાં 'ઉપાસકદશા'નો પરિચય આ પ્રમાણે આપ્યો છે:—

“ઉપાસકદશામાં ઉપાસકોનાં શીલવ્રતો, વિરમણો, ગુણુવ્રતો, પ્રત્યાખ્યાનો (ત્યાગ), પાષધોપવાસો, શ્રુતપરિગ્રહ (શાસ્ત્રાભ્યાસ), પ્રતિમાઓ તથા તેમની આ લોકની અને પરલોકની ઋદ્ધિઓ વગેરે વર્ણવેલાં છે. ઉપરાંત તેઓની ધર્મમાં સ્થિરતા તથા ધર્મમાં આવતાં વિદ્વેનો સામે થવાની તેમની અસાધારણ શક્તિ પણ વર્ણવેલી છે.”

તેનું પરિમાણ જણાવતાં તેમાં કહ્યું છે કે:—

“એ સાતમું અંગ છે. તેમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે, દશ અધ્યયનો છે, તથા સંખ્યેય લાખ પદો^૧ અને સંખ્યેય અક્ષરો છે.”

નંદીસૂત્રમાં ઉપાસકદશાનું ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનું જ વર્ણન આવે છે. પણ ઉપાસકદશામાં ઉપાસકોની વ્રતજન્યાનો અધિકાર આવે છે એમ પણ તેમાં લખેલું છે. પરંતુ અત્યારે ઉપલબ્ધ પાઠવાળા સૂત્રમાં કોઈ ઉપાસકે વ્રતજન્યા લીધી હોય તેવો અધિકાર આવતો નથી.

ઉપાસકદશાના પદના પરિમાણ વિષે જણાવતાં તેમાં લખ્યું છે કે “તેમાં સંખ્યેય હજાર પદો છે અને સંખ્યેય અક્ષરો છે.”

દિગંબરોમાં આ સૂત્રનું નામ ઉપાસકાધ્યયન છે અને તેમાં શ્રાવકધર્મનું સ્વરૂપ વર્ણવેલું છે એમ તેઓ કહે છે. ઉપરાંત ગોમ્મ-ટસારની ટીકામાં લખેલું છે કે, “ઉપાસકાધ્યયનમાં શ્રાવકોની અગિયાર પ્રતિમાઓના સંબંધમાં તથા વ્રત, શીલ, આચાર, ક્રિયા અને મંત્રો

૧. પદના સ્વરૂપ વિષે જુઓ 'લગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ' પાન ૧૮૧ ઉપરનું ટિપ્પણ. સમવાયાંગ અને નંદીસૂત્ર - બંનેના ટીકાકારે આ સૂત્રનાં અગિયાર લાખ, બાવન હજાર પદો જણાવેલાં છે.

વગેરે વિષે વર્ણન છે.” દ્વિગંબરો ઉપાસકાધ્યયનમાં અગિયાર લાખ સિત્તેર હજાર પદો કહે છે.

ઉપાસકદશા શબ્દનો અર્થ “ઉપાસકોની અવસ્થા” પણ થાય; તેમજ દશા શબ્દને સંખ્યાવાચક ગણીએ તો “દશ ઉપાસકો” એમ પણ થાય. આ સૂત્રમાં દશ ઉપાસકોનું વર્ણન આવે છે માટે આ પુસ્તકમાં ‘દશા’ શબ્દનો સંખ્યાસૂચક અર્થ સ્વીકારેલો છે તથા તેનું નામ “ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો” રાખેલું છે. પ્રાકૃત ‘દસા’ શબ્દ એ સંસ્કૃત દશનું આર્ષરૂપ છે, માટે ‘દસા’ માંથી જરા પણ ખેંચ્યા સિવાય દશ એવો અર્થ નીકળી શકે છે.

ટિ. નં. ૨ : પૌષધોપવાસ :

પૌષધ શબ્દનું મૂળ રૂપ ઉપવસથ છે. આનો પ્રયોગ શતપથ-બ્રાહ્મણમાં જે દિવસે યજ્ઞમાન અગ્નિ પાસે રહે છે (ઉપમ્વસ્) તે દિવસના અર્થમાં કરેલો છે. તે શબ્દનું પાલીરૂપ ઐહ. સાહિત્યમાં ‘ઉપોસથ’ આવે છે અને તેને એક વ્રત તરીકે બતાવેલું છે. ઉપો-સથનું આર્ષ પ્રાકૃત ‘પોસહ’ થઈ ગયું છે. તેને અહીં એક શ્રમણો-પાસકના વ્રત તરીકે બતાવવામાં આવ્યું છે. ટીકાકારોએ પોસહ ઉપરથી પાધરું પૌષધ ઉપજવી લીધું છે અને તેની પાછળ ઉપવાસનો અર્થ બતાવવા ઉપવાસ શબ્દ જોડ્યો છે. પણ ખરી રીતે શબ્દની મૂળ પ્રકૃતિનો વિચાર કરતાં ઉપવાસનો અર્થ તેમાં સમાયેલો જ છે. તત્ત્વાર્થના ભાષ્યમાં આ પૌષધનું સ્વરૂપ બતાવતાં લખ્યું છે :- “તેને કરનાર શ્રાવકે ઉપવાસ કરવો; સ્નાન, વિલેપન, ગંધ, માદ્ય અને અલંકાર છોડી દેવાં; દાઢ કે કાઠની પથારીએ રહીને અથવા વીરાસન વગેરે આસનો ઉપર રહીને ધર્મનું ચિંતન કરવું; તથા સર્વ નિંદ્રા પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો.” આઠમ યૌદ્ધશ, પૂનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે તેને આચરવાની વાત સૂત્રોમાં મળે છે. વૈદિક અને ઐહ. સંપ્રદાયનાં શાસ્ત્રોમાં પણ આ દિવસોએ ઉપવસથ અને ઉપો-સથ કરવાની પ્રથા મળે છે.

દિ. નં. ૩ : સાત શિક્ષાવ્રતો :

આનંદને ભગવાન મહાવીરના પ્રવચન ઉપર રુચિ થયા પછી તેણે પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રતવાળો આર પ્રકારનો ગૃહિ-ધર્મ સ્વીકારવાનો વિચાર ભગવાન મહાવીરને કહી બતાવ્યો. આ જ પ્રમાણે તેણે તેની સ્ત્રી શિવનંદાને ગૃહિધર્મ સ્વીકારવાની ભલામણ કરી. આ રીતે ગૃહિધર્મ આર પ્રકારનો છે એવો ઉલ્લેખ આ સૂત્રમાં અનેક સ્થળે આવે છે. તેના આર પ્રકાર ક્રમવાર આ સૂત્રમાં ગણુ-વેલા જણાતા નથી, પણ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત એમ આર વ્રતની મોઢમ સંખ્યા બતાવવામાં આવી છે. પરંતુ ઉવવાબ્ધ સૂત્રમાં પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત, એમ આર વ્રતની સંખ્યા બતાવવામાં આવી છે. આ સૂત્રમાં પાંચ અણુવ્રતોનો ઉલ્લેખ તો તેમના સ્વરૂપ સાથે સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ છે. પણ તે પછીનાં સાત શિક્ષાવ્રતો વિષે સ્પષ્ટ માહિતી આપેલી નથી.

સૂત્રમાં અણુવ્રતો વગેરેની જે માહિતી આપેલી છે, તે મૂળ શબ્દોમાં આ પ્રમાણે છે :-

[૧] સ્થૂલપ્રાણુતિપાતપ્રત્યાખ્યાન [૨] સ્થૂલમૃપાવાદપ્રત્યાખ્યાન [૩] સ્થૂલઅદ્દતાદાનપ્રત્યાખ્યાન [૪] સ્વદારસંતોષપરિમાણુ [૫] ઇચ્છા-વિધિપરિમાણુ.

[ઇચ્છાવિધિપરિમાણુના પેટામાં (૧) હિરણ્યસુવર્ણવિધિપરિ-માણુ (૨) ચતુષ્પદવિધિપરિમાણુ (૩) ક્ષેત્રવાસ્તુવિધિપરિમાણુ (૪) શકટવિધિપરિમાણુ અને (૫) વહાણુવિધિપરિમાણુનો સમાવેશ કરેલો છે.]

[૬] ઉપભોગપરિભોગવિધિપરિમાણુ. [૭] ભોજનવિધિપરિ-માણુ [૮] અનર્થદંડપ્રત્યાખ્યાન.

[ઉપભોગપરિભોગવિધિના પરિમાણુમાં (૧) ઉલ્લણિયાવિધિ-પરિમાણુ (૨) દંતવણુવિધિપરિમાણુ (૩) ક્ષલવિધિપરિમાણુ (૪) અબ્યંગનવિધિપરિમાણુ (૫) ઉદ્દવર્તનવિધિપરિમાણુ (૬) મન્જન-

વિધપરિમાણ (૭) વસ્ત્રવિધિપરિમાણ (૮) વિલેપનવિધિપરિમાણ (૯) પુષ્પવિધિપરિમાણ (૧૦) આભરણવિધિપરિમાણ અને (૧૧) ધૂપનવિધિપરિમાણ એ અગિયાર પરિમાણનો સમાવેશ કરેલો છે.]

[ભોજનવિધિના પરિમાણમાં (૧) પેયવિધિપરિમાણ (૨) ભક્ષ્યવિધિપરિમાણ (૩) ઓદનવિધિપરિમાણ (૪) સૂપવિધિપરિમાણ (૫) ઘૃતવિધિપરિમાણ (૬) શાકવિધિપરિમાણ (૭) માધુરકવિધિપરિમાણ (૮) જ્વેષ્ઠવિધિપરિમાણ (૯) પાનીયવિધિપરિમાણ (૧૦) મુખવાસવિધિપરિમાણ - એ દશ પરિમાણનો સમાવેશ કરેલો છે.]

એકદ્વંરે વિચારતાં મૂળ સૂત્રમાં (૧) પ્રાણ્યુતિપાત (૨) મૃષાવાદ (૩) અદત્તાદાનપ્રત્યાખ્યાન (૪) સ્વદારસંતોષપરિમાણ (૫) ધચ્છાવિધિપરિમાણ (૬) ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ અને (૭) અનર્થદંડત્યાગ એટલાં વ્રતોનો ઉલ્લેખ છે. એમાંનાં પહેલાં પાંચ અણુવ્રત તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને બાકીનાં એ શિક્ષાવ્રતો હોવાં જોઈએ. પરંતુ શિક્ષાવ્રતોની સાત સંખ્યા પૂરી કરવા માટે બીજાં પાંચ બાકી હોવાં જોઈએ. તે પાંચની કલ્પના સૂત્રમાંથી જ બીજી રીતે નીકળી શકે છે.

સૂત્રમાં બાર વ્રતોનો ઉલ્લેખ મોઘમ રીતે કર્યો છે પરંતુ અતિચારો તો આરેયના આપવામાં આવ્યા છે. તે અતિચારો ઉપરથી સાત શિક્ષાવ્રતો બરાબર ફલિત કરી શકાય તેમ છે.

(૧) દિશાના પરિમાણનું ઉલ્લંઘન નહિ કરવા વિષેના અતિચાર ઉપરથી દ્વિવ્રત ફલિત થાય છે. એ જ પ્રમાણે (૨) ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ (૩) અનર્થદંડત્યાગ (૪) સામાયિક (૫) દેશવકાશિક (૬) પૌષ્ણોપવાસ અને (૭) યથાસંવિભાગ પણ સમજી લેવાં.

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં તે સાતેનો ક્રમ આ પ્રમાણે આપેલો છે :—

(૧) દ્વિવ્રત (૨) દેશવ્રત (૩) અનર્થદંડવિરતિવ્રત (૪) સામાયિકવ્રત (૫) પૌષ્ણોપવાસ (૬) ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ (૭) અતિચિસંવિભાગ.

ઉવવાધયસૂત્રમાં એ સાત વ્રતોનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે :—

(૧) અનર્થદંડવિરમણુ (૨) દિગ્વ્રત (૩) ઉપભોગપરિભોગપરિ-
માણુ (૪) સામાયિક (૫) દેશાવકાશિક (૬) પૌષ્ઠોપવાસ (૭) અતિથિ-
સંવિભાગ.

બૌદ્ધ ઉપાસકો પ્રાણુતિપાતવિરમણુ વગેરેની જે પ્રતિજ્ઞા લે છે તે પ્રતિજ્ઞાને “સિક્ખાપદ” કહેવામાં આવે છે. આ સૂત્રમાં વપરાયેલો “સિક્ખાવચ” અને એ “સિક્ખાપદ” અને શબ્દો અર્થ અને શબ્દની દૃષ્ટિએ સરખા જ છે એ ભૂલવું ન જોઈએ.

આનંદ અત્યાર સુધી માત્ર ગૃહપતિ હતો પરંતુ આ પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી તે શ્રમણોપાસક કે શ્રાવક થયો. બાહ્ય ગ્રંથોમાં આ જ અર્થમાં ‘ઉપાસક’ શબ્દનો પ્રયોગ છે. અંગુત્તરનિકાયના ઉપાસકવગ્ગમાં શુદ્ધ ભગવાનનો અનુયાયી ગૃહપતિ ન્યારે ઉપાસક થાય છે ત્યારે તેને માટે નીચેની પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓ જણાવેલી છે :- (૧) પ્રાણુતિપા-
તથી વિરમણુ (૨) અદત્તાદાનથી વિરમણુ (૩) કામોમાં મિથ્યાચારથી વિરમણુ (૪) મૃષાવાદથી વિરમણુ (૫) સુરા, મેરચ, મદ્ય વગેરે પ્રમાદસ્થાનોથી વિરમણુ.

વૈદિક પરંપરામાં જે દિવ્જ ગૃહસ્થ હોય છે તેને માટે આ પાંચ યજ્ઞોને હમેશાં સેવવાનું વિધાન કરેલું છે. (૧) અહિંસા (૨) સત્યવચન (૩) અહમચર્ય (૪) પ્રામાણિકતા (૫) અસ્તેય. આ પાંચને વ્રત પણ કહેવામાં છે. મહાભારતમાં લખેલું છે કે ગૃહસ્થની નિર્વાહ માટે ચાર પ્રકારની વૃત્તિ જણાવેલી છે (૧) કુસૂલધાન્ય (૨) કુંભધાન્ય (૩) અશ્વસ્તન (૪) કાપોતી. કોઠામાં માય તેટલું ધાન્ય ભરી રાખવું અને તેથી વધારે ન રાખવું એટલે કે એક વર્ષ ચાલે તેટલું ધાન્ય અથવા તેટલા પૈસા ઉપાર્જિત કરી રાખવા તે કુસૂલધાન્ય-વૃત્તિ. એક ઘડો ભરાય તેટલું જ ધાન્ય ભરી રાખવું અથવા કમાવું તે કુંભધાન્ય વૃત્તિ. આવતી કાલનો વિચાર જ ન કરવો તે અશ્વસ્તનવૃત્તિ. અને કપોતની પેઠે ખેતર વગેરેમાં પડેલા દાણા વીણી ખાઈ નિર્વાહ કરવો એ કાપોતીવૃત્તિ. આ વિષે વધારે મહાભારતના શાંતિપર્વના ૨૪૯મા અધ્યાયમાં જોઈ લેવું.

મનુસ્મૃતિમાં પણ આ પ્રકારે ચાર વૃત્તિઓ જણાવેલી છે. પરંતુ તેમાં ત્રીજી વૃત્તિ “ત્રિ-આહિક” (એટલે કે ત્રણ દિવસ ચાલે તેટલું ઉપાર્જન કરી રાખવું તે) છે અને ચોથી અશ્વસ્તનિક છે.

વળી તેમાં લખ્યું છે કે, ગૃહસ્થે પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ થાય તે માટે ધન ઉપાર્જન કરવું પરંતુ ભોગ માટે ન કરવું. અને તે પણ અનિંદિત ઉપાયોથી, પ્રાણીઓનો દ્રોહ કર્યા વિના અથવા તે બહુ જ થોડો કરીને કરવું. ગૃહસ્થે પોતાનો જીવનવ્યવહાર ઋતથી, અમૃતથી, મૃતથી, પ્રમૃતથી કે સત્યાનૃતથી ચલાવવો પરંતુ કોઈ દિવસ શ્વવૃત્તિથી ન ચલાવવો. ઋત એટલે કે ખેતરમાંથી પાક ઘેર લાવતાં જે દાણા ત્યાં વેરાયેલા પડી રહે, તથા જેમની તેમના માલિકને અપેક્ષા નથી તેમના વડે નિર્વાહ ચલાવવો તે. અમૃત એટલે માગ્યા વિના મળે તેનાથી વ્યવહાર ચલાવવો તે. મૃત એટલે માગીને વ્યવહાર ચલાવવો તે. પ્રમૃત એટલે ખેતી. સત્યાનૃત એટલે વેપારવાણિજ્ય અને શ્વવૃત્તિ એટલે નોકરીચાકરી.

ટિ. નં. ૪ : અતિચાર :

જે જાતનાં સ્ખલનોથી કોઈ પણ સ્વીકારેલો ગુણ મલિન થાય અને ધીરે ધીરે હાસ પામી ચાલ્યો જાય તેવાં સ્ખલનો અતિચાર કહેવાય છે.

જે માણસ સ્થૂલ હિંસાનો ત્યાગ કરે, તે, સંભવ છે કે “કોઈની પાસે ગળ ઉપરાંત કામ કરાવવું”, “કોઈને માર મારવો”, કે “લોકોમાં ભૂખમરો વધે એવી આડકતરી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી”, એ બધી પ્રવૃત્તિને સ્થૂલહિંસા ન પણ સમજે. કારણ કે એ એમ માનતો હોય કે એમાં કોઈનું મોત ક્યાં થાય છે? એ જ પ્રમાણે સ્થૂલ-મૃષાવાદના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાવાળો ખોટા દસ્તાવેજો લખે અને એમ કહે કે “એમાં હું ખોટું ક્યાં બોલું છું? મારે તો બોલવાની બાધા છે, લખવાની નથી.” આ જાતનાં વિવેકશૂન્ય માણસોને સ્થૂલ-હિંસાના ત્યાગ વગેરેની પ્રતિજ્ઞામાં ખીજો પણ કેટલો ત્યાગ કેળવવો

પડે છે એ સમજવવા માટે અને પ્રતોનું ગાંભીર્ય ખ્યાલમાં આણવા માટે પ્રતોના અતિચારો અતાવવામાં આવ્યા છે. પ્રત પાળવાની શુદ્ધિવાળો માણસ તો આ અતિચારોને પ્રતના ધાતક જ સમજે. અતિચારનો અર્થ પણ આચારનું ઉલ્લંઘન જ થાય છે.

ટિ. નં. ૫: ખોટા લેખ ન કરવા:

મૂળમાં મૃષાવાદ્યાગના પ્રતને લગતા જે પાંચ અતિચારો જણાવ્યા છે તેમના કરતાં જુદા પણ ખીજા પાંચ અતિચાર આ સૂત્રની ખીજી વાચનામાં મળે છે એમ ટીકાકાર લખે છે. તે આ પ્રમાણે છે:— (૧) કન્યાલીક — કન્યાની લેણુદેણુના પ્રસંગમાં કે કોઈ પણ મનુષ્યની લેણુદેણુના પ્રસંગમાં તેને વિષે ખોટી વાત કહેવી. (૨) ગવાલીક — પશુમાત્રના લેણુદેણુના પ્રસંગમાં તેને વિષે ખોટી વાત કહેવી. (૩) ભૂમ્યલીક — જમીનની લેણુદેણુના પ્રસંગમાં તેને વિષે ખોટી વાત કહેવી. (૪) ન્યાસાપહાર — કોઈની થાપણુ ઓળવવી. (૫) કૂટસાક્ષી — ખોટી સાક્ષી પૂરવી. વળી ટીકાકાર લખે છે કે ‘આવશ્યક’ વર્ગેમાં આ પાંચને સ્થૂળ મૃષાવાદના ભેદો ગણાવેલા છે. આચાર્ય હરિભદ્રે પોતાના પંચાશકના મૂળની ૧૧મી ગાથામાં આ પાંચને મૃષાવાદના ભેદો તરીકે અતાવેલા છે.

ટિ. નં. ૬: ચોક્કસ સ્મૃતિ રાખવી:

દિવ્યતના જે પાંચ અતિચારો અતાવવામાં આવ્યા છે તેમાંના છેલ્લા એને કોઈ પ્રતિમાં એક જ અતિચાર ગણવામાં આવ્યો છે અને તેની પહેલાં ‘ચાર દિશાના પ્રમાણુનો અતિક્રમ’ એવો ચોથો અતિચાર વધારવામાં આવ્યો છે. આ જાતનું પાઠાંતર હોનેલની ઉપાસકની આવૃત્તિમાં મૂકેલું છે. પણ ટીકાકારે તે વિષે કાંઈ લખેલું નથી.

ટિ. નં. ૭: કર્મોદ્દાનો:

જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં સંયમનો અવકાશ જ ન રહે તેનું નામ કર્મોદ્દાન છે. જે પ્રમાણે કર્મોદ્દાનોની પ્રવૃત્તિ કરવાનો નિષેધ સૂત્રમાં

અર્તાવેલો છે તે રીતે મનુસ્મૃતિમાં પણ બ્રાહ્મણોને તેવી કેટલીક પ્રવૃત્તિનો નિષેધ અતાવ્યો છે. તેમાં લખ્યું છે કે “બ્રાહ્મણે રસોનો, રાંધેલા અન્નનો, તલનો, પથ્થરોનો, મીઠાનો, પશુનો, મનુષ્યનો, અધી જાતનાં રંગેલાં કપડાંનો, ફળોનો, મૂળોનો, ઔષધિનો, પાણીનો, શસ્ત્રનો, વિષનો, માંસનો, સોમનો, ગંધોનો, દૂધનો, મધનો, મીઠુનો, દહીંનો, ઘીનો, તેલનો, ગોળનો, દાભનો, જંગલી પશુઓનો, અર્ધાં દાઢવાળાં જાનવરોનો. પક્ષીઓનો, દારૂનો, એક ખરીવાળાં પશુઓનો, ગળીનો અને લાખનો વેપાર નહિ કરવો.”

અંગુત્તરનિકાયમાં લખ્યું છે કે બુદ્ધના ઉપાસકે શસ્ત્રનો, પ્રાણી-ઓનો, માંસનો, મધનો અને વિષનો વેપાર નહિ કરવો.”

દિ. નં. ૮ : શ્રમણોપાસક આનંદ :

આવશ્યકની ટીકામાં લખ્યું છે કે શ્રમણુભગવાન મહાવીર છદ્મસ્થ અવસ્થામાં હતા ત્યારે ફરતા ફરતા વૈશાલિથી વાલિન્યત્રામમાં આવ્યા. તે વખતે ત્યાં આનંદ નામનો શ્રાવક છટ છટના તપપૂર્વક રહેતો હતો. તેને અવધિજ્ઞાન થયેલું હતું. તેણે ભગવાન મહાવીર ભવિષ્યના તીર્થંકર છે એમ સમજીને તેમને વંદન કર્યું અને કહ્યું કે તમને આટલા વખત પછી કેવળજ્ઞાન થશે. આ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે એક આનંદશ્રાવક ભગવાન મહાવીર કેવળી થયા ત્યાર પહેલાં પણ તેમને મળેલો હતો.

દિ. નં. ૯ : સૌધર્મકંઠપમાં આનંદનું આયુષ્ય :

મૂળમાં તે સ્વર્ગમાં આનંદ ચાર પલ્લોપમ વર્ષો રહેશે એમ જણાવ્યું છે. સંખ્યાથી નહીં પણ ઉપમાથી જ સમજી શકાય એવી વર્ષોની એક ગણતરીને ‘પલ્લોપમ’ કહેવામાં આવે છે. જેમકે, અમુક કદના ખાડાને ઝીણામાં ઝીણા વાળના ટુકડાઓથી ઠાંસીને ભરે, અને તેમાંથી દર સો વર્ષે એક એક ટુકડો કાઢે. એ રીતે તે ખાડો ખાલી થતાં જે વખત લાગે છે તે પલ્લોપમ વર્ષ કહેવાય.

ટિ. નં. ૧૦ : મહાવિદેહવાસ :

એવી જૈન માન્યતા છે કે, મહાવીરના નિર્વાણ પછી તરત જ ૨૧૦૦૦ વર્ષનો દુઃખમા કાળ એકો છે, તેમાં મહાવીર પછીના ત્રીજા આચાર્ય જંબુસ્વામી નિર્વાણ પામ્યા પછીથી આ અવસર્પિણી-ચક્ર પૂરતું આ ક્ષેત્રમાંથી કેવળજ્ઞાન લુપ્ત થઈ ગયું છે. અર્થાત્ હવે કાળનું આ ચક્ર પૂરું થઈ ઉત્સર્પિણીચક્ર શરૂ થાય ત્યાં સુધી કોઈ જ કેવળજ્ઞાની, તીર્થંકર કે સુક્ત થઈ શકે નહીં. માત્ર એક મનુષ્યજન્મ બાકી રહે તેવી નિર્મળ સ્થિતિ જ અહીં પ્રાપ્ત થઈ શકે. પરંતુ તે બાકીનો જન્મ પણ ભરતક્ષેત્રને બદલે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં થાય, કે જ્યાં દુઃખમસુખમા નામનો કાળ સ્થાયીભાવે પ્રવર્તે છે. તેથી ત્યાં તીર્થંકર, કેવળજ્ઞાન, મોક્ષ વગેરે સંભવી શકે છે.

વિદેહ ક્ષેત્ર જંબુદ્વીપની મધ્યમાં આવેલું છે. (ભરત છેક દક્ષિણે છે; અને તેવાં કુલ સાત ક્ષેત્રો છે.) તે ક્ષેત્ર સૌથી મોટું હોઈ મહાવિદેહ કહેવાય છે. જંબુદ્વીપની નાભિરૂપ મેરુ પણ વિદેહની મધ્યમાં જ આવેલો છે. વિદેહમાં પણ ઉત્તરકુરુ અને દેવકુરુ નામનાં બે ક્ષેત્રમાં નિરંતર સુખમસુખમા (સત્યયુગ જેવો) કાળ ચાલ્યા કરે છે. પણ બાકીનાં ક્ષેત્રો કર્મભૂમિ હોવાથી તેમાં દુઃખમસુખમા કાળ પ્રવર્તે છે. તે ક્ષેત્રો 'વિજય' કહેવાય છે.

ટિ. નં. ૧૧ : આલ્બિકા :

ભગવાન મહાવીરના વિહારવર્ણનમાં આલ્બિકા નગરીનું નામ બે વાર આવે છે. ભગવાનનું સાતમું ચોમાસું આ આલ્બિકામાં થયાનું લખેલું છે. મગધમાં વિહાર કર્યા પછી ભગવાન આલ્બિકામાં આવે છે એ હકીકત આવશ્યકમાં નોંધેલી છે. એથી આલ્બિકા મગધના સીમાડાની પાસે હોવાનું માલૂમ પડે છે. ત્યાં ચોમાસું પૂરું કરીને ભગવાને તેની પાસેના કુંડાગ નામના સંનવેશમાં એક દેવળમાં (દેઝુલ) ધ્યાન ધરેલું. એ દેવળને “વાસુદેવનું ઘર” તરીકે

ઝોળખાવવામાં આવ્યું છે. ત્યાંથી ભગવાન વિહાર કરીને મદણા ગામે ગયાની હકીકત આવે છે.

ખીજો ઉલ્લેખ સંગમદેવના ઉપસર્ગ થયા પછી ભગવાન આલભિકામાં આવે છે એ છે. ત્યાંથી ભગવાન સ્વેતામ્બીમાં (કેકચ દેશની રાજધાનીમાં) અને પછી સાવત્થીમાં (કુલાણુ દેશની રાજધાનીમાં) જાય છે. આ ખીજ ઉલ્લેખ ઉપરથી માલમ પડે છે કે આલભિકા નગરી સ્વેતામ્બી પાસે હોવી જોઈએ. આલભિકા માટે આ સિવાય વધારે આધાર મહાવીર સ્વામીના વિહારવર્ણનમાં મળતો નથી.

પરંતુ બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં એ વિષે વધારે સ્પષ્ટ ખુલાસો મળે છે. ભગવાન બુદ્ધનો વિહાર આલવિયામાં થયાનો ઉલ્લેખ સુત્તપિટકમાં મળે છે. સુત્તનિપાતના ઉરગસુત્તમાં આલવિ નામના એક જંગલનો નિર્દેશ છે અને ધમ્મપદની ટીકામાં આલવિ નામની નગરીનો ઉલ્લેખ છે. તે જંગલ કે તે નગરી બંને એક જ છે તેમાં સંદેહ નથી. અને એ તથા જૈનસાહિત્યની આ આલભિકા એ બંને એક જ છે.

આલવિયા ક્યાં આવી એ પ્રશ્નના નિર્ણય માટે નીચેના પુરાવા બસ થશે. કાલ્યાણ પોતાની મુસાફરીના વર્ણનમાં લખે છે કે કનોજથી અલવી ૨૧ માઈલ છેટું છે અને ત્યાંથી સાકેતનો સીમાડો (અયોધ્યા) ૭૦ માઈલ દૂર છે. ઉપરાંત તે અલવીને ગંગાને પૂર્વ કિનારે હોવાનું જણાવે છે. અલવી પહોંચ્યા પછી તેણે ત્યાંના લોકોને ઉપદેશ કર્યાનું તેના પ્રવાસના વર્ણનમાં લખેલ છે. વધારામાં એમ પણ લખેલ છે કે અલવક નામનો એક યક્ષ ત્યાં રહેતો હતો. તે ત્યાં કેટલાક સ્તૂપો હોવાનું પણ જણાવે છે. કાલ્યાણે પોતાના વર્ણનમાં તે અલવીને એક અરણ્ય તરીકે જ જણાવેલું છે. પરંતુ તેની ત્યાં ઉપદેશ કર્યાની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે જંગલમાં અથવા તેની આસપાસ નજીકમાં વસતી હોવી જોઈએ કે જે અલવી ગામ તરીકે

ઝોળખાતી હતી. સ્તૂપોના ઉલ્લેખ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે ત્યાં તેમને ભગવાન યુદ્ધના સ્મારક તરીકે કોઈ એ કરેલા હશે.

ઉપરના પુરાવાઓ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે અક્ષવી કે આલ્બિકા કનોજની પાસે આવેલું હોવું જોઈએ.

આલ્બિકા નામના કારણે વિષે વિચારતાં તેનું અટવી શબ્દ સાથેનું સામ્ય, ઉરગસુતમાં અતાવેલા આલ્બિકા નામના જંગલના ઉલ્લેખના આધારે અંધએસતું આવે એવું છે. ઉચ્ચારની દૃષ્ટિએ પણ અટવીનો અલ્બિકા, અલ્બિકા, આલ્બિકા, ઉચ્ચાર તદ્દન શક્ય છે. આલ્બિકાનો આલ્બિકા ઉચ્ચાર પણ અંધએસતો જ છે. એટલે જૈન શાસ્ત્રમાં આવેલી આલ્બિકા તથા આ આલ્બિકા એ બંને આ દૃષ્ટિએ પણ એક જ છે.

મહાવીર સ્વામીએ ત્યાં એક દેહલમાં ધ્યાન કર્યાની હકીકત ઉપર જણાવી છે. સંભવ છે કે તે જગા પાછળથી દેહલ નામના ગામથી પણ ઝોળખાતી થઈ ગઈ હોય. જેને શાહાન અક્ષવી કહે છે તેને જ હ્યુએન્ટ્સિંગ નવદેવકુલ નામથી ઝોળખાવે છે. શાહાને અંતર, સ્થાન વગેરેનું જે નિરૂપણ કરેલું છે તે અરાબર હ્યુએન્ટ્સિંગના નવદેવકુલ સાથે મળતું આવે છે. ભગવાન મહાવીરે જ્યાં ધ્યાન કરેલું તે દેહલ પણ નવદેવકુલ શબ્દ સાથે સામ્ય ધરાવે છે. અત્યારે આનું પ્રસિદ્ધ નામ કનિંગહામના કહેવા પ્રમાણે નેવલ છે.

ટિ. નં. ૧૨: મંખલિપુત્ત ગોશાલ :

સંન્યાસીનાં નામો ગણાવતાં અમરકોશમાં મસ્કરિન્ નામ આપેલું છે. તેની વ્યુત્પત્તિ—મસ્કર એટલે જ્ઞાન—તે વાળો; મસ્કર એટલે વાંસડો—દંડ—તે ધારણ કરનાર; મા કર્મ કર્તુમ્ શીલમસ્ય—કર્મ—પ્રવૃત્તિ નહિ કરવાના સ્વભાવવાળો; જેનું મુકુર—અરીસા જેવું શુદ્ધ ચિત્ત છે તેવો—એમ જુદીજુદી રીતે અતાવેલી છે. મસ્કરિન્નું પાલીરૂપ મક્લલી થાય છે અને મક્લલીનું અપભ્રંશરૂપ મંખલી થયું છે.

મંખલિપુત્ત ગોશાલ માટે ઔદ્ધ અને જન સંપ્રદાયના ગ્રંથોમાં અનેક વિચિત્ર દંતકથાઓ મળે છે. એ કથાઓ મોટેભાગે સાંપ્રદાયિક દષ્ટિથી જ લખાયેલી હોઈ તેમાં તેને ઉતારી પાડવાનો જ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. ગોશાલકના મત વિષે સંપૂર્ણ માહિતી મળતી નથી. પણ જે કંઈ થોડી ઘણી મળી છે તે પુરાતત્ત્વ પુ. ૨. પાન ૨૪૩ ઉપર જોવી. એ લેખમાં ગોશાલકના મતનું નામ “સંસાર-શુદ્ધિવાદ” લખેલું છે. જૈનગ્રંથોમાં તેનું નામ ‘નિયતિવાદ’ આવે છે. આજીવિક સંપ્રદાય વિષેનો વિગતવાર લેખ જૈનસાહિત્યસંશોધકના ત્રીજા ખંડના ચોથા અંકમાં ૩૩૪ મે પાને છે તે જોઈ લેવો.

[આ પછીને પાને પરિશિષ્ટ તરીકે ગોશાલક અને તેના આજીવિક સંપ્રદાય વિષે મળતી કેટલીક માહિતી આપી છે.]

પરિશિષ્ટ

૧. મંખલિપુત્ર ગોશાલક

જૈન ગ્રંથો સામાન્ય રીતે ‘મંખલિપુત્ર ગોશાલક’ એ નામની વ્યુત્પત્તિ ઉપરથી તેનો અર્થ આપવાનો પ્રયત્ન કરી, તે માણસનો પરિચય આપવાની રીત સ્વીકારે છે. તેઓ કહે છે કે, ચિત્રપટ અતાવીને આજીવકા ચલાવનાર ‘મંખ’ નામની ભિક્ષુ જાતના ‘મંખલિ’ નામના એક ભિક્ષુનો પુત્ર હોવાથી ‘મંખલિપુત્ર’; અને શરવણમાં આવેલી ગોખલુલ નામના બ્રાહ્મણની ગોશાળામાં તેની ભદ્રામાને પેટે જન્મ્યો હોવાથી ‘ગોશાલક’.

પરંતુ ‘મંખલિપુત્ર’ શબ્દ ‘નાયપુત્ર’ કે ‘નિગ્ગઠપુત્ર’ જેવો હોઈ, તેનો અર્થ ‘મંખલિ અર્થાત્ મસ્કરિન્ જાતના સાધુસંપ્રદાયનો’ એવો હોઈ શકે. પાણિનિ (ઈ. સ. પૂ. ૩૫૦) પોતાના વ્યાકરણમાં (૬-૧-૧૫૪) મસ્કરિન્નો અર્થ અતાવતાં જણાવે છે કે, ‘મસ્કર’ અથવા દંડ ધારણ કરનાર સાધુ તે મસ્કરિન્ કહેવાય. તેને એકદંડી પણ કહે છે. એટલે ગોશાલક એકદંડી તાપસોના વર્ગનો હતો, એટલું જ તેના નામ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

બુદ્ધધોષાચાર્ય દીઘનિકાયની ટીકામાં ગોશાલકના પૂર્વજીવન વિષે એવી કથા આપે છે કે, તે કોઈ શેઠને ત્યાં નોકરીએ હતો, તેવામાં તેના હાથે એક ઘી ભરેલું વાસણ ફૂટી ગયું. પોતાનો શેઠ હવે પોતાને ખૂબ ક્રુદ્ધકારશે એ ખીકથી તે ખીજે ગામ નાસી ગયો. ત્યાંના લોકોએ તેને કપડાં વગેરે આપઘા માંડ્યાં; પરંતુ તેણે તો ભિક્ષુક થવામાં જ વધારે સુરી આજીવિકા જોઈ, એટલે તે ભિક્ષુક જ થયો.

જૈન ગ્રંથો તેની પૂર્વકથા એવી આપે છે કે, તે પણ પોતાના આપની પેઠે ચિત્ર અતાવીને આજીવિકા કરનારો ‘મંખ’ હતો. તેવામાં તેનો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાલંદામાં આવેલી વણકર-

शाणामां महावीर साथे भेटो थयो. महावीरने मान-पान साथे भणती भिक्षा जेठने तेने पणु पोतानो धंधो छोडी, आञ्जविका माटे महावीर पासे रहवानुं न वधारे योग्य लाग्युं.

उपरनी कथाओथी आइ तेम न जैन ग्रंथकारो, गोशालके पछीथी प्रवर्तावेला 'आञ्जविक' संप्रदायनुं 'आञ्जविक' नाम पडवानुं कारण आपवानो प्रयत्न करे छे. परंतु अेटलुं तो सडेजे कपूल करी शकय के, कोरि पणु संप्रदाय तेना डरीशे के विरोधीओमां भजे तेवां उपनामेथी ओणभाय; परंतु तेना पोताना अनुयायीओमां पणु ते नामे ओणभाय अेम अनवुं संभवित नथी. महान अशोके पोतानी राजन्य-कारकिर्दीना तेरमा वर्षमां गया पासेनी टेकरीओना अडकमां कोतरी कढेल अे गुफाओनी दीवाल उपर कोतरावेला टूंक शिलालेखमां न्णुओयुं छे के,^१ 'राज प्रियदर्शीअे पोताना राजन्यना तेरमा वर्षमां आ गुफा आञ्जविकाने आपी छे.' अते महावंश-टीकामां न्णुओव्या प्रमाणे तो अशोकनी माता धर्मारालीनी कुलगुरु न जनसान नामे आञ्जविक હતો. जिंदुसारे तेने अशोकना न-म पडेकां राणीने आवेलां स्वप्नने अर्थ करवा भोदाओयो હતો. वणी द्विआवदानमां न्णुओयुं छे के, जिंदुसारे पोताना पुत्रोमांथी कोने गादी आपनी अे नक्की करवा पिंगलवत्स नामना आञ्जविकने भोदाओयो હતો. अशोक पछी गादीअे आवेला 'दशरथ महाराजअे' पणु 'गादीअे' आओव्या पछी तरत न 'नागार्जुनी टेकरी उपर त्रणु कोतरेशी गुफाओ' यंत्र सुरज तपे त्यां सुधी आञ्जविकाने निवासस्थान तरीके वापरवा आपती वખते तेमने 'संमान्य आञ्जविक' तरीके डलेप्या छे. आम अेक पछी अेक जिंदुसार — अशोक — दशरथ अे त्रणु अेक न वंशपरंपराना राजओना अमल

१. पोताना राजन्यकाणना २८मा वर्ष^१ दरम्यान कोतरावेला सुप्रसिद्ध सातमा स्तंभलेखमां पणु अशोकે पोताना धर्माधिकारीओने भौद्धो, ब्राह्मणो अने निर्ग्रंथोनी पेके आञ्जविकोनी पणु संભાળ રાખવા ન્ણુઓયું છે.

સુધી (અર્થાત ઈ. સ. પૂર્વે ખ્રીજ સદીના અંત સુધી^૧) ‘રાજસંપ્રદાય’ જેવું અગત્યનું સ્થાન ભોગવતો તે સંપ્રદાય, પોતાના વિરોધીઓએ આપેલા ઉપનામ વડે જ પોતાના ભક્તો દ્વારા પણ ઉલ્લેખાય એ બનવા સંભવ નથી.

એટલે, ધણાખરા અર્વાચીન વિકાનો ગોશાલકના સંપ્રદાયનું ‘આજીવિક’ નામ પડવાનું કારણ એવું બતાવે છે કે, ખુદના અષ્ટાંગિક માર્ગમાં સમ્યક્ દષ્ટિ, સમ્યક્ સંકલ્પ, સમ્યક્ વાચા, સમ્યક્ કર્માન્ત, (કર્મ), સમ્યક્ વ્યાયામ, સમ્યક્ સ્મૃતિ, અને સમ્યક્ સમાધિની સાથે જ સમ્યક્ ‘આજીવ’ ગણાવવામાં આવેલ છે, તે પ્રમાણે આજીવિકાની શુદ્ધિની બાબતમાં કોઈ વિશિષ્ટ ખ્યાલો ધરાવનાર હોવાથી જ એ સંપ્રદાય આજીવિક કહેવાતો હશે.

વસ્તુતાએ પણ મંજઝમનિકાયના મહાસચ્ચકસુતમાં નિગંઠપુત એવો સચ્ચક આજીવિકાના આચાર વિષે કહેતાં ખુદને જણાવે છે: “તેઓ નમ્ર રહે છે; શરીરસંસ્કારાદિ આચારો અનુસરતા નથી; હાથ ઉપર જ ભિક્ષા લઈને નિર્વાહ કરે છે; કોઈ ગૃહસ્થ ભિક્ષા માટે કહે કે ‘આવો, ખેસો, જરા ઊભા રહો’ તો તેનું કહ્યું સાંભળતા નથી અર્થાત નિમંત્રણ દઈને તૈયાર કરેલું કે આપેલું અન્ન સ્વીકારતા નથી, પરંતુ વધ્યું ઘટ્યું માગી આણેલું અન્ન જ સ્વીકારે છે;

૧. છેક વરાહમિહિરના સમયમાં (ઈ. સ. ૫૫૦ ના અરસામાં) પ્રસિદ્ધ એવા સાત ભિક્ષુવર્ગોમાં શાક્ય, નિમ્બંથ, તાપસ, ભિક્ષુ, વૃદ્ધશ્રાવક, અને ચરક સાથે આજીવિક ભિક્ષુઓનો વર્ગ પણ સ્થાન પામે છે. અને પછી તો ધીમેધીમે તે શબ્દ દિગંબર જૈનો માટે જ રૂઠ થઈ બન્યું છે, અને છેક ૧૩મા સૈકા સુધી ચાલ્યો આવે છે, એ પણ અહીં ધ્યાનમાં રાખવું જોઈ એ. [જુઓ શીલાકહેવ (ઈ. સ. ૮૭૬)ની સૂત્રકૃતાંગ ઉપરની ટીકા. તે તો ત્રૈશિક, આજીવિક અને દિગંબર — એ શબ્દોને પર્યાય જ ગણે છે. જુઓ હલાયુધની અભિધાનરત્નમાલા (ઈ. સ. ૬૫૦); તથા જુઓ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના વિરિંચિપુર નજીકના પેરુમલ મંદિરના લેખો (ઈ. સ. ૧૨૩૮, ૧૨૩૯, ૧૨૪૩, ૧૨૫૬).

માગ્યા વિના પોતાની પાસે ઊંચકી આણેલું, કે પોતાને આપવા માટે જ તૈયાર કરેલું અન્ન પણ સ્વીકારતા નથી; કોઈ આમંત્રણ કરે ત્યાં જતા નથી; રાંધેલા વાસણમાં આણેલું અન્ન સ્વીકારતા નથી; ઊંચરાની, લાકડીની કે સાંઘેલાની પેલી તરફ ઊભા રહીને આપેલું અન્ન લેતા નથી; સ્ત્રી પુરુષ જમવા એકાં હોય ત્યારે તેમાંથી એકે ઊડીને આપેલી ભિક્ષા લેતા નથી; ગર્ભિણી સ્ત્રી, છોકરાને ધવરાવતી સ્ત્રી અને પુરુષની સાથે એકાંત સેવતી સ્ત્રીની પાસેથી અન્ન લેતા નથી; નેવાં પડતાં હોય એવી જગ્યાએ ઊભા રહીને, કૂતરાની પાસે ઊભા રહીને, કે જ્યાં ઘણી માખીઓ હોય તેવી જગ્યાએ ઊભા રહીને ભિક્ષા લેતા નથી (કારણ કે એમ કરે તો તો, તે તે જીવોને અન્ન મેળવવામાં વિઘ્ન આવે); મત્સ્ય-માંસ-સુરા વગરે પદાર્થો ગ્રહણ કરતા નથી; એક જ ઘેર ભિક્ષા માગીને એક જ કોળિયો અન્ન ખાય છે; એ ઘેર ભિક્ષા માગીને એ કોળિયા એમ સાત ઘેર ભિક્ષા માગી સાત કોળિયા અન્ન ખાય છે; એક દત્તિથી, એ દાંત્તિથી . . . એમ સાત દત્તિથી નિર્વીહ ચલાવે છે; એક દિવસે એક વાર, એ દિવસે એક વાર . . . એમ સાત દિવસે એક વાર કે પંદર દિવસે એક વાર જમે છે. ”

એટલું યાદ રાખવાનું કે ઉપરનું કથન ખુદ આગળ એક જૈન (નિગંઠપુત્ર) પંડિત કરે છે. પરંતુ ખુદ જૈન ગ્રંથોમાં જ આજીવિકોની આહાર બાબતમાં કઠોરતા બાબત અનેક ઉલ્લેખો પડ્યા છે. આપપાતિકસૂત્રમાં તેમને ‘બખ્ખે ઘર છોડીને, ત્રણ ત્રણ ઘર છોડીને . . . એમ સાત સાત ઘર છોડીને’ ભિક્ષા લેવાનો નિયમ રાખનારા, તથા ભિક્ષામાં માત્ર કમળદંડ જ લેનારા . . . કહ્યા છે; ઠાણાંગસૂત્ર (૪-૨-૩૧૦; પૃ. ૨૩૩) તો તેમને આઠ ટંક વગેરેના ઉપવાસરૂપી ઉચ્ચ તપ કરનારા; પોતાની જાતનું ભાન ભૂલી ઘેર તપ કરનારા; ધી તેજ આદિ વિકૃતિકારક રસ-પદાર્થોનો ત્યાગ કરનારા; અને જીભની લોણપતા છોડી, ગમે તેવો

સારો વા નરસો, રસીલો વા રસહીન ખોરાક મળ્યો હોય તેને નિર-
પેક્ષપણે ખાઈ લેનારા કહે છે. ભગવતીસૂત્ર પોતે જ (૮-૫) આજી-
વિક સાધુઓ તો શું પણ આજીવિક ગૃહસ્થોને જ ઊંખરો-વડ-ખોર-સતર
પીપળો વગેરેનાં ફળ ન ખાનારા, ડુંગળી-લસણ વગેરે કંદમૂલના
વિવર્જક અને ત્રસ પ્રાણીની હિંસા ન થાય તેવા વ્યાપાર વડે આજી-
વિકા કરનારા જણાવે છે. મહાવીર તો તેમનો દાખલો આપી
પોતાના શ્રમણોપાસકોને એ આખતમાં ધડો લેવાનું સુધ્ધાં જણાવે છે !

એટલે આજીવિકા માટે સાધુ થયેલા હોવાથી 'આજીવિક'
એવો અર્થ કરવાને બદલે એવો અર્થ સમજવો જોઈ એ કે,
ધર્મજીવનની ખીજ આખતો કરતાં આજીવિકાના નિયમો ઉપર વધારે
પડતો ભાર મૂકતા હોવાથી (સમ્યક્ + આજીવ) તેઓ આજીવિક
કહેવાતા હશે.

૨. ગોશાલકનો આજીવિક સિદ્ધાંત

ગોશાલકના આજીવિક સિદ્ધાંતનું સળંગ નિરૂપણ કરતો એક
પણુ ગ્રંથ આજે વિલ્લમાન નથી. જે કાંઈ ઉદ્દેષ્યો અત્યારે મળે છે,
તે તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓના-અર્થાત્ જૈનો અને બૌદ્ધોના ગ્રંથોમાં જ
સંધરાયેલા છે.

જૈન સિદ્ધાંત અમુક જીવોને કાયમને માટે 'અભવ્ય' ઠરાવે
છે : તેઓનો કર્મસંગ્રહ અનાદિ અનંત છે, તેથી તેઓ કદી પણ મોક્ષ
પામવાના નથી [ભગવતી, શતક ૬, ઉદ્દે ૩]. તેથી ઊલટું ગોશાલક
એવા મતનો છે કે, ગમે તેવા કર્મ-અધનવાળા હોવા છતાં તમામ
જીવો ગમે તેટલું રખડીને પણ છેવટે મુક્તિ પામવાના જ છે. આને
અંગે તે પોતાની સૂતરના દડાની સુપ્રસિદ્ધ ઉપમા આપે છે : 'જે
પ્રમાણે સૂતરનો દડો ફેંકતાં તે ઊકલી રહે ત્યાં સુધી જ જાય, તે
પ્રમાણે ૮૪ લાખ મહાકલ્પના ફેરામાં ગયા પછી ડાહ્યા અને મૂર્ખ
તમામના દુઃખનો નાશ થાય છે જ.'^૧

૧. દીધનિકાય, સામવ્યક્લસુત.

परंतु आटली साठी सीधी वात उपरथी नियतिवाह उपर कूटी
 नतां वार नथी लागती. जे अघा जेवा अंते मुक्त थवाना न
 होय, तो आजे मुक्त थवा प्रयत्न करे के न करे, अंधुं सरभुं न
 छे. बलेने चोरासी लाभनुं यऊर होय, परंतु छेवटे तो ते पूरुं
 थवानुं न छे; तो अत्यारे जे कांठ सुभ-दुःख आवी भणे, ते निरांते
 भोगव्या न करीजे, तो पणुं शुं जोरुं? आवा स्वइपमां न गोशालकनो
 आञ्चविक सिद्धांत जैन तेमज औद्ध ग्रंथेमां संघरायो छे. आ
 उपासकदशांगसूत्रमां (अध्य० ६) गोशालकनी धर्मप्रज्ञप्ति आ
 शब्दोमां संघरी छे: 'मंअलिपुत्त गोशालनी धर्मप्रज्ञप्ति सुंदर छे;
 तेमां उत्थान, कर्म, अल वीर्य के पुरुषकार-पराक्रम नथी, तेमज
 अघा भावो नियत छे. श्रमणुं भगवान मळावीरनी धर्मप्रज्ञप्ति सुंदर
 नथी; कारण के, तेमां उत्थान, कर्म, अल, वीर्य, अने पुरुषकार-पराक्रम
 छे, तेम न अघा भावो अनियत छे.' आद्धग्रंथेमां जण्णाव्युं छे:
 [मंअलि गोशालनुं जेवुं कडेवुं हतुं के,] प्राणीजेनी अपवित्रतानुं कांठ
 पणुं कारण नथी. कारण सिवाय प्राणी अपवित्र थाय छे. हेतु सिवाय,
 कारण सिवाय न प्राणी अपवित्र थाय छे. प्राणीजेनी शुद्धतामां कांठ
 पणुं हेतु नथी, कांठ पणुं कारण नथी. हेतु सिवाय, कारण सिवाय न
 प्राणी शुद्ध थाय छे. पोताना सामर्थ्यथी कांठ पणुं थतुं नथी; पुरुषना
 सामर्थ्यथी कांठ थतुं नथी. अल नथी, वीर्य नथी; पुरुषना वीर्य
 अथवा पराक्रममां पणुं कांठ नथी. सर्व सत्त्वा, सर्व प्राणी, सर्व जेव
 अवश, दुर्बल अने निवीर्य छे. तेजे नसीअ, जति, वैशिष्ट्य अने
 स्वभावथी अद्वय छे; अने छमांथी कांठ पणुं जतिमां रही सर्व
 दुःखने उपभोग ले छे. 'आ शील, व्रत, तप अथवा अह्नय्यथी
 अपरिपक्व थयेलां कर्मोनां इणेने भोगवी तेमने नही जेवां करी
 नाभीश' जेवुं जे कांठ कडे, तो ते थवानुं नथी. आ संसारमां
 सुअदुःखो परिमित पाळीथी भापी शकय जे रीते हरावेलां छे;
 अने ते कमीजस्ती अथवा वत्तांजेठां करावी शकय जेम नथी.

ઉપરના ફકરામાં અવતરણચિહ્નમાં આપેલી દલીલ જૈનો સામે જ છે, એ ઉધાકું છે. ગોશાલકનો કટાક્ષ પૂર્વકર્મોને નિયત ગણી, તેથી થતાં સુખદુઃખને પણ અપરિહાર્ય ગણી, તેમાંથી છૂટવાના સર્વ પ્રયત્નોને નિરર્થક ગણી,^૧ નવા પુરુષાર્થ તરફ ધ્યાન આપવા તરફ લક્ષ ખેંચવા માટે હોય, એમ બની શકે. ગોશાલકના છ અભિ-
જ્ઞતિ તથા આઠ પુરુષભૂમિના સિદ્ધાંતનો ઔદ્ધ ગ્રંથોમાં જે ઉલ્લેખ મળે છે,^૨ તે ઉપરથી ગોશાલક નયાં નિર્ચાતવાદને બદલે અમુક

૧. સરખાવો ગીતા૦ માત્રાસ્વર્શસ્તુ કૌંતેય શોતોષ્ણસુલ્લુઃલદા ।
આગમ.પાયિનોડનિસ્થાસ્તાંસ્તિતિક્ષ્ણ્વ ભારત ॥

૨. જેમકે, ગોશાલક મનુષ્યમાત્રને છ અભિજ્ઞતિઓમાં વહેંચી નાખે છે:-

(૧) કૃષ્ણાભિજ્ઞતિ — કૂર કાર્ય કરનાર, ખાટકી, પારધી, શિઝરી, ચોરડાક અને ખૂની વગેરે લોક.

(૨) નીલાભિજ્ઞતિ — ઔદ્ધ ભિક્ષુકો.

(૩) લોહિતાભિજ્ઞતિ — એક વસ્ત્રધારી નિર્ગ્રંથો (મહાવીરના શિષ્યો.)

(૪) હરિદ્રાભિજ્ઞતિ — સ્વચ્છ વસ્ત્રધારી અચેલક (આજીવિક) શ્રાવકો.

(૫) શુક્લાભિજ્ઞતિ — આજીવિક સાધુઓ.

(૬) પરમશુક્લાભિજ્ઞતિ — નંદવચ્છ, કિસસંકિચ્ચ તથા મકખલિ ગોશાલ એ આજીવિક આચાર્યો.

આઠ પુરુષભૂમિનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે:-

(૧) મંદભૂમિકા — જન્મ્યા પછીના જેવી મૂઠ સ્થિતિ.

(૨) ક્રીડાભૂમિકા — સારાસાર, હિતાહિતના વિચાર વિનાની સ્થિતિ.

(૩) પદવીમંસાભૂમિકા — પગ માંડવાની સ્થિતિ.

(૪) ઉબ્બગતભૂમિકા — પગથી સ્વતંત્ર ચાલવાના સામર્થ્યવાળા સ્થિતિ.

(૫) સેખભૂમિ — શીખવાની, અભ્યાસની સ્થિતિ.

(૬) સમણભૂમિ — ધરને ત્યાગ કરી સંન્યાસ લેવાની સ્થિતિ.

(૭) જિનભૂમિ — આચાર્યને સેવી જ્ઞાન મેળવવાનો સમય.

(૮) પત્ર (પ્રાણ) ભૂમિ — પ્રાણ થયેલો ભિક્ષુ (જિન) ન્યારે કાંઈ પણ નથી ખોલતો, તેવી નિર્દોષ શ્રમણની સ્થિતિ.

પ્રકારના આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમમાં માનતો હોય એવું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

અત્રગત, બુદ્ધની પેઠે જ તે પણ માત્ર તપ ઉપર બહુ ઓછો ભાર મૂકતો હશે; મહાવીરની સાથેના સહવાસ દરમ્યાન તેણે મહાવીરને જે ઉદ્ધૃત તપ સાધના જોયા, તેની આવશ્યકતા—અનાવશ્યકતા વિષે તેના મનમાં જરૂર ગડબાંજ ઉત્પન્ન થઈ હશે; અને બુદ્ધ જેમ મહાવીરની પેઠે ઉપવાસાદિ ધૈર તપ સાધ્યા બાદ દેહદંડના માર્ગમાંથી મુક્તિનો માર્ગ ન મળતાં ‘તેમાં આર્યપ્રજ્ઞા’ નથી એમ કહી તેમાંથી પાછા ફર્યા, અને પોતાની સાથે રહેતા પંચભિશુઓનો વિશ્વાસ તથા આદર ગુમાવી બેઠા, તેમજ ગોશાલક પણ મહાવીરના તીવ્ર દેહદંડના માર્ગમાંથી પાછો ફરી, મહાવીરનો આદર ગુમાવી બેઠો હોય, એમ બનવામાં કશું અશક્ય જેવું નથી.

સંયુક્ત નિકાયમાં (૨. ૩-૧૦) સહલી નામનો દેવપુત્ર બુદ્ધને ગોશાલક સંબંધી એક ગાથા કહે છે:-

‘તપને પસંદ નહિ કરનાર — નહિ સેવનાર : સંયમી; કલહરૂપ વાચાને છોડનાર : સમભારી; પાપયુક્ત — નિંદનીય કામથી દૂર રહેનાર : સત્યવાદી — (ગોશાલક) ખરેખર એવું પાપ સેવતો નથી.’

મહાવીર સાથે ગોશાલકને કર્મ કર્મ બાબતોમાં મનભેદ હતો તે વિષે સૂત્રક્રતાંગ (૨-૬)માં એક રસિક સંવાદ ગોશાલક અને મહાવીરભક્ત આર્દ્રક વચ્ચે નોંધાયેલો છે. ગોશાલક મહાવીર ઉપર ત્રણ આક્ષેપ કરે છે : ૧. પહેલાં તે એકાંતમાં એકલો વિચરનાર શ્રમણ હતો; હવે તે અનેક ભિશુઓને એકઠા કરી ધર્મોપદેશ આપવા નીકળ્યો છે. આમ તે અસ્થિર માણસે પોતાની આશ્વિકા ઊભી કરી છે. ૨. ઠંડું પાણી પીવાની બાબતમાં, બીજા વગેરે ધાન્ય ખાવાની બાબતમાં, પોતાને માટે તૈયાર થયેલો આહાર ખાવાની બાબતમાં, તેમ જ સ્ત્રીઓના સહવાસની બાબતમાં તેણે વધારે પડતું કડક વલણ

અખત્યાર ક્યું છે. ૩. ધર્મશાળાઓમાં કે ઉદ્યાનગૃહોમાં ઘણા ચતુર તથા નાનામોટા તાર્કિક લોકો હશે એમ માની તે શ્રમણ ત્યાં રહેવા જતો નથી. તેને ખીક લાગે છે કે, કદાચ તે બધા મેઘાવી, શિક્ષિત, શુદ્ધિમાન તથા સૂત્ર અતે તેમના અર્થનો નિર્ણય જાણનારા ભિક્ષુઓ કાંઈ પ્રશ્નો પૂછે, તો શો જવાબ દઈએ ?

આ ત્રણમાંથી ખીજા આક્ષેપમાં સ્ત્રીઓના સહવાસનો જે પ્રશ્ન છે, તે બાબત થોડો વધારે વિચાર કરવાનો રહે છે. ગોશાત્રકે હાલાહલા કુંભારણુને ત્યાં લાંબો સમય રહીને પોતાની સાધના પૂરી કરી હતી, એ વાત આગળ આવી ગઈ છે. મહાવીરના સિદ્ધાંત પ્રમાણે એક ટેકાણે લાંબો સમય સ્થિર રહેવું અને તે પણ સ્ત્રીના સહવાસમાં — એ વસ્તુ કાંઈ પણ રીતે ક્ષમ્ય નથી. મન્નિઝમનિકાયમાં જણાવ્યું છે કે, જે સ્ત્રીઓના પુત્રો મરી જાય છે, તેમના પુત્ર જેવા થઈને આશ્રિતો રહે છે. ગોશાત્રકની વિચારસરણી એ બાબતમાં કાંઈક વેદાંતવાદી જેવી હતી. મહાવીર કર્મબદ્ધ અને કર્મમુક્ત એવી બે જ અવસ્થાઓ સ્વીકારે છે, ત્યારે ગોશાત્રક બદ્ધ, ‘ન બદ્ધ અને ન મુક્ત,’ તથા મુક્ત એવી ત્રણ અવસ્થાઓ સ્વીકારે છે. સંસારી જીવો તે ‘બદ્ધ;’ મહાવીર જેવા ગૃહત્યાગ કરનારા પણ હળુ મુક્તિથી દૂર એવા લોકો તે ‘ન-બદ્ધ અને ન-મુક્ત;’ અને પોતાનાં (ગોશાત્રકના) જેવા કર્મના લેપથી કાયમને માટે મુક્ત થયેલા તે ‘મુક્ત’. એવા મુક્ત પુરુષ સ્ત્રીઓનો સહવાસ કરે તો પણ તેને કશો ભય હોય નહીં. આવી દલીલની એથે સેવાવા લાગેલા અનાચારનો વિરોધ કરીને જ મહાવીરે પાંચમું અલ્પચર્ય વ્રત, પાર્શ્વનાથનાં ચાર વ્રત (ચાતુર્યામ)માં દાખલ ક્યું હશે, તથા સ્ત્રીઓના સહવાસને સદંતર વખોડી કાઢ્યો હશે.

સૂત્રકૃતાંગમાં (૧-૪) જણાવ્યું છે : ‘માતાપિતા વગેરે કુટુંબીઓનો તથા કામભોગોનો ત્યાગ કરી, પોતાના કદ્યાણ માટે તત્પર બની, નિર્જનસ્થાનમાં જ રહેવાનો સંકલ્પ કરનાર ભિક્ષુને, ભિક્ષા

તથા ઉપદેશાદિ પ્રસંગે સારી-નરસી અનેક સ્ત્રીઓના પ્રસંગમાં આવવાનું થાય છે. તે વખતે પ્રમાદથી અથવા તો પોતામાં રહેલી વાસનાને કારણે, તે પ્રસંગને વધવા દેનાર ભિક્ષુનું શીઘ્ર અધઃપતન થાય છે. અગ્નિ પાસે મૂકેલો લાખનો ઘડો જેમ ઓગળી જઈ નાશ પામે છે, તેમ તેમના સહવાસથી તે વિદ્વાન ભિક્ષુ પોતાનાં સમાધિયોગથી ભ્રષ્ટ થઈ, નાશ પામે છે. માટે પ્રથમથી જ ભિક્ષુએ સ્ત્રીઓ સાથેના પ્રસંગનો ત્યાગ કરવો. ભલે ને પુત્રી હોય, પુત્રવધૂ હોય, પ્રૌઢા હોય, કે નાની કુમારી હોય, તો પણ તેણે તેનો સંસર્ગ ન કરવો. તથા કોઈ પણ કારણે તેમના નિકટ પ્રસંગમાં અચાય તેવી રીતે, તેમના ઓરડાઓમાં કે ઘરોમાં એકલા ન જવું. કારણ, સ્ત્રીસંગ કરી ચૂકેલા તથા સ્ત્રીચરિત્રના અનુભવી બુદ્ધિશાળી પુરુષો પણ સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ રાખવાથી થોડા જ વખતમાં ભ્રષ્ટ થઈ, દુરાચારીઓની કોટીના બની જાય છે.’

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં (૩૨-૧૬) જણાવ્યું છે કે, “ભલે ને મન-વાણી-અને કાયાનું ધરાગર રક્ષણ કરના હોય, તથા સ્વરૂપવાન અને અત્રંકૃત દેવીઓ પણ જેમને ક્ષે.ભ પમાડવાને શક્તિમાન ન હોય; પરંતુ તેવા મુનિઓએ પણ, અત્યંત હિતકર બાણી, સ્ત્રી વગેરેથી રહિત એવો એકાંતવાસ જ સ્વીકારવો.”

આ પ્રમાણે નિયતિવાદનો ભલતો અર્થ, અને સ્ત્રીસહવાસની જેખમકારક છૂટ એ બે વાતોને કારણે ઊભા થયેલા અનાચારોથી ગોશાલક તથા તેનો આશ્વિક સંપ્રદાય તે જમાનામાં મહાવીર-બુદ્ધ જેવા સુત્ર લોકોને હાથે તિરસ્કાર પામ્યો હોય, એમ લાગે છે.

અંગુત્તરનિકાયના મકખલિવર્ગમાં બુદ્ધ કહે છે : “હે ભિક્ષુઓ ! આ અવનિ ઉપર મિથ્યાદષ્ટિ જેવો ખીન્ને કોઈ અહિતકર પાપી નથી. મિથ્યાદષ્ટિ એ સર્વ પાપીઓમાં શિરોમણિ છે; કારણ કે, તે સદ્ધર્મથી વિમુખ રાખે છે. હે ભિક્ષુઓ ! આવા મિથ્યાદષ્ટિ જીવો ધણા છે; પણ મોઘપુરુષ ગોશાલક જેવું અન્યનું અહિત કરનાર હું

ખીજ કોઈને જોતો નથી. સમુદ્રમાંની જળ જેવી રીતે અનેક માછલીઓ માટે દુઃખદાયી અહિતકર અને ઘાતક નીવડે છે, તેવી રીતે આ સંસારસાગરમાં મોઘપુરુષ ગોશાલક અનેક જીવોને ભ્રમમાં નાખીને દુઃખદાયી અને અહિતકર નીવડે છે.

“હે ભિક્ષુઓ! જેવી રીતે વસ્ત્રોની અંદર વાળનો કામજો નિકૃષ્ટતમ છે, કારણ કે તે ગરમીમાં ગરમ થઈ જાય છે, શરદીમાં ઠંડો થઈ જાય છે, તેનો રંગ પણ સારો લાગતો નથી, તે સહેલાઈથી હાથમાં પણ રહેતો નથી; તેવી રીતે મકખલિ ગોશાલકનો વાદ પણ બધા શ્રમણવાદોમાં નિકૃષ્ટતમ છે.”

મન્નિઝમનિકાયમાં બુદ્ધનો શિષ્ય આનંદ એક પરિવ્રાજકને કહે છે : ‘ભગવાન બુદ્ધે ચાર પ્રકારના આચાર્યોને અબ્રહ્મચર્યવાસ સેવનારા, તથા ખીજ ચાર પ્રકારનાને અનાશ્વાસિક (અસંતોષકારક) બ્રહ્મચર્ય સેવનારા કહ્યા છે.’ આ ઠેકાણે પ્રથમના ચારમાં ગોશાલકનું નામ છે, તથા બાકીના ચારમાં મહાવીરનું સ્થાન છે.

૩. મહાવીર અને ગોશાલની મુલાકાત

મહાવીરે ૩૦ વર્ષની ઉંમરે ગૃહત્યાગ કરીને દીક્ષા લીધી. બે વર્ષ આદે રાજગૃહ નજીક નાલંદામાં તેમની ગોશાલક સાથે પ્રથમ મુલાકાત થઈ. તે જ વર્ષમાં પાછળથી ગોશાલક મહાવીરનો શિષ્ય થયો અને એ બંને ભિક્ષુઓ પછી (ભગવતીસૂત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે) છ વર્ષ પશ્ચિમભૂમિમાં સાથે રહ્યા. ત્યાર પછી થોડે સમયે તે બંને વચ્ચે કાંઈક સૈદ્ધાંતિક મતભેદ ઉત્પન્ન થયો, અને તેઓ સિદ્ધાર્થગ્રામ આગળથી છૂટા પડ્યા. ત્યાર આદે તેઓ ઘણાં વર્ષ પછીની તેમની શ્રાવસ્તીની છેલ્લી મુલાકાત સુધી ભેગા મળ્યા નથી.

મહાવીરથી જુદા પડ્યા આદે ગોશાલક શ્રાવસ્તી ગયો; ત્યાં હાલાહલા કુંભારણને ત્યાં છ મહિના તીવ્ર તપશ્ચર્યા સાધીને તેણે પોતે જિન થયાનું જાહેર કર્યું. એ જિનપણામાં તેણે ૧૬વર્ષ પસાર કર્યાં. ત્યારઆદે મહાવીર પણ શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા અને તે બે વચ્ચે

તેમની આખરી મુદ્દાકાતે થઈ, જે સાત દિવસ આદ ગોશાલકના મૃત્યુનું કારણ થઈ. મૃત્યુ સમયે ગોશાલક પોતાના ભિક્ષુજીવનના ૨૪મા વર્ષમાં હતો. અર્થાત્ પશ્ચિમભૂમિમાં ગાળેલાં છ વર્ષ અને જિનપણાનાં ૧૬ વર્ષની વચ્ચે જે વર્ષ પસાર થયાં હોવાં જોઈએ. (૬+૨+૧૬=૨૪.) ગોશાલકના મૃત્યુ પછી મહાવીર વધુ ૧૬ વર્ષ જીવ્યા. આમ મહાવીરના આયુષ્યનાં ૭૨ વર્ષ માટે નીચેના સમયો નક્કી કરી શકીએ :—

મહાવીરે ઘર ત્યાગ્યું	૩૦ વર્ષ
મહાવીર ગોશાલને મળ્યા	૨ વર્ષ
મહાવીર ગોશાલ સાથે રહ્યા	૬ વર્ષ
ગોશાલ જિનપણું મેળવતા	
પહેલાં એકલો રહ્યો	૨ વર્ષ
ગોશાલ જિન તરીકે જીવ્યો	૧૬ વર્ષ
મહાવીર ગોશાલ પછી જીવ્યા	૧૬ વર્ષ
<hr/>	
	૭૨ વર્ષ

આ બધું કદપસૂત્રમાં જણાવેલા સમયને મળતું આવે છે :—

મહાવીર ગૃહસ્થ તરીકે જીવ્યા	૩૦ વર્ષ
મહાવીર છદ્મસ્થ (જિન થતાં	
પહેલાં સાધક ભિક્ષુ) તરીકે	
જીવ્યા	૧૨ વર્ષ
મહાવીર કેવળી-જિન	
તરીકે જીવ્યા	૩૦ વર્ષ
<hr/>	
	૭૨ વર્ષ

૭૨ વર્ષના આયુષ્યમાં મહાવીરે ૪૨ વર્ષ ભિક્ષુજીવન ગુજાર્યું; ૧૨ વર્ષ છદ્મસ્થ તરીકે અને ૩૦ કેવળી તરીકે. તેમજ ગોશાલકે પોતાના ૨૪ વર્ષના ભિક્ષુજીવનમાં આઠ વર્ષ છદ્મસ્થ તરીકે ગુજાર્યાં

અને ૧૬ વર્ષ જિન તરીકે. છદ્મસ્થ તરીકેનાં આઠ વર્ષમાંથી છ વર્ષ ગોશાલક મહાવીરની સાથે રહ્યો, અને એ વર્ષ એકલો રહ્યો.

ગોશાલકથી છૂટા પડ્યા બાદ મહાવીર ૪ વર્ષ વધુ છદ્મસ્થ તરીકે રહ્યા. ગોશાલકે મહાવીરથી છૂટા પડ્યા બાદ એ વર્ષમાં જ જિનપણું ધારણ કર્યું. અર્થાત્ મહાવીરથી એ વર્ષ પડેલાં તેણે પોતાનું જિનપણું બહેર કર્યું. છૂટા પડ્યા બાદ શ્રાવસ્તીમાં જ્યારે તે અને પડેલીવાર અને છેલ્લીવાર ભેગા થયા ત્યારે મહાવીરને જિનપણું ધારણ કર્યે ૧૪ વર્ષ થયાં હતાં, અને ગોશાલકને ૧૬ વર્ષ. અને આ મુલાકાત મહાવીરના પદમા વર્ષમાં (૩૦+૧૨+૧૪=૫૬) આવે.

કલ્પસૂત્ર યોગ્યું જણાવે છે કે, મહાવીરે શ્રાવસ્તીમાં એક જ ચાતુર્માસ કર્યો છે. અર્થાત્ ગોશાલક શ્રાવસ્તીમાં જ પોતાનું મથક બનાવીને રહ્યો હોય તે દરમ્યાન મહાવીર તે તરફ વર્ષો સુધી ગયા જ નથી.

૪. મહાવીર-ગોશાલકની અંતિમ મુલાકાત

મહાવીર શ્રાવસ્તીમાં આવ્યા ત્યારે, ગોશાલકની જિન, કેવલી અર્હત, સર્વજ્ઞ આદિ તરીકેની ખ્યાતિ સાંભળી, તેમણે બહેર કરવા માંડ્યું કે, એ તો ભિક્ષુક બંતિને!—તથા હવલા કુળનો છે; મારી પાસેથી તેનેલેસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ શીખીને તેણે તે જરૂર પ્રાપ્ત કરી છે; તથા છ દિશાચર મુનિઓ પાસેથી અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોવાથી, લાભ-અલાભ, સુખ-દુઃખ, અને હવિન-મરણ એ છ આપતોના સાચા ઉત્તર પણ જરૂર આપે છે; પરંતુ તે પોતે જિન તો નથી જ થયો. એટલે તે પોતાને જિન તરીકે ઓળખાવે તે ખોટું છે.

ગોશાલકે ગામમાં ભિક્ષા માગવા આવેલા મહાવીરના શિષ્ય આનંદમુનિને ઓળખીને જણાવ્યું, ‘હે આનંદ! તારા ધર્માચાર્ય ને ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રે ઉદાર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે, અને દેવ-મનુષ્યાદિમાં તેમની કીર્તિ અને પ્રશંસા થયેલી છે; પણ બે તે

મારા બદગોઈ કર્યા કરી મને છ'છેડશે, તો મારા તપના તેજ વડે હું તેમને આળીને ભસ્મ કરીશ. માટે જઈને તું તારા ધર્મચાર્યને એ પ્રમાણે કહે.'

આ સાંભળી ભય પામી આનંદ ઝટપટ પોતાને ઉતારે પાછા ગયા અને ત્યાં મહાવીરને એ અંધી વાત કહી; તથા ગોશાલક તેમને આળી શકે કે કેમ તે પૂછ્યું. મહાવીરે જવાબ આપ્યો કે, 'ગોશાલક પોતાના તપના તેજ વડે ગમે તેને એક ઘાએ પાપાણમય મારણ મહાયંત્રના આઘાતની પેઠે જલદી ભસ્મરાશિ કરવાને સમર્થ છે; પરંતુ મને આળી ભસ્મ કરવા સમર્થ નથી; અદ્યત્ત તે મને પરિતાપ કે દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે. ગોશાલકનું જેટલું તપસ્તેજ છે, તેનાથી અનગાર ભગવંતનું (સાધુનું) અનંતગણું વિશિષ્ટ તપસ્તેજ છે; કારણ કે, અનગાર ભગવંત ક્ષમા (કોપનો નિગ્રહ) કરવામાં સમર્થ છે.' તો પણ મહાવીરે આનંદ મુનિ દ્વારા જ પોતાના સર્વ સાધુઓને તાકીદ આપી કે, ગોશાલક સાથે કોઈ પણ આયત્નમાં વાદવિવાદમાં ન ઊતરવું; તેમ જ તેના સંપ્રદાયની વિરુદ્ધમાં કાંઈ કહેવું-કરવું નહીં.

પરંતુ, હવે મોડું થઈ ગયું હતું; કારણ કે, હજુ તો આનંદ આવીને બધા સાધુઓને આ સંદેશો કહે છે, તેટલામાં તો ગોશાલક શિષ્યપરિવાર સાથે વીંટળાઈને મહાવીર હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને મહાવીરને કહેવા લાગ્યો, "હે આયુમાન કાસ્યપગોત્રીય! 'મંબ્રિપુત્ર ગોશાલક મારો ધર્મસંબંધી શિષ્ય છે' એમ તમે જે કહેો છો, તે ઠીક છે; પરંતુ તે વાતને તો સાત-સાત ભવ વીતી ગયા છે. મેં તો હવે અતિ ઉત્તમ રહસ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે; અને તે રહસ્ય અનુસાર જે વર્તે છે, તે અવસ્ય મોક્ષ પામે છે."

આ સાંભળી ટપાટપીના ભાવમાં આવી જઈ ભગવાન મહાવીરે કહ્યું, 'હે ગોશાલક, જેમ ગામના લોકથી ભાગતો કોઈ ચોર કોઈ ખાડો ગુફા કે આડ ન મળવાથી એક મોટા ઊનના તાંતણાથી, કપાસના

તાંતણાથી અને તણના અગ્રભાગથી પોતાને ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે. અને પોતે નહીં ઢાંકાયેલો છતાં પોતાને ઢાંકાયેલ માને, તેમ તું અન્ય નહીં છતાં પોતાને અન્ય દેખાડે છે. એમ કરવું તને યોગ્ય નથી. પરંતુ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, ખીજ નથી.’

આ સાંભળી ગોશાલક વધુ ગુસ્સે થયો તે બ્રોડ્યો. ‘તું આજે નષ્ટ, વિનષ્ટ અને ભ્રષ્ટ થયો લાગે છે; તું આજે હંતો-નહતો થઈ જવાનો છે. તને મારાથી સુખ થવાનું નથી.’

આ સાંભળી પૂર્વ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભગવાનના શિષ્ય સર્વાનુભૂતિ નામના સાધુ ગોશાલકને વારવા લાગ્યા, ‘હે ગોશાલક! કાઈ શ્રમણબ્રાહ્મણ પાસે એક પણ આર્ય વચન સાંભળ્યું હોય, તો પણ તેને વંદન અને નમસ્કાર કરવા ઘટે છે; તો ભગવાને તો તને દીક્ષા આપી છે, શિક્ષિત કર્યો છે, અને બહુશ્રુત કર્યો છે; છતાં તે ભગવાન પ્રત્યે જે અનાર્યપણું તેં આદર્યું છે, તે યોગ્ય નથી. પરંતુ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, ખીજ નથી.’

આ સાંભળી ગોશાલકે ગુસ્સે થઈ પોતાના તપના તેજથી તેમને એક જ પ્રહાર વડે આગીને ભરમ કરી નાખ્યા. તે જ પ્રમાણે તેને સમજાવવા આવેલા ભગવાનના ખીજ શિષ્ય અયોધ્યાવાસી સુનક્ષત્રને પણ તેણે દઝાડીને મરણશરણ કર્યાં. ત્યારે ભગવાન મહાવીરે પણ ગોશાલકને તે જ પ્રમાણે કહ્યું. એટલે ગોશાલકે અત્યંત ગુસ્સે થઈ, સાત આઠ ડગલાં પાછા ખસી, ભગવાનના વધ માટે શરીરમાંથી તેજ્નેલેસ્યા કઢી. પણ જેમ કાઈ વંટોળિયો પર્વત-ભીત-કે સ્તૂપને કાંઈ કરી શકતો નથી, તેમ તે તેજ્નેલેસ્યા ભગવાન વિષે સમર્થ થતી નથી, પણ ગમનાગમન કરે છે, પ્રદક્ષિણા કરે છે; અને ઊંચે આકાશમાં ઊછળી, ત્યાંથી સ્ખલિત થઈ. મંખલિ-પુત્ર ગોશાલકના શરીરને આળતી આળતી તેના શરીરમાં જ પેસી જાય છે. ત્યારે ગોશાલકે કહ્યું, ‘હે કાશ્યપ! મારી તપોજન્ય તેજ્નેલેસ્યાથી પરાભવને પ્રાપ્ત થઈ, તું છ માસને અંતે પિત્તજ્વરના દાહની

पीडाथी छद्मस्थ अवस्थायां न (अेटले के केवणज्ञान प्राप्त करी जिन अन्या विना न) मरण्य पाभीश.’

त्यारे भगवाने तेने कहुं, ‘हे गोशाक्षक, हुं तारी तपोजन्य तेज्जलेस्याथी पराभव पाभी छ मासने अंते मृत्यु पाभवानो नथी, पणु भीमं १६ वर्ष सुंती जिन तीर्थंकरपणु विचारीश; पणु तुं पोते न तारा तेज्जथी पराभव पाभी, सात रात्रीने अंते पित्तज्वरथी पीडित शरीरवाणे थरने छद्मस्थावस्थायां न भरीश.’

आम जवलेणु कन्जियो-कंकास करी भेडेवा आ समर्थ पुरुषोअे अरसपरस दीवेवा शापनी वात हवे आवस्ती नगरीयां घेरघेर वातनो विषय अनी जय छे; अने यथा ते ते शापोना अवधिनी उत्सुकताथी राह जुअे छे.

नैन कथा कडे छे के, गोशाक्षक तो तयारआद तरत न “ दिशाअे तरक लांभी दृष्टिथी जेतो, उणु निसासा नाभतो, दाढीना वाण जेयतो, डोकने पाछणथी भंजवाणतो, ढगडा उपर हाथ वडे इडाका भोवावतो, हाथ हवावतो तथा अंने पग नमीन उपर पछाडतो ‘ हा, हा, हुं हलुयायो ! ’ अेम विचारी कुंभारणुना हाट्यां पाछे आव्यो; अने उपडेवा दाहनी शांति भाटे हाथयां करीनो गोटलेो राणी, मद्यपान करतो, माटीना वासणुयांथी माटीवाणा ढंडा पाणी वडे शरीरने सिंयतो चिह्नरवा लाग्यो.”

भीज आणु महावीरे पणु पोताना साधुअेने छूट आपी दीधी के, हे अर्थो ! हवे तमे पुशीथी गोशाक्षकनी सामे तेना मतथी प्रतिदूक्ष-पणु विस्मृत अर्थानुं तेने स्मरण्य करावो; अने धर्म संअंधी तेनो तिरस्कार करो; तथा अर्थ-हेतु-प्रश्न-उत्तर-अने कारण वडे पूछेवा प्रश्ननो उत्तर न आपी शके तेम तेने निरुत्तर करो. गोशाक्षक आथी वधु गुरसे थयो तथा चिडायो; परंतु हवे ते नष्टतेज थयो होवाथी ते साधुअेने कांठ छिन्न न करी शक्यो. आथी केटवाय आञ्चिक स्थविरो गोशाक्षकनो त्याग करी श्रमणु भगवानने आशरे आव्या.

પછી ભગવાને પોતાના નિર્ગ્રંથિને યોગાવીને કહ્યું કે, “ગોશા-
લકે મારો વધ કરવા જે તેજ્ઞેલેશ્યા કાઢી હતી, તે અંગ-વંગ-
મગધ-મગધ-માલવ-અચ્છ-વત્સ-કૌત્સ-પાટ-લાટ-વજ્જ-મૌલી-કાશી-કોશલ-
અગાધ અને સંભુકતર એ સોળ દેશોનો ઘાત કરવા માટે, વધ કરવા
માટે, અને ભસ્મ કરવા માટે સમર્થ હતી.

“વળી હે આર્યો! ગોશાલક અત્યારે નીચેની આઠ છેક છેલ્લી
—ચરમ વસ્તુઓનો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરે છે કે, એ આઠ વસ્તુઓ
ફરી દુનિયામાં બનવાની નથી : પોતે કરે છે તે છેલ્લું—ચરમ મગધપાન;
પોતે કરે છે તે છેલ્લું—ચરમગાન; પોતે કરે છે તે છેલ્લું—ચરમ નાટ્ય;
પોતે (હાસાલકા કુંભારણુને) કરે છે તે છેલ્લું—ચરમ અંજલિકર્મ;
હાસમાં થયેલી આનંદવૃષ્ટિ રૂપ ચરમ પુષ્કલસંવર્ત મહામેઘ; વૈશાલીના
યુદ્ધમાં માર્યા ગયેલા હસ્તવેહસ્તના હાથીરૂપ ચરમ સેચનક ગંધહસ્તી;
વૈશાલીના યુદ્ધ દરમિયાન થયેલો ચરમ મહાશિકાકાંટક મહાસંગ્રામ;
અને આ અવસર્પિણીના ચોવીસ તીર્થંકરોમાં છેક છેલ્લો—ચરમ
તીર્થંકર (ગોશાલક પોતે).

“વળી તે ચાર પાનક અને ચાર અપાનકનો સિદ્ધાંત આ
પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરે છે : ચાર પાનક—પીણાં—તે આ પ્રમાણે :
ગાયના પૃષ્ઠથી પડેલું (મૂતર?); હાથથી મસળેલું (કુંભાર ઘડો
બનાવતાં જે પાણીમાં હાથ ઊભા કરે છે તે); સૂર્યના
તાપથી તપેલું; અને શિકારથી પડેલું. ચાર અપાનક એટલે કે પીવા
માટે નહીં પણ દાહ શમાવવા સારુ સ્પર્શદિ માટે વાપરવાની શીતલ
વસ્તુઓ—તે આ પ્રમાણે : પાણીથી ભીનાં વાસણ તે સ્થાનપાણી;
કેરી, બેર વગેરે મોં વડે ચાવે પણ તેનો રસ ન પીએ તે ત્વચા
પાણી; તેવું જ શીંગોનું પાણી; અને ચોથું શુદ્ધ પાણી—તેની
વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે : છ માસ સુધી શુદ્ધ ખાદિમ (મેવો
વગેરે) આહાર જ ખાય; તેમાં બે માસ સુધી ભૂમિશય્યા કરે; બે
માસ સુધી લાકડાની પથારી કરે; તથા બે માસ સુધી દાબની પથારી

કરે. પછી છ માસની છેલ્લી રાત્રીએ મહા ઋદ્ધિવાળા મર્ણુભદ્ર અને પૂર્ણભદ્ર એ એ દેવ પ્રગટ થાય. તેઓ શીતલ અને ભીના હાથ વડે આપણા શરીરને સ્પર્શ કરે. તેનું જ્ઞે અનુમોદન કરીએ તો તે આશીર્વાદરૂપ નીવડે; અને ન કરીએ તો પોતાના શરીરમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય અને પોતાના તેજ વડે શરીરને બાળી નાંખે. પછી તે મનુષ્ય બુદ્ધ અને મુક્ત થાય. પરંતુ, હે આર્યો! ગોશાલકની એ અધી વાતો ખોટી છે; અને માત્ર પોતાના દોષ ઢાંકવા તેણે ઉપખવી કાઢી છે. ”

• જ્ઞેન કથા કહે છે કે સાત રાત પૂરી થતાં, ગોશાલક પોતે મહાવીરના કરેલા દ્રોહ બદલ, તથા પોતે જ્ઞેન ન હોવા છતાં પોતાને બહાર જ્ઞેન તરીકે ઓળખાવ્યા બદલ પસ્તાવો કરતો મરણ પામ્યો.

બીજા બાજુ, ભગવાન મહાવીર શ્રાવસ્તીથી નીકળી મેઢિક ગ્રામની બહાર આવેલા સાણકોષ્ઠક નામે ચૈત્યમાં આવીને ઊતર્યાં. ત્યાં મહાવીરને મહાન પીડાકારી પિત્તજ્વરનો દાહ ઊપડ્યો; અને તેમને લોહીના ઝાડ થવા લાગ્યા. એટલે લોકોને ખાતરી થવા લાગી કે હવે ગોશાલકના કલ્યા પ્રમાણે મહાવીર મૃત્યુ પામશે. તે જ આરસામાં (તેમનો જમાઈ) જમાલિ પણ પોતાના મોટી સખ્યાના અનુયાયીઓને લઈને મહાવીરથી છૂટો પડ્યો; અને ચારે તરફ એવી વાત જ ફેલાઈ ગઈ કે, મહાવીર મુઆ અને તેમનો સંઘ વેરણુબેરણુ થઈ ગયો.

તે સમયે ભગવાનનો શિષ્ય સિંહ નામે સાધુ થોડે દૂર હાથ જાયો રાખી, છ ટંકના નિરંતર ઉપવાસરૂપી તપ કરતો હતો. લોકોમાં ચાલતી આ અધી વાતો સાંભળી તેને બહું આશ્ચું આવ્યું, અને તેણે રુદ્ધન કરવા માંડ્યું. ભગવાન મહાવીરે એ વસ્તુ દૂરથી જાણી લઈ, તેને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેને આશ્વાસન આપતાં જણાવ્યું કે, ‘હું હમણાં કાંઈ મરણ પામવાનો નથી; હજુ તો હું બીજાં ૧૬ વર્ષ જીવવાનો છું. માટે તું મેઢિક

નગરમાં રેવતી નામે ગૃહપત્ની છે તેને ત્યાં જા. તેણે મારે માટે રાંધીને ભોજન તૈયાર કરેલું છે. તેને કહેજે કે, મારે તે ભોજનનું કામ નથી; પરંતુ તેણે પોતાને માટે જે ભોજન તૈયાર કરેલું છે, તે મારે માટે લઈ આવ.”

આ સાંભળી સિંહ રેવતીને ઘેર ગયો, અને મહાવીરના કલા મુજબ તેની પાસે ભિક્ષા માગી. ભોજન વિષેની પોતે જ જાણતી વાત આમ દૂરથી જાણી લેનારા મહાવીર પ્રત્યે રેવતીને બહુ ભાવ ઉત્પન્ન થયો; અને તેણે ખુશીથી મહાવીરે મંગાવેલી ભિક્ષા આપી. પછી મહાવીર ભગવાને તે ભક્ષાને આસક્તિરહિતપણે તથા સાપ દરમાં પેસે તેમ (મોંમાં સ્વાદ માટે મમગાળ્યા વિના) શરીરરૂપી ક્રોડામાં નાખી. પછી તેમનો તે પીડાકારી રોગ તરત શાંત થયો, અને દેવ-મનુષ્યાદિ સમગ્ર વિશ્વ અત્યંત સંતુષ્ટ થયું.

સૂચિ

અગ્નિમિત્રા ૮૫, ૯૦, ૯૨, ૯૫, ૧૦૧
 અણુવ્રત ૧૩, ૧૪ ઇં, ૨૧, ૩૨, ૩૩,
 ૫૦, ૬૨, ૬૮, ૭૪, ૯૫, ૧૧૨, ૧૧૩
 અતિચાર ૨૨, ૧૧૩, ૧૧૫
 અનર્થદંડત્યાગ વ્રત ૨૦; - ના અતિ-
 ચાર ૨૮
 અન્યતીર્થિક ૮૩
 અપધ્યાન ૨૦
 અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખના
 (જુઓ મારણાંતિક૦)
 અભિગ્રહ ૩૦
 અમાધાત ૧૦૪
 અરિહંત ૮૬
 અરુણ (વિમાન) ૪૬; -કાંત (વિમાન)
 ૭૦; -ક્રીડ (વિમાન) ૧૦૯; -ગવ
 (વિમાન) ૧૦૮; -ધ્વજ (વિમાન)
 ૮૪; -પ્રભ (વિમાન) ૬૫; -ભૂત
 (વિમાન) ૧૦૧; -સિદ્ધ (વિમાન) ૭૬
 અરુણાભ (વિમાન) ૩૩, ૫૯
 અરુણાવતંસક (વિમાન) ૧૦૭
 અલસ રોગ ૧૦૫
 અવધિજ્ઞાન ૪૦, ૪૩, ૪૪, ૧૦૫
 અશોકવનિકા ૭૯, ૮૩, ૮૬, ૮૯
 અશ્વિની ૧૦૭
 અસલ્યત્યાગ વ્રત ૧૪; -ના અતિચાર
 ૨૪
 અંગ (બાર) ૪, ૮૩; - દેશ ૩

આજીવિક દષ્ટિ ૯૬; -સંઘ ૯૬;
 -સિદ્ધાંત ૮૫, ૯૬, ૧૨૬
 આજીવિકોપાસક ૮૫ ૯૧
 આનંદ ૫ ઇં, ૩૩, ૬૫, ૬૮, ૭૦,
 ૭૫, ૯૧, ૧૦૨, ૧૦૫, ૧૦૭, ૧૦૮;
 -ગૃહધર્મનો સ્વીકાર ૧૩ ઇં; -નો
 અભિગ્રહ ૩૦; -શિવન દાને વ્રત
 લેવા મોકલે છે ૩૧; -પૌષધશાળામાં
 રહે છે ૩૪ ઇં; -ઉપાસક પ્રતિમા
 સ્વીકારે છે ૩૬ ઇં; -મારણાંતિક
 સંલેખના સ્વીકારે છે ૩૯; -અને
 ગૌતમ વચ્ચે મતભેદ ૪૩ ઇં; -ની
 ગૌતમ માફી માગે છે ૪૫; -(બીજા)
 ૧૧૭
 આલભિકા ૭૦, ૧૧૮
 ઇચ્છાવિધિપરિમાણ વ્રત ૧૫; -ના
 અતિચાર ૨૫
 ઇદ્ર ૫૫ ઇં
 ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ (જુઓ ગૌતમ)
 ઇદ્રાસન ૫૫
 ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ વ્રત ૧૬;
 -ના અતિચાર ૨૬
 ઉપસર્ગ ૫૮
 ઉપાસક ૪
 'ઉપાસકદશા' ૪, ૧૧૦
 'કર્મ' (ઉપભોગ-પરિભોગ) ૨૬

કર્માદાન (પંદર) ૨૭, ૧૧૬
 કપિત્રપુર ૭૬, ૮૧
 કામદેવ ૪૬ ઇ૦, ૭૦, ૭૪, ૭૫, ૭૮,
 ૮૪, ૧૦૮
 કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા ૩૭
 કાંક્ષા ૨૩
 કુંડકોલિક ૭૬, ૮૧
 કેવલી ૮૬, ૮૯
 કોલ્લિક રાજ ૩, ૪
 કોલ્લાક પરું ૭, ૩૪, ૩૫
 કોષ્ઠક ચૈત્ય ૬૬, ૧૦૭, ૧૦૮
 ગણિપિટક ૫૮, ૮૩
 ગુણુવ્રત ૨૦, ૩૩, ૫૦, ૬૨, ૬૮, ૭૪,
 ૮૪, ૧૦૦, ૧૦૪, ૧૦૮, ૧૧૨
 ગુણુશીલ ચૈત્ય ૧૦૨, ૧૦૬
 ગૃહપતિ ૫
 ગૃહસ્થધર્મ (બાર પ્રકારનો) ૧૨, ૧૩,
 ૩૨, ૪૬, ૬૨, ૬૮, ૭૪, ૭૬, ૯૧,
 ૯૫, ૯૬ (જુઓ ગૃહધર્મ)
 ગૃહધર્મ (જુઓ ગૃહસ્થ ધર્મ) ૧૩,
 ૩૨, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૧૨
 ગોશાલ ૭૬, ૮૦, ૮૫ (નોંધ), ૮૬,
 ૯૬ ઇ૦ (જુઓ મંખલિપુત્ર
 ગોશાલ)
 ગૌતમ ૩૨, (ઇંદ્રભૂતિ) ૪૧, ૪૩,
 ૪૪, ૪૫, ૧૦૬
 ચંપાનગરી ૩, ૪, ૪૬, ૪૯, ૫૬, ૫૯
 સુલ્લસાતક ૭૦ ઇ૦
 સુલ્લ હિમવંત પર્વત ૪૦, ૪૪, ૧૦૫
 સૂક્ષ્મીપિતા ૬૦ ઇ૦, ૭૦, ૭૪, ૭૫,
 ૧૦૧
 ચૈત્ય ૪, ૮૬

ચૌદશિયો પર
 ચૌર્યાલાગ વ્રત ૧૪; -ના અતિચાર ૨૪
 જાંબુ ૩, ૪
 જાંબુદ્રીપ ૫૫
 જિતરાત્રુ ૫, ૯, ૪૬, ૬૦, ૬૬, ૭૦,
 ૭૬, ૮૫ ૧૦૭, ૧૦૮
 જિન ૮૬, ૮૯
 જીવાજીવ ૯૬, ૧૦૩
 જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્ર ૪
 જ્ઞાતૃવંશી ૭-૮ (નોંધ), ૩૪, ૩૫
 જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૧૦૫
 દર્શન (પ્રતિમા) ૩૬
 દ્વિવ્રત ૧૬, ૨૧; -ના અતિચાર ૨૬
 દૂધપલાસય ચૈત્ય ૯, ૪૧, ૪૨
 દેવ ૫૦ ઇ૦, ૬૩ ઇ૦, ૬૮ ઇ૦, ૭૪
 ઇ૦, ૭૬ ઇ૦, ૮૬ ઇ૦,
 દેશાવકાશિક વ્રત ૨૧; -ના અતિચાર ૨૮
 ધન્યા ૬૬, ૬૯, ૭૦
 ધર્મ પ્રજ્ઞાતિ ૩૪
 નન્દિનીપિયા ૧૦૭
 નામમુદ્રા ૭૬, ૮૧
 નિયત (વાદ) ૮૦ ૯૦, ૯૧
 નિર્ઞંથવ્રતચત્ર ૫૩, ૬૩, ૧૦૦
 પદ્મપાખ ઉપ્રશંસા ૨૩
 પદ્મપાખ ઉપસંસ્તવ ૨૩
 પદ્મચેપમ વર્ષ ૪૩, ૪૬, ૬૫, ૭૦
 ૭૬, ૮૪, ૧૧૭
 પાપકર્મોપદેશ ૨૦
 પાલી ૬, ૧૦૨
 પિશાચ (૩૫) ૫૦, ૬૩
 પુષ્પા ૭૬
 પૂર્ણલદ્વચૈત્ય ૪, ૪૭, ૫૭

पोलासपुर ८५, ८७, ८९, ९०, ९२, ९६

पौषध प्रतिमा ३७

पौषधशाळा २१, ३४, ३५, ४३, ४५,
५०, ५४, ५६, ६२, ६८, ७४, ८२,
१००, १०४, १०८

पौषधोपवास प्रत २१, ३३, ३६,
५०, ५६, ६२, ६५, ७०, ७५.

१११: -ना अतियार २९

प्रतिमात्र्यो (डपासकनी) ३६, ४६,
५९, ६५, ७०, ७५, ८४, १०५,
१०७, १०८, १०९

प्रत्याप्यान ३३

प्रमाह २०

प्रवचन १३, ३२, १००

प्रायश्चित्त ४४-६, ५२, ६५, ७०, ७५,
१०६, १०७

श्रीहनुनी भार्या १०८

शुद्धता ७०, ७५

सुद्रा ४६, ६४

भारतवर्ष ५५

'सोमन' (उपभोग-परिभोग) २६

महागोप ९७

महाधर्मकथी ९८

महानिर्यामक ९९

महाब्राह्मण ८६, ८९ (माहण), ९७

महाविहेळवास ४६, ५९, ६५, ७०,
७६, ८४, १०१, १०७, १०८,
१०९, ११८

महाविमान ६५

महावीर ३, ४; -वालिन्त्यग्राममां
९, ४१; -अने गौतम (आनंद
विषे) ३२, ४५; -अपानगरीमां

४७, ५५; -कामदेव साथे ५८;

-निर्मा य-निर्मा शीशेने ५८,

८३; -वाराणसीमां ६६; -आल-

लिकामां ७१; -कपिलपुरमां ७६,

८१; -कुंडकालिकने ८३; -पोलास-

पुरमां ८७; -सई लपुत साथे ९०;

-विषे गोशालक ९७ धं०; -राज-

गृहमां १०२, १०६; -श्रावस्तीमां

१०७, १०८; -अने गोशालक १३२

महाशतक १०२

महासार्थवाह ९८

मंजुलिपुत गोशालक ७९, ८५ (नोंध्र),

८६, ८७, ८९, ९६, १२०, १२२

भारणातिक संक्षेपना २९, ३९, ४३,

४६, ५९, ६५, ७०, ७५, ८४,

१०१, १०५, १०६, १०७

यथासंविभाग प्रत २१; -ना अति-

यार २९

रत्नप्रभा पृथ्वी ४०, ४४, १०५

राजगृह १०२, १०४, १०७

रेवती १०२-६

रोग (सोण) ६९

सिवलसमुद्र ४०, ४४, १०५

सेरया ३९, ४१, १०५

सोडुयन्नुय नरक ४०, ४४, १०५, १०६

वल्परभनाराय संछनन ४१

वालिन्त्यग्राम ५, ७, ९, ३३-५;
४१-२, ४५

वाराणसीनगरी ६०, ६६

विविक्रिसा २३

शंका २३

शंभवनछधान ७१

શિક્ષાવ્રત ૧૩, ૧૬ ઇ૦, ૨૧, ૩૨,
૬૫, ૧૦૪, ૧૧૨, ૧૧૩
શિવનંદા ૬ ઇ૦, ૩૨, ૩૩
શીલ ૫૨, ૬૩; -વ્રત ૮૪, ૧૦૦, ૧૦૮
શ્યામા ૬૦
શ્રમણોપાસકનો ધર્મ ૨૨, ૩૩, ૪૫,
૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૪
શ્રાવકધર્મ ૨૨, ૩૩, ૪૬, ૬૨, ૬૮,
૭૪, ૭૬, ૯૫, ૧૦૨
શ્રાવસ્તી ૧૦૭, ૧૦૮
સાદાલપુત્ર ૮૫ ઇ૦
સમ્યતુરત્તરસંસ્થાન ૪૧
સમ્યક્ત્વ ૨૨; -ના પાંચ અતિયાર ૨૩
સહસ્રાબ્રવણ ૭૬, ૮૭, ૯૩
સંલેખના વ્રત ૩૬ (જીઓ અપશ્રમ
મારણાંતિક૦)
સંસ્થાન ૪૧

સંહનન ૪૧
સાપ (૩૫) ૫૪
સામાનિક દેવ ૪૫
સામાયિક - પ્રતિમા ૩૬; -વ્રત ૨૦;
-ના અતિયાર ૨૮
સાન્નિહીપિયા ૧૦૮
સુધર્મા ૩, ૪, ૪૬, ૬૦
સુરાદેવ ૬૬
સૌધર્મકલ્પ ૩૩, ૪૦, ૪૪, ૪૬, ૫૬,
૬૫, ૭૦, ૭૬, ૮૪ ૧૦૭, ૧૦૯,
૧૧૭
સ્વદારસંતોષ વ્રત ૧૫; -ના અતિયાર
૨૫
હાથી (૩૫) ૫૩
હિંસાત્યાગ વ્રત ૧૪; -ના અતિયાર
૨૪
હિંસ્રપ્રદાન ૨૦

